I. COTEANU

Morfologia numelui în protoromână (română comună)

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE
BUCUREȘTI, 1969

ROMÂNIA

SUMAR

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ALR = *Atlasul lingvistic român*. Partea I de Sever Pop, vol. I, Cluj, 1938; vol. II, Sibiu—Leipzig, 1942.

ALR II = *Atlasul lingvistic român*. Partea a II-a de Emil Petrovici, vol. I, Sibiu—Leipzig, 1940.

E. Bourciez, *Eléments* = Ed. Bourciez, *Eléments de linguistique romane*, ed. IV Paris, 1946.

BL = „Bulletin linguistique”, publié par A. Rosetti, Bucureşti—Paris, 1933 ş.u.

BPh = „Buletinul Institutului de filologie română Alexandru Philippide”, director Iorgu Iordan, Iaşi, 1934 ş.u.

CDDE = I.-A. Candrea şi Ov. Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, 1907—1914.

Th. Capidan, A. = Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, Bucureşti, 1932.

Th. Capidan, M. = Th. Capidan, *Meglenoromânii*, I—III, Bucureşti, 1925, 1928 [1936].

T. Cipariu, *Principia* = T. Cipariu, *Principia de limba şi de scriptura*, ed. II, Blaj, 1867.

CIL = *Corpus inscriptionum latinarum*, Berlin, 1862 ş.u.

I. Coteanu, *Elemente de dialectologie* = I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, Bucureşti, 1961.

CR = *Crestomaţie romanică*, întocmită sub conducerea acad. Iorgu Iordan, vol. I, Bucureşti, 1962.

DA = *Dicţionarul limbii române*, publicat de Academia Română, Bucureşti, 1904 ş.u.

DR = „Dacoromania” buletinul „Muzeului Limbii Române” condus de Sextil Puşcariu, Cluj, 1921 ş.u.

Cuvente den bătrîni = B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, I—II, Bucureşti, 1878—1879.

O. Densusianu, HLR = Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Paris, I, 1901; II [1914—1938].

N. Drăganu, M. sau *Morfemele complementului* = N. Drăganu, *Morfemele româneşti ale complementului în acuzativ şi vechimea lor*, Bucureşti, 1943.

D. Găzdaru, *Desc.* = D. Găzdaru, *Descendenţii demonstrativului latinesc* ille *în limba română*, Iaşi, 1929.

---

* Au fost abreviate numai titlurile lucrărilor mai des citate.

Mélanges-Oslo = *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIIIe Congrès International des linguistes à Oslo, du 5 à 9 août 1957*, Bucarest, 1957.

W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und romanisch* = W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und romanisch*, Bucureşti, 1930.

Mihăescu, *Lat. dun.* = H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*, Bucureşti, 1960.

Miklosich, *Vocalismus*, III = Dr. Fr. Miklosich, *Beiträge zur Lautlehre der rumänischen Dialekte, Vocalismus*, I, II, III, Wien, 1881—1883, în „Sitzungsberichte der philologischen-historischen Klasse der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften" (XCVIII—CII).

Papahagi, DDA = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, Bucureşti, 1963.

PO = *Palia de la Orăștie*, 1582 (ed. M. Roques, *Palia d'Orăștie*, 1581—1582) I, Paris, 1925.

Philippide, OR = Alexandru Philippide, *Originea românilor*, I, II, Iași, 1923, 1927.

Puşcariu, *Études* = P. Puşcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj, 1937.

PEW = Dr. Sextil Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Heidelberg, 1905.

REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, ed III, Heidelberg, 1935.

RRL = „Revue roumaine de linguistique", Bucureşti, 1956 ş.u.

Al. Rosetti, ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1968.

A. Rosetti, LB = *Lettres roumaines de la fin du XVIe et du début du XVIIe siècle, tirées des archives de Bistritza (Transsylvanie)*, publiées par A. Rosetti, Bucureşti, 1926.

Kr. Sandfeld, *Ling. balk.* = Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, 1930.

WJb = „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache", herausgegeben von G. Weigand, Lipzig, 1894 ş.u.

Weigand, *Die Aromunen* = Gustav Weigand, *Die Aromunen*, I, II, Leipzig, 1893, 1894.

ZRPh = „Zeitschrift für romanische Philologie", Halle, 1877 ş.u.

1. INTRODUCERE

1.00. De cele mai multe ori cînd este comparată cu celelalte limbi romanice, româna apare, cel puţin în domeniul declinării numelui, ca un idiom conservator, fiindcă păstrează formele latineşti de genitiv-dativ feminin şi de vocativ singular masculin, fără să mai vorbim de acuzativ şi, mai rar, de nominativ. Deşi nimic nu ne opreşte să credem că formele *(unei) case*, *vulpi*, *frunţi* etc. continuă lat. *casae*, *vulpi(s)*, *fronti(s)* etc., s-a susţinut totuşi că ele au fost în realitate reconstruite de limba română, după ce ea pierduse în întregime flexiunea latinească a numelui.

S-au stabilit astfel două puncte de vedere, net opuse, privitoare la flexiunea românească a numelui. Chestiunea, dezbătută mai ales la sfîrşitul secolului trecut, părea rezolvată [1]. În ultimul timp însă, cîţiva specialişti au revenit, susţinînd din nou că limba română şi-a reconstruit flexiunea nominală prin mijloace interne, în primul rînd prin articol [2]. Sîntem deci nevoiţi să redeschidem discuţia, fiind de la sine înţeles că adoptarea uneia dintre cele două ipoteze are mari şi importante consecinţe pentru tema noastră.

---

[1] O. Densusianu, HLR, II, 165, reia discuţia deschisă de Fr. Miklosich şi continuată de A. Philippide şi consideră că genitiv-dativul feminin continuă în mod evident formele similare din latină. La aceeaşi concluzie se opreşte şi Al. Rosetti în ILR, 139.

[2] Vezi, mai recent, I. Şiadbei, *Persistenţa cazurilor în Romania orientală* şi *Mélanges Roques*, IV, Paris, 1952, 231 ş.u.; Knud Togeby, „Revue Romane", 2, 1968, 47 ş.u., unde se publică cu modificări comunicarea *Déclinaison romane et déclinaison roumaine*, ţinută în 1953 la Cercul lingvistic de la Praga. Sorin Stati, în *Limba latină în inscripţiile din Dacia şi Scythia Minor*, Bucureşti, 1961, şi *Din problemele declinării româneşti*, SCL, X, 1959, p. 63–75, consideră că încă din latina dunăreană se ajunsese la un caz general unic. Pentru alte aspecte ale problemei vezi expunerea de faţă, la 2.3.0.

Dacă acceptăm părerea că flexiunea nominală a fost refăcută, trebuie să admitem că, la un moment dat, înainte de secolul al XVI-lea sau al XV-lea, exprimarea cazurilor gramaticale se realiza numai cu ajutorul prepozițiilor, al articolului și al unor determinative pronominale. Într-o fază mai veche limba română ar fi avut așadar numai forme de singular și plural la substantive și adjective, iar cazurile s-ar fi redat exclusiv prin mijloace analitice.

Dacă acceptăm părerea conservării flexiunii — e vorba, evident, de o conservare parțială — punem în lumină o continuitate de evoluție, care, pînă la proba contrară, are de partea ei logica dezvoltării interne, căci, fără a intra aici în amănunte, faptul că limba română a reușit să regăsească exact formele de genitiv-dativ feminin și pe cele de acuzativ pierdute odată, după cum susțin unii, ar fi, credem, singurul exemplu de întoarcere a unei flexiuni la izvoarele ei.

Expunerea sumară a părerilor principale privind flexiunea numelui în limba română ilustrează de la început dificultățile de abordare a acestei probleme. La ele se adaugă altele, dintre care, două fundamentale: definirea protoromânei și stabilirea epocii ei de existență.

1.01. Prin protoromână înțelegem un număr de fenomene lingvistice caracteristice perioadei în care se presupune că aromâna, dacoromâna, meglenoromâna și istroromâna formau un tot lingvistic, mai mult ori mai puțin unitar.

Această perioadă a fost înțeleasă și numită în diverse feluri, dar deosebiri de vederi cu adevărat mari au apărut numai între A. Philippide, de o parte, și toți ceilalți care s-au ocupat de această fază a limbii române, de altă parte.

S. Pușcariu, în *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, ZRPh, 1910, a propus, după Fr. Miklosich (*Beiträge zur Lautlehre des rumunischen Dialekte*, I—III, Wien, 1881—1883) și după G. Weigand („Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache", III, 40; *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, prefață, col. 8), termenul de *străromână*, care redă pe germ. *Urrumänisch*. În versiunea franceză a studiului

citat, S. Pușcariu întrebuințează pentru aceeași noțiune *roumain primitif* (*Etudes*, 64 ș.u.).

A. Philippide (OR, II, 233 ș.u.) s-a oprit la numele de *română primitivă*; la fel, G. Ivănescu, mai tîrziu, în BPh, VII–VIII, 165 ș.u.

Denumirea de *română comună* apare prima dată la I. Șiadbei, în studiul *Le latin dans l'Empire d'Orient*, Iași, 1932; cf. și *Problemele vocabularului român comun*, Iași, 1934. Ea a fost consacrată în 1941 de Al. Rosetti, care și-a intitulat vol. IV din *Istoria limbii române*: „r o m â n a c o m u n ă".

D. Macrea a propus în LR, V, 1956, nr. 4, numele de *română comună p r i m i t i v ă*. Autorul subliniază astfel faptul că termenul de *română comună* este ambiguu, căci el se întrebuințează și pentru denumirea trăsăturilor comune ale dacoromânei în diverse faze de evoluție ale acesteia.

În LR, XIII, 1964, 346 ș.u., am propus pentru perioada de comunitate numele de *traco-romanică*, după modelul *galoromanică* și *ibero-romanică*. În cercetarea de față, am adoptat termenul de *protoromână*, pentru că ni s-a părut că redă mai bine ideea fundamentală a studiului, aceea că ne ocupăm de o reconstrucție. Din punctul de vedere al istoriei, protoromâna poate fi însă denumită și traco-romanică.

În timp ce Fr. Miklosich, G. Weigand, Sextil Pușcariu, I. Șiadbei, Al. Rosetti, D. Macrea și alții plasează perioada de comunitate d u p ă ce limba latină ca atare încetase de a se mai vorbi, pentru A. Philippide [3] limba română a existat un timp, ca dialect, a l ă t u r i de limba latină, de care — ca orice dialect — a continuat să fie influențată.

1.02. Lingviștii care așază perioada de comunitate după ce latina nu se mai vorbea ca latină se deosebesc însă profund între ei cînd stabilesc momentul începutului și sfîrșitului acestei perioade. Chestiunea se complică și prin faptul că își dau pă-

[3] A. Philippide, OR, II, 233 ș.u.

rerea şi cei care, fără a se preocupa în special de perioada de comunitate, se opresc totuşi la o dată cînd, după convingerea lor, limba latină a devenit română. În felul acesta procedează O. Densusianu. Şi A. Philippide a trebuit să se decidă asupra momentului de încetare a influenţei limbii latine asupra românei, adică asupra momentului din care fostul dialect latinesc, numit de el română p r i m i t i v ă, se dezvoltă independent. Singurul care face excepţie este Sextil Puşcariu. Din motive de care ne vom ocupa mai departe, el preferă să nu se pronunţe asupra începutului limbii române.

Nici data de încheiere a perioadei amintite nu este aceeaşi pentru toţi autorii, deşi ea depinde de despărţirea aromânei, dacoromânei, meglenoromânei şi istroromânei din trunchiul comun, idee acceptată, cu mici diferenţe, de toată lumea. Dar, pe cînd A. Philippide consideră că aromâna şi meglenoromâna au constituit un grup lingvistic, iar dacoromâna şi istroromâna, altul, ceilalţi ori nu insistă asupra posibilităţii ca mai întîi cele patru idiomuri să se fi separat două cîte două, ori pun, ca O. Densusianu, meglenoromâna împreună cu dacoromâna, ori vorbesc de un grup lingvistic apusean, format din dacoromâna de vest şi istroromâna, ca S. Puşcariu, ori cred ca Th. Capidan că cele patru idiomuri au apărut independent. După unii, comunitatea de limbă se sfîrşeşte o dată cu dislocările de populaţie provocate în jurul secolelor V şi VII de aşezarea masivă a slavilor în regiunile de romanitate dunăreană. După alţii, nu venirea slavilor sau influenţa lor asupra limbii române determină sfîrşitul epocii de comunitate, ci alte împrejurări.

1.03. La fel de diferite sînt şi părerile despre înfăţişarea limbii în această perioadă. În principiu, se presupune că ea trebuie să fi fost unitară. Postularea unităţii intră în mod necesar în ideea că latina nu a avut dialecte sau graiuri, idee acceptată, cu excepţia lui A. Philippide, de toţi cei pentru care limba română a continuat fără întreruperi latina dunăreană, deşi nu s-a justificat suficient de explicit ce fenomene lingvistice au făcut să se considere că, de la un anumit moment, limba latină a devenit limba română. Nu luăm în discuţie acum o modificare lingvistică sau alta — fonetică, morfologică sau de alt

gen — fiindcă problema constă nu în numărul transformărilor, ci în calitatea lor, adică în precizarea elementelor care ne obligă să spunem că limba *x* a devenit limba *y*. Există aici o mare dificultate, pe care S. Pușcariu a intuit-o perfect cînd a renunțat să se decidă asupra datei de începere a epocii de comunitate.

Propunerea lui Al. Rosetti, potrivit căreia româna apare după secolul al IV-lea, adică după ce „latina vulgară și-a pierdut unitatea, fărîmițîndu-se în limbile ce erau să devină limbile romanice de astăzi" [4], se întemeiază pe un criteriu cu care nu se poate să nu cădem de acord, indiferent dacă „după secolul al IV-lea" înseamnă în secolul al V-lea, al VI-lea sau mai tîrziu, căci divizarea unui idiom în unități lingvistice noi este un fapt concret și decisiv. Rămîne să se vadă însă cînd devin ele independente.

Unitatea de limbă din perioada de comunitate este concepută așadar ca ceva de la sine înțeles. De aceea, după Al. Rosetti, „limba comună formată atunci și-a menținut omogenitatea într-așa măsură, încît divergențele din sînul dacoromânei sînt minime, iar deosebirile față de grupul aromân nu sînt de natură să împiedice trecerea ușoară de la un sistem lingvistic la altul, unitatea originară a grupurilor fiind și astăzi aparentă" [5].

Dacă termenii „unitate" și „omogenitate" ar fi riguros definiți, lucrurile s-ar clarifica ușor. Dar ei se înțeleg în diverse feluri. Vorbind de romanica balcanică, în care vedea o fază omogenă de evoluție a limbii române, O. Densusianu scria că în acest moment „limba română apare [...] ca un mic fragment din această lume imensă care era Romania primitivă, încă nefărîmițată în grupe lingvistice p r e a d e o s e b i t e unele de altele" [6] (subl. noastră). Se admit deci unele deosebiri, cu condiția de a nu fi prea mari. G. Weigand este și mai puțin

---

[4] Al. Rosetti, ILR, 352.

[5] Al. Rosetti, ILR, 352.

[6] O. Densusianu, HLR, I, 236. Referindu-se recent la unitatea latinei vulgare, Paul Porteau (*Deux études d'histoire de la langue*, Paris, 1962, 7) insistă recent asupra diferențelor stilistice incontestabile dintre diversele moduri de utilizare a limbii latine: „între corectitudinea și trivialitatea grosolană [...] și limba aleasă a persoanelor din lumea bună contrastul era desigur izbitor (și asta încă din epoca republicană)".

precis căci, după ce afirmă că „toate dialectele [limbii române] au format odată o unitate", introduce restricţia : „în care, fireşte, au putut exista deosebiri dialectale" [7].

Th. Capidan ezită între o unitate acceptată teoretic şi patru deosebiri dialectale concrete între nordul carpato-dunărean şi sudul balcanic, două importante (rotacismul lui *-n-*, tratamentul lui *c*, *g* + *e*, *i*) şi două secundare (palatalizarea labialelor şi ritmul mai rapid de pronunţare al aromânilor) [8]. El este însă sub influenţa lui S. Puşcariu, care afirmă că : „*Limba străromânilor nu trebuie însă să ne-o închipuim unitară.* Avem chiar probe că existau *deosebiri regionale de grai în epoca străromână*" [9].

Din punctul său de vedere, la care ajunsese încă în 1910, S. Puşcariu era perfect îndreptăţit să admită existenţa deosebirilor dialectale în ceea ce el a numit s t r ă r o m â n ă, şi credem că formularea de mai sus conţine justificarea în ea însăşi, căci Puşcariu se referă de fapt la limba s t r ă r o m â n i l o r, deci la idiomul acelei comunităţi etnice din care a ieşit poporul român. Urmînd aceeaşi idee, Th. Capidan merge şi mai departe, afirmînd pe baza constatărilor de limbă că „pe la sfîrşitul secolului al VII-lea şi începutul secolului al VIII-lea" însăşi individualitatea poporului român era desăvîrşită[10]. Dar dacă unitatea de limbă este substituită cu cea etnografică, se înţelege de la sine că limba oricărei comunităţi prezintă varietăţi dialectale. Indiferent de existenţa sau inexistenţa reală a acestei comunităţi, substituirea este o schimbare a conţinutului termenilor.

Unitatea sau omogenitatea limbii ia alt aspect cînd se introduce în discuţie ideea de v a r i a n t ă. Spunînd că, pînă la venirea slavilor, „graiul care rezultase din latina transplantată pe cele două maluri ale Dunării nu poate fi considerat decît ca o v a r i a n t ă dialectală, ca să zicem aşa, a italienei" (subl. noastră) [11], O. Densusianu atingea însăşi esenţa

---

[7] G. Weigand, *Linguistischer Atlas*, col. 8.
[8] Th. Capidan, *Romanitatea balcanică*, Bucureşti, 1936, 55.
[9] Sextil Puşcariu, *Limba română*, I, Bucureşti, 1940, 249.
[10] Th. Capidan, *op. cit.*, 52 ş.u.
[11] O. Densusianu, *op. cit.*, 241.

raporturilor dintre limbă și dialect, fără să o teoretizeze însă. Ideea nu era totuși accidentală, căci capitolul intitulat *Dezvoltarea romanicei balcanice pînă la pătrunderea slavilor* din același volum nu face decît să sublinieze apropierile și deosebirile care rezultau din împrejurarea că viitoarea limbă română era pe atunci influențată de latina din Italia [12].

Pusă în felul acesta, problema capătă un conținut mai clar, căci unitatea (omogenitatea) și diversitatea devin simultane, ceea ce ne permite să afirmăm că limba română dinaintea despărțirii ei în aromână, dacoromână, meglenoromână și istroromână era o unitate într-o diversitate de forme locale. Cît timp aceste forme depindeau încă de o invariantă, era exclus ca ele să devină idiomuri independente. De îndată ce, din cauze economice, istorice sau de altă natură, variantele locale pierdeau această posibilitate, tendința de diversificare, existentă în orice grai, se intensifica și, mai devreme sau mai tîrziu, unitatea se desființa.

Constatarea de mai sus este valabilă pentru orice limbă, în orice moment al existenței ei. Ea cere însă să se determine elementele lingvistice care constituie invarianta.

Primul pas pe care trebuie să-l facem în această direcție este de a decide dacă aromâna, dacoromâna, meglenoromâna și istroromâna au structura unor idiomuri neolatine. Demonstrația fiind de mult făcută, considerăm răspunsul pozitiv drept premisa oricărei continuări a cercetării.

Al doilea pas este stabilirea identităților din structura acestor idiomuri, luînd în considerație atît aspectul actual cît și aspectele lor mai vechi, precum și posibilitatea ca unele fapte concrete să fie întîmplătoare, născute din tendințe originare comune. Cum însă, în analiza pe care o întreprindem aici, ne interesează în primul rînd și uneori chiar exclusiv r e l a ț i i l e dintre elementele concrete, și nu aceste elemente în sine, inovațiile datorate impulsului originar sînt implicate în dezvoltarea acestei structuri.

---

[12] O. Densusianu, *op. cit.*, 204 ș.u.

1.04. Principiile care se vor utiliza în cercetarea de față sînt c o n t i n u i t a t e a și d i s c o n t i n u i t a t e a.

Continuitatea privește caracterul stabil al structurilor. Avînd în vedere că reconstituirea protoromânei se face pe baza comparării a cel puțin două stadii de limbă, unul fiind latina, iar celălalt dacoromâna și aromâna veche, spre a le lega între ele, este necesar să considerăm că identitățile de structură nu sînt consecințele unui accident. O structură care apare în două faze succesive reprezintă deci dovada concludentă a continuității.

Pentru ilustrarea acestui principiu, un exemplu potrivit ni se pare categoria neutrului. Neutrul este o paradigmă caracterizată prin aceea că se distinge și de masculin și de feminin prin ansamblul opozițiilor lui morfologice, a căror modalitate concretă de realizare poate să ducă fie la forme complet deosebite de masculin și de feminin, fie la omonimii cu unul din celelalte două genuri și chiar cu amîndouă, dar nu simultan și nici în chip general. Majoritatea limbilor care au această categorie nu dispun numai de forme distincte pentru ea. Astfel, în germană, *Wald*, *Wand* și *Land* au, toate, la singular desinența *Ø*, pe de altă parte, plurale *Töchter*, *Wälder* și *Länder* nu spun prin ele înseși ce gen are fiecare.

Calitatea de neutru a unui substantiv sau a unui nume în genere nu rezultă numai din singularul sau pluralul lui, ci din totalitatea relațiilor lui morfologice.

Din acest punct de vedere, între neutrul din limba latină și neutrul românesc nu se ivesc deosebiri care să ne oblige să recurgem la explicarea acestuia din urmă printr-o influență străină. În latină, un substantiv neutru se opunea masculinului și femininului de cele mai multe ori printr-o desinență specifică, totuși *pater* nu se deosebește de *papaver* și nici *genus* sau *corpus* de *dominus* sau *deus*, dacă luăm în considerație numai forma de singular. Omonimiile dintre genuri se produc altfel în română decît în latină, dar s c h e m a fundamentală, potrivit căreia neutrul este caracterizat de opoziția lui cu masculinul și femininul, se menține.

Continuitatea unei structuri se întrerupe dacă se schimbă natura opozițiilor. Astfel, limba română, deși a päs-

trat formele de genitiv şi de dativ ale unor feminine latineşti, genitiv-dativul în calitatea lui de caz gramatical unic, apărut în latina tîrzie şi menţinut parţial ca atare pînă după separarea aromânei de dacoromână, nu mai contractează absolut aceleaşi relaţii cu elementele contextuale în care apare, nemaiprezentînd aceleaşi opoziţii ca genitivul şi nici ca dativul latinesc. Chiar dacă tendinţa lor de unificare este atestată în latina tîrzie, inclusiv în cea din Occident, procesul s-a desăvîrşit numai în limba română şi apare cu certitudine ca protoromân. După cum se vede din aromâna actuală, distincţia dintre cele două cazuri nu se mai face de la un anumit moment decît prin mijloace semantice. Transpunerea diferenţelor dintre genitiv şi dativ din planul morfologic propriu-zis în planul semantic reprezintă, după părerea noastră, consecinţa unei restructurări de opoziţii, deci o d i s c o n t i n u i t a t e.

Principiul inovaţiilor paralele, adus în discuţie de adversarii concluziilor la care ajunsese S. Puşcariu, în primul rînd de Ilie Bărbulescu [13], apoi de A. Philippide [14], constă, după formularea lui Al. Rosetti, în acceptarea premisei că „o serie de inovaţii asemănătoare ale dacoromânei şi aromânei, în ciuda identităţii lor, sînt posterioare epocii de comunitate" [15]. S. Puşcariu a răspuns arătînd că are importanţă calitatea inovaţiei. Astfel, din faptul că dacoromâna a inovat într-un caz, iar aromâna, meglenoromâna şi istroromâna au păstrat o formă veche nu se poate deduce că idiomurile din urmă „ar fi înrudite şi că între ele ar fi existat vreodată o comunicaţie mai întinsă". În schimb, *ręs face* din istroromână şi *reaś faşe* din Banat sînt semnele unui contact mai strîns între dialectul bănăţean şi istroromână, deşi sînt inovaţii [16].

Indiscutabil că idiomuri înrudite ca aromâna şi dacoromâna au putut să ajungă la forme identice sau foarte asemănătoare, dar, după cum am spus, formele ca atare nu intră în

[13] În recenzia la *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* din „Arhiva", Iaşi, XXIX, 1922, 2, 292 ş.u., reprodusă în *Individualitatea limbii române şi elementele slave vechi*, Bucureşti, 1929, 511 ş.u.

[14] OR, II, 233 ş.u.

[15] ILR, 355 ş.u.

[16] În *Limba română*, I, 247.

preocupările noastre decît ca modalități de manifestare a unor relații morfologice.

1.05. Cu toate acestea, rezultatele cercetării nu vor fi satisfăcătoare, pentru că granița cronologică dintre latina tîrzie și limba română nu depinde numai de transformările lingvistice. Astfel, trecerea lui *o* latin neaccentuat la *u* și alterarea unor consoane urmate de o vocală prepalatală datează din perioada latină, fiind atestată înainte de secolul al V-lea [17]. În latina tîrzie existau deci *ț*, *dz*, *n'*, *l'*, *ș*, *č*, *ğ*, *cl'*, *gl'*, *șcl'* ca sunete. Ele trebuie să fi fost la început, sub acest aspect sau sub altul asemănător, variante ale consoanelor din care se dezvoltaseră. Neavînd mijloace de a decide data cînd au devenit foneme, nu știm nici cînd încetează latina și cînd începe româna. Orice fenomene de felul acestora s-ar lua în considerație, numai cu ajutorul lor nu se determină momentul exact de trecere, căci evoluția lingvistică este discretă, iar mărturiile istorice pentru protoromână sînt mai mult decît precare.

1.06. Vorbitorii unui grai latin au avut însă totdeauna conștiința apartenenței lor lingvistice la limba latină, chiar dacă unii o pronunțau într-un fel, iar alții într-alt fel. De aceea, ni se pare necesar să admitem, cu A. Philippide, că înainte de secolul al VII-lea, limba română „exista ca dialect al limbii latine, iar nu ca limbă romanică aparte și se găsea sub influența latinei c o m u n e” [18].

Fără îndoială că un timp, între latină și dialectele ei, a existat același tip de paralelism ca cel dintre aspectul general al unei limbi și formele ei dialectale. Este deci posibil ca limba română să fi apărut întîi într-o variantă aromână și într-una dacoromână, simple aspecte locale ale latinei dunărene. Această ipoteză este mult mai plauzibilă decît altele, căci „divergențele dialectale dintre aromână și dacoromână, *ivite în timpul epocii de comunitate* (subl. noastră), probează că aromâna, cu începere

[17] Al. Rosetti, ILR, 383; N. Mihăescu, *Lat. dun.*, 93, 94, 96.
[18] OR, II, 233.

de la un moment dat, a stat izolată de dacoromână, ceea ce a permis menţinerea şi dezvoltarea divergenţelor amintite" [19].

În orice caz, trecerea limbii latine la idiomurile romanice cunoscute nu mai poate fi reprezentată în mod convingător prin tablouri sinoptice ca cele care amintesc arborii genealogici, pentru că nu avem nici o dovadă că naşterea limbilor romanice s-a produs în acest fel. Existenţa unui *koine* latin şi a unor graiuri locale rezultă din tot ce a stabilit pînă acum dialectologia ca principiu general. Apariţia spontană a unor idiomuri romanice, cum susţine M. Křepinský, după părerea căruia „sarda, limbile din Romania occidentală şi româna s-au născut de la p r i m u l contact al romanilor cu indigenii" [20] (subl. noastră), este pur şi simplu imposibilă. Simpla reamintire a împrejurărilor romanizării Daciei este suficientă spre a respinge teza transpunerii spontane a sistemului lingvistic local în cel latin şi, cu atît mai mult, părăsirea bruscă a lui. Învăţarea unei limbi cere timp. Oricît de dornică ar fi fost o populaţie să treacă la limba romanilor, ea ar fi avut nevoie de două-trei generaţii pentru ca deprinderea limbii de întreaga comunitate să se desăvîrşească.

În aceste condiţii, data de la care se poate vorbi de limba română depinde în realitate de încetarea influenţei exercitate de latină asupra propriilor ei graiuri şi, în directă legătură cu aceasta, de apariţia expresă în istorie pentru populaţiile care continuau în regiunile Dunării idiomul latin al unui nume distinct de cel dat romanilor înşişi. Precizarea prin criterii lingvistice a momentului de cînd latina nu-şi mai exercită influenţa asupra graiurilor sale şi nu mai are deci rol unificator nu este posibilă în stadiul actual al cunoştinţelor noastre, pentru că esenţa limbii latine se continuă sub diverse forme în toate limbile romanice, şi oricît de multe şi de variate modifi-

---

[19] Al. Rosetti, ILR, 352. Într-adevăr, între altele, structura morfologică a numelui din aromână diferă în multe puncte de cea a numelui din dacoromână, cum se poate constata şi din expunerea noastră.

[20] În *La naissance des langues romanes et l'existence d'une période de leur évolution commune: latin vulgaire, période romane*, „Rozpravy Československé Akademie Ved", ročn. 68, 1958, Šesit 13, 43; cf. şi obiecţiile aduse de Al. Rosetti în ILR, 86.

cări s-ar fi petrecut în decursul timpurilor, structura latinească transpare cu toată limpezimea la o cercetare mai atentă.

Istoria limbii se vede redusă astfel la mărturiile istoriei politice şi sociale, al doilea factor amintit mai sus, care devine decisiv.

S-a considerat şi se consideră încă în mod curent că aromâna nu a mai avut legături cu dacoromâna începînd din secolul al X-lea. Două sînt motivele care au făcut să se stabilească acest moment ca punct final de dezvoltare unitară a aromânei şi dacoromânei. În primul rînd, un fapt de limbă: aromâna nu a suferit influenţa maghiară. În al doilea rînd, un fapt de istorie: cronicarul bizantin Cedren povesteşte că, în anul 976, la locul „Stejarii frumoşi" s-a petrecut o crimă în care au fost implicaţi nişte vlahi [21]. Luîndu-se această ştire drept prima atestare a aromânilor, s-a tras concluzia că de atunci există o populaţie aromânească. Se adaugă apoi menţionarea din ce în ce mai susţinută a aromânilor în cronicile bizantine.

1.07. Influenţa maghiară asupra dacoromânei nu s-a putut petrece înainte de secolul al XII-lea sau chiar al XIII-lea [22]. Propunerea lui O. Densusianu de a se lua secolul al X-lea drept început al acestei influenţe [23] nu se mai susţine astăzi. Prin urmare, separarea aromânei de dacoromână nu s-a petrecut nici ea mai devreme de secolul al XII-lea, pentru că din momentul contactului dintre dacoromâni cu maghiarii şi pînă la eventuala pătrundere în aromână a unor elemente împrumutate din maghiară era nevoie de timp. Cele cîteva cuvinte maghiare împrumutate de dacoromâni în secolul al XII-lea sau al XIII-lea nu s-ar fi putut răspîndi foarte repede, în plin ev mediu,

---

[21] Informaţia o dă mai întîi V. Bogrea în „Buletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale" (Vălenii de munte), VII, 50 ş.u.

[22] După V. N. Drăganu, DR, VII, 199: „Cel mai vechi contact româno-unguresc nu trebuie deci căutat în Ardeal, ci în părţile cucerite de unguri chiar la venirea lor. Acolo este normal să apară şi într-adevăr şi apar cele dintîi cuvinte româneşti intrate în ungureşte", pe care autorul le datează din secolele XI, XII şi XIII.

[23] În HLR, I, 370.

din munții Apuseni pînă în regiunile din dreapta Dunării, unde locuiau populațiile care vorbeau aromâna.

1.08. Însemnarea lui Cedren nu este probantă, căci mult mai înainte, într-o notiță din secolul al VIII-lea, găsită la mănăstirea Kastamunitu de la Sf. Munte, sînt menționați niște vlahi așezați pe malurile rîului Rhinos [24]. Și mai importantă este însă relatarea din secolul al VII-lea a cronicarului bizantin Symokattes, care povestește cum, în anul 578, în ajunul unei lupte cu avarii, bizantinii s-au retras din dispozitivul de atac pregătit cu mare grijă, din cauză că un ostaș dintre tracii aflați în arma bizantină a strigat către un camarad al lui „în limba părintească" să se întoarcă să-și ridice încărcătura căzută de pe animalul de povară pe care îl conducea pe potecile munților Haemus. Auzind cuvîntul *retorna!*, ceilalți au crezut că se comandă retragerea și au început să fugă. Întîmplarea a impresionat pe strategii bizantini, și, după un secol, ea reapare la Theophanes într-o versiune în care strigătul ostașului prevenitor a devenit: *torna, torna, fratre!*.

Comentînd cele două anecdote, A. Philippide respinge interpretarea lui C. Jireček, după care ar fi fost vorba nu de cuvinte spuse în limba țării, ci de termenii obișnuiți de comandă în armata bizantină. Philippide observă că ambii cronicari spun limpede că apelul a fost făcut „în limba țării" sau „în limba părintească" și că, în nici un caz, cuvîntul *fratre* nu era termen de comandă [25]. La concluzia că cele trei cuvinte „erau într-adevăr în limba țării, adică în limba română în devenire", a ajuns recent și Al. Rosetti [26]. Fiind vorba de armata bizantină în acțiune în sudul Dunării, s-ar putea considera cu aceleași șanse de a corespunde adevărului ca și celelalte atestări că, și de data aceasta, avem în față pe aro-

---

[24] Th. Capidan, *Romanitatea balcanică*, 57—58.

[25] A. Philippide, OR, I, 504 ș.u. Pentru o interpretare asemănătoare, v. Th. Capidan, *Romanitatea balcanică*.

[26] *Despre* torna, torna, fratre, în *Omagiu Daicoviciu*, București, 1960, 467; ILR, 353, 612; cf. și Petre St. Năsturel, Torna, torna, fratre, *o problemă de istorie și de lingvistică*, în „Studii și cercetări de istorie veche", VII, 1956, 179 ș.u.

mâni şi că proba de limbă amintită era chiar aromâna. Iar dacă atestarea aromânilor este suficientă spre a-i diferenţia de dacoromâni, reiese că în secolul al VI-lea existau două idiomuri mai mult ori mai puţin distincte vorbite de aromâni şi de dacoromâni, cum au presupus, la timpul lor, O. Densusianu, de o parte, şi A. Philippide, de alta.

Acceptarea acestei idei duce în mod inevitabil la eliminarea sau, în cel mai bun caz, la reducerea simţitoare a perioadei de timp în care aromâna şi dacoromâna au constituit un singur grai sau dialect al limbii latine. Mai mult chiar, dacă se ţine seama de întinsul teritoriu romanizat de pe ambele maluri ale Dunării, pare mai simplu să se admită că procesul de diversificare a limbii latine începuse mult mai de timpuriu. În orice caz, după secolul al IV-lea, cauzele favorabile diversificării se înmulţesc.

Constatăm aşadar că modificările fonetice petrecute în latină înainte de secolul al V-lea sînt urmate de atestarea istorică a unui grai romanic, care, deşi cunoscut numai prin trei cuvinte, într-o formă nesemnificativă, este totuşi din secolul al VI-lea. Împrejurarea care a făcut pe unii autori să ezite a fost utilizarea curentă a terminologiei militare latineşti în armata bizantină. Dar specificarea cronicarului care spune că strigătul fusese rostit în „limba părintească" arată că, pe vremea cînd latina se mai întrebuinţa în armată ca un *koine*, alături de ea apăruseră graiuri locale, desigur foarte asemănătoare între ele. Nu le putem numi însă graiuri româneşti sau limbă română, pentru că nu dispunem şi de proba că apăruseră şi populaţii romanice noi, recunoscute ca atare. De aceea, graiurilor amintite le vom da numele de traco-romanice, iar dacă vlahii amintiţi prima dată în secolul al VIII-lea sînt aromâni, numai cu începere de atunci, unele graiuri traco-romanice pot fi declarate aromâneşti.

1.09. Aşadar, după părerea noastră:

a) latina dunăreană s-a transformat prin secolele IV—VII în graiuri traco-romanice, mai mult ori mai puţin diverse, mai mult ori mai puţin numeroase;

b) acest proces a durat pînă aproximativ în jurul secolului al VIII-lea. După aceea, ieşind de sub autoritatea latinei oficiale, aceste graiuri au devenit aromână şi dacoromână.

1.10. Poziţia la care ne-am oprit se deosebeşte în multe privinţe de aceea adoptată de predecesorii noştri în legătură cu data de apariţie a limbii române.

În timp ce pentru O. Densusianu şi A. Philippide naşterea limbii române este legată de pătrunderea slavilor în regiunile dunărene romanizate, pentru noi acest eveniment nu are aceeaşi importanţă. Slavii au produs multe perturbări în imperiul bizantin chiar din secolul al V-lea sau al VI-lea, de cînd datează primele lor contacte cu traco-romanii. Dar de aici nu se poate conchide că, în secolul al VI-lea sau al VII-lea, aromâna s-ar fi despărţit complet şi definitiv de dacoromână, cum susţine O. Densusianu. Raţionamentul său ia un fapt istoric drept fapt lingvistic. Limba română a suferit fără îndoială o puternică influenţă slavă, dar ea nu este consecinţa imediată a pătrunderii slavilor printre populaţiile romanizate. Chiar dacă din primele momente de contact cu slavii vor fi pătruns cîteva cuvinte din limba lor în dialectele traco-romanilor, cum este foarte posibil, aceste cuvinte nu indică începutul unei diferenţieri lingvistice atît de importante ca aceea dintre aromână şi dacoromână. În secolul al VI-lea, aşezările slavilor în Peninsula Balcanică nu au caracter permanent şi nu iau forma organizată a unor state. Slavii sînt încă migratori şi nu au capacitatea de a disloca masiv populaţia indigenă.

A. Philippide crede că, în a doua jumătate a secolului al VI-lea, „s-au despărţit [...] dacoromânii împreună cu istroromânii de o parte, de macedoromâni de altă parte", pentru că „la sfîrşitul secolului al VI-lea a încetat ultima rezistenţă a statului roman (domnia lui Mauricius, 582—602) contra puhoiului slav (sloven şi sîrbo-croat), care, la începutul secolului al VII-lea, după ce şi mai înainte se revărsase în mase mari în Peninsula Balcanică, a cotropit cu desăvîrşire tot teritoriul romanizat, în special pe cel românesc, din pepeninsulă" [27].

---

[27] OR, II, 405.

Dar aceşti slavi, intraţi în lumea romanică din sudul Dunării, au avut nevoie de timp, nu atît spre a cuceri teritoriul romanizat, ci spre a-l deznaţionaliza, impunîndu-şi limba lor. Oricît de repede s-ar fi petrecut lucrurile, în secolul al VII-lea ele nu erau decît la început.

În jurul secolului al VIII-lea, pentru care pledează atestările istorice, în regiunile sudice ale Dunării, există aşadar populaţii care vorbesc un idiom neolatin fiind alcătuite probabil din aromâni. Cum dacoromânii nu provin din aromâni, atestarea unora implică şi pe a celorlalţi. Din acest motiv credem că secolul al VIII-lea poate fi luat ca dată de apariţie a limbii române, deşi nu excludem posibilitatea ca şi ceva mai înainte, în secolul al VII-lea, grupe de aromâni şi de dacoromâni să fi avut o individualitate lingvistică destul de bine pronunţată [28].

1.11. Se spune uneori că aromânii şi dacoromânii au cunoscut în vremea de care ne ocupăm o civilizaţie comună şi că ea ar constitui baza unităţii lor lingvistice. Argumentul a fost însă extins şi la alte populaţii din Balcani cînd s-a emis ideea unei unităţi lingvistice balcanice, ceea ce i-a diminuat importanţa, căci, dacă toate popoarele din Balcani inclusiv aromânii, eventual şi dacoromânii, se integrează în acelaşi tip de civilizaţie, faptul nu mai este concludent. Nu discutăm acum şi aici cît este de exactă această părere. Fondul chestiunii nu ne interesează, fiindcă sînt şi astăzi popoare care formează un tot naţional şi au aceeaşi civilizaţie , dar nu aceeaşi limbă. Unitatea de civilizaţie nu implică totdeauna unitate de limbă.

1.12. Graiurile traco-romanice prezentau desigur deosebiri, dar înfăţişarea lor concretă este greu de reconstruit. Avem numai posibilitatea de a determina în oarecare măsură distanţarea lor de latina standard, presupunînd că, în secolul al VIII-lea, diversele modificări fonetice înregistrate cu mult

[28] Am lăsat la o parte afirmaţia lui G. Weigand (*Linguistischer Atlas*, col. 8) după care româna începe în secolul al VII-lea, pentrucă autorul nu-şi argumentează alegerea acestei date. De asemenea, nu ne-am oprit nici la părerea lui I. Şiadbei, potrivit căreia reflexul velarelor *c* şi *g* în limbile slave ar fi dovada apariţiei limbii române în secolul al VI-lea, pentru că alterarea celor două consoane apare încă din latină.

înainte căpătaseră valoarea unor foneme, care aveau capacitatea de a diferenția cuvintele și formele gramaticale. Opoziția dintre *barbatu* și *barbați*, de exemplu, nu mai putea fi aceeași ca în latina tîrzie. După apariția și, mai ales, după extinderea lui *ț*, ea devenise, la început sporadic, apoi permanent, opoziție între *-t(u)* și *-ț(i)*. La această concluzie duce analiza modului de exprimare a pluralului în oricare dintre cele patru idiomuri născute din latina dunăreană tîrzie.

Procedînd la fel și în alte situații, descoperim un număr de particularități care deosebesc latina de aromână și de dacoromână, fiind în acestea două din urmă dezvoltări sistematice ale unor fenomene pornite încă din latinește.

Este vorba deci de o reorganizare a materialului de limbă, de o restructurare ivită din necesități adesea momentane, al căror impuls originar se află în însăși latina dunăreană tîrzie. Pe măsură ce rearanjarea materialului se precizează, iar numărul variațiilor libere scade, se conturează imaginea unei structuri noi, în multe privințe mai asemănătoare cu structura aromânei și a dacoromânei de astăzi decît cu cea a latinei.

Pe această bază am presupus că graiurile traco-romanice, care constituiau un ansamblu dialectal al limbii latine, se caracterizau ele înseși printr-un d i a s i s t e m, adică printr-o serie de particularități comune, realizate însă diferit pe plan local. Acestui diasistem îi spunem p r o t o r o m â n ă. El este, ca totalitate de trăsături lingvistice, o realitate care decurge din natura relațiilor mai sus amintite. Această realitate nu constituie însă un idiom standard sau un *koine*, ci o abstracție, care se opune aspectului ei concret din fiecare grai traco-romanic în parte. În alți termeni, diasistemul, atît cel imaginat aici, cît și oricare altul, trebuie să apară sub o formă particulară în oricare dintre variațiile lui, dar el nu se întîlnește niciodată pe teren sub înfățișarea ideală care rezultă din construirea lui științifică.

În vederea stabilirii acestui diasistem, am luat în considerație un număr de transformări fonetice și fonologice, și anume :

1. *Silaba deschisă.* Față de dacoromâna actuală și uneori chiar de aromână, graiurile protoromâne aveau mai multe

silabe deschise, căci *-u* etimologic se realiza ca *-u* vocală, iar *-i*, semn al pluralului, ca *-i* vocală, afară de cîteva cuvinte şi forme ca *bou*, pl. *boi*; *ou*, *oi*, *meu* etc., asupra pronunţării cărora pot fi îndoieli. Rostirea lor într-o singură silabă fiind însă mult mai probabilă decît în două silabe, am considerat pe *-u* şi pe *-i* din cuvintele citate drept semiconsoane.

Observaţia este valabilă şi pentru latină în forma ei cultă, căci ea avea multe terminaţii consonantice la substantiv.

2. *Vocalele şi diftongii.* În seria anterioară şi în cea posterioară, protoromâna avea acelaşi număr de vocale ca şi dacoromâna şi aromâna modernă, cu aceleaşi caracteristici generale şi cu o distribuţie similară celei actuale, căci opoziţia de cantitate dispăruse, iar sistemul vocalic se modificase în consecinţă. În seria centrală nu există decît o vocală, *ə*, care corespunde lui *ă* şi *î* din dacoromâna actuală. Timbrul acestei vocale era incert; *ə* se realiza într-un mod asemănător cu *ă*, *î*, eventual cu *â*, prin care desemnăm vocala centrală din dialectul moldovenesc al dacoromânei actuale.

În poziţie iniţială, *ə* nu apărea niciodată nici înaintea unei consoane nazale. Nu am notat redarea lui în această poziţie prin arhifonemul *N*, stabilit de Andrei Avram pentru dacoromâna actuală [29], dar am considerat că se realiza ca un *n* silabic, cum propune M. Caragiu-Marioţeanu pentru aromână[30]. Cele două soluţii nu se contrazic. Ambele pornesc de la constatarea că vocala centrală *ă* nu se întîlneşte la iniţială decît rareori în dacoromână, unde s-a fixat în această poziţie la o dată relativ recentă.

Arătînd că distribuţia vocalelor era foarte asemănătoare celei de astăzi, ne-am referit la aspectul general al chestiunii. Cazurile particulare vor fi cercetate cînd va fi necesar la locul lor, dat fiind că în această introducere, fonetica şi fonologia protoromânei nu reprezintă un scop în sine.

---

[29] Andrei Avram, *Interpretarea fonologică a lui* [î] *iniţial în limba română*, în *Fonetică şi dialectologie*, IV, 8–23.

[30] *Sistemul fonologic al aromânei*, în SCL, XIV, 1963, 315; v. *Elemente de lingvistică structurală*, Bucureşti, 1967, 206.

Diftongii *ea* şi *oa* apar, afară de poziţiile în care îi întîlnim astăzi în dacoromână şi aromână, în poziţiile din dacoromâna veche, cf. protor. *featə*, *vearde*, *vearə*, *ţearə*, *şease*; *roatə*, *moale*, *coate*, *oaspe*, *ploaie* etc.

Pentru *yea* am adoptat formula Al. Rosetti [31], deci *fyeare*, *myeare*, *pyeatrə* etc., dar cu notarea simplificată: *iea*.

Protoromâna a avut desigur şi alţi diftongi şi triftongi [32] dar ei nu interesează direct descrierea morfologică a numelui.

Alternanţele *ea/e*, *oa/o* sînt asigurate din punct de vedere morfologic la femininele cu pluralul în *-i* prin identitatea de tratament în aromână şi dacoromână. Cu *ea* merge şi diftongul *iea*.

3. *Consoanele şi grupurile consonantice.* Am considerat că *c*, *g*, urmaţi de *i*, *e* sau de *ie*(< *ĕ*), deveniseră *č* şi *ğ*. Arom. *ţ*, *dz*, proveniţi din *č* şi *ğ* în situaţiile de mai sus, sînt ulteriori [33].

În protoromână avem, afară de *č*, *ğ*, şi următoarele consoane palatalizate: *l'*, *ń*, ca şi grupurile *cl'*, *gl'*, *şcl'*; *ş* era totdeauna palatal [34]; *s* nu avea la început corespondent sonor, *r* era slab sau forte *r̄* (= *rr*), *n* era , de asemenea, slab sau forte *n̄* (= *nn*) [35].

Avînd în vedere că rotacismul lui *-n-* (slab) nu poate fi reconstituit, căci *-n-* devine întîi fricativ, nu am ţinut seama de această transformare în descrierea noastră. Ea nici nu are, de altminteri, efecte morfologice.

---

[31] ILR, 360.

[32] Descrierea lor a fost făcută recent de Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Bucureşti, 1968, 97.

[33] Marius Sala, *À propos de l'apparition des affriquées romaines*, RRL, XIII, 1968, 510.

Emanuel Vasiliu (*op. cit.*, 102–103) consideră că arom. *ţ* nu provine din africata *č* şi că *ţ*, *dz* şi *č*, *ğ* „reprezintă în româna comună două serii consonantice distincte”.

[34] Marius Sala, *Romania occidentală şi Romania orientală. În legătură cu tratamentul sonantelor*, SCL, XV, 1964, 169–179. Emanuel Vasiliu, *op. cit.*, 50.

[35] Detalii asupra modificărilor fonetice petrecute în latina dunăreană înainte de separarea aromânei şi dacoromânei se găsesc la O. Densusianu, HLR, I, 282 ş.u., la A. Philippide, OR, II, 236, la Al. Rosetti, ILR, 359 ş.u.; v. şi E. Petrovici, RLR, 1966, 314–315. Pentru *n* şi *r*, v. Marius Sala, *op. cit.*; Emanuel Vasiliu, *op. cit.*, 43–86, 97 ş.u.

2. SUBSTANTIVUL

2.1. CLASELE DE SUBSTANTIVE

2.1.0. Clasele de substantive din protoromână constituie cristalizarea principalelor schimbări începute cu mult înainte în latina dunăreană. Trecerile de la o declinare la alta (în special de la a V-a la a I, de la a IV-a la a II-a) au afectat întreaga latină tîrzie şi au dus la organizarea substantivelor în grupuri mai puţin numeroase şi — în anumite privinţe — mai simple. Fenomenul acesta este pus de obicei pe seama slăbirii consoanelor finale şi a extinderii utilizării prepoziţiilor, ambele decurgînd din evoluţia generală şi reprezentînd ca date materiale o realitate indiscutabilă. Reorganizarea flexiunii nominale este însă deosebit de complexă. Faptul se poate ilustra prin multe exemple ulterioare momentului cercetat aici. Astfel, în dacoromână, au funcţionat şi funcţionează pînă astăzi numeroase plurale duble : *capi* — *capete*, *coade* — *cozi*, *cornuri* — *coarne*, *timpi* — *timpuri* etc. Ele arată că reclasificarea substantivelor a continuat şi continuă încă. De aceea, ni se pare mai indicat din punctul de vedere urmărit aici ca discutarea transformărilor petrecute în sistemul nominal latinesc să nu înceapă cu problema slăbirii consoanelor finale şi a extinderii prepoziţiilor, ci să se determine întîi raporturile generale dintre singular şi plural, dintre un gen gramatical şi alt gen gramatical, dintre un caz şi alt caz, precum şi eventuala lor ierarhie. Formele concrete de singular sau de plural, de feminin, masculin sau neutru, de nominativ, genitiv etc. au o mobilitate mult mai mare decît relaţiile în care sînt cuprinse. Este foarte semnificativ, de exemplu, faptul că raportul singular — plural ia aproape tot-

deauna în limba română aspectul unei opoziţii între morfeme marcate, extrem de rar identificate unul cu altul, în timp ce opoziţiile de gen şi cele de caz se desfiinţează mult mai des prin omonimie. Analiza principalelor opoziţii din interiorul sistemului nominal permite deci schiţarea unor structuri, faţă de care situaţiile concrete constituie numai serii de variaţii.

În cele ce urmează vom cerceta aceste structuri luînd în consideraţie numai desinenţele. Radicalul şi în special alternanţele lui nu vor forma decît în chip accidental obiectul preocupărilor noastre aici.

2.1.1. OPOZIŢIA DE NUMĂR

Singularul se confundă foarte rar cu pluralul. Tipul dr. sg. *ardei* — pl. *ardei*, sg. *ochi* — pl. *ochi* nu se realizează în protoromână, nici la începutul, nici la sfîrşitul ei. Cea dintîi dovadă în această privinţă o dă aromâna, unde majoritatea substantivelor se termină în vocală. Aşa stăteau lucrurile şi în dacoromâna veche, iar graiurile dacoromâneşti cu caracter arhaizant păstrează şi astăzi distincţii de felul celor din aromână şi protoromână.

Diferenţierea singularului de plural caracterizează aromâna, dacoromâna şi meglenoromâna. În istroromână, ea a slăbit simţitor, căci substantivele terminate în consoane labiale, în consoane palatale şi în *s*, *ş*, *z*, *j* şi *r* nu mai disting pluralul de singular. De aceea, istroromâna nu este utilă în discuţia de faţă.

În celelalte trei însă, vitalitatea opoziţiei singular/plural se vădeşte pe de o parte prin desinenţe, iar pe altă parte prin construcţii numeroase de singulare noi, ca dr. *pai*, ar., megl. *pal'u* < lat. *palea* sau dr. *cîrnat*, pl. *cîrnaţi*, vechi sg. *cîrnaţ* < lat. *carnacium*, *oaspete* < pl. *oaspeţi* etc. [1].

---

[1] Pentru influenţa pluralului asupra singularului, v. J. Byck et A. Graur, BL, I, 1933, 14—57; Al. Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, 1968, 80 ş.u.

Cu toate acestea, cîteva substantive prezentau încă din protoromână fenomenul neutralizării de număr. Între ele se aflau cinci nume de zile ale săptămînii : *luni*, *marți*, *miercuri*, *joi* și *vineri*, toate feminine, numele unei luni, *marțu*, care era masculin, și femininul **mənu*.

De fapt, dintre substantivele pasibile de a nu mai fi cunoscut deosebirea amintită numai unul, **mənu*, răspunde exact neutralizării, pentru că numai la el se simțea nevoia de a se indica pluralul. Celelalte se puteau dispensa, după cum se dispensează de altminteri și astăzi, căci enunțurile care cer folosirea zilelor săptămînii sau ale lunilor anului la plural sînt excepțional de rare.

Protoromâna era deci dominată de legea diferențierii necesare a singularului și pluralului.

2.1.2. OPOZIȚIA DE GEN

Genul prezintă neutralizări la singular :

a. Între masculine și neutre : *anu* nu se mai dinstinge formal de *acu*, *arbure* de *spate* etc.

b. Între masculine și feminine : *pərete* nu se mai distinge de *frunte*, *arbure* de *sare* etc.

c. Între feminine și neutre : *lume* este identic cu *nume*.

La plural :

d. Între feminine și neutre : *turte* are aceeași înfățișare ca *fire*, *umbre* ca *lemne* etc.

După cum se vede, omonimiile acționează în special în direcția modificării neutrelor (din patru, trei privesc acest gen). De aceea, desinența lat. *-a* și, paralel cu ea, lat. *-ora* trec foarte devreme la *-e*, respectiv, la *-ure*. Modificarea lui *-a* în *-e* nu se justifică în planul fonetic propriu-zis, chiar dacă luăm în considerație plurale ca lat. *frondia* > dr. *frunze*, *palea* > > dr. *paie* etc., unde *-e* ar putea fi adaptarea lui *-a* latin la iotul precedent, fie direct, fie prin faza *ə*. Numărul acestor plurale nu era însă atît de mare încît să determine restructurarea ansamblului neutrelor prin simplă analogie. Cum, pe de

altă parte, avem semne de existență a unor plurale **capitə* sau **numerə* „nume”, este de presupus că la schimbarea lui *-a* de la neutre în *-e* rolul precumpănitor l-au avut asimilările unor plurale neutre la pluralele asemănătoare feminine [2].

Dacă, pentru nevoile demonstrației, s-ar admite că fenomenele fonetice nu ar fi suferit presiunea morfologiei, toate neutrele și-ar fi confundat pluralul cu singularul de la feminine — cf. *casə*, **oasə*, **deagetə*, *poartə*, **coatə* (sg. *cot*) ș.a.m.d. Uneori lucrul acesta s-a și întîmplat, ca în *ouə* față de *auə*, dar, în genere, necesitatea de diferențiere a celor două numere fiind cu mult mai puternică decît evoluția fonetică, s-a stabilit în interiorul neutrelor o corelație morfologică în raport cu posibilitățile interne ale limbi, și cum singura modalitate de rezolvare a pluralului lor era transformarea lui *-a* în *-e*, s-a recurs la ea.

2.1.3. OPOZIȚIA DE CAZ

Opozițiile dintre cazurile gramaticale s-au neutralizat mai des decît cele dintre singular și plural și decît cele dintre genuri. Masculinele se fixează la două forme, cu excepția lui *tatə*, cf. dr. *tată*, gen.-dat. *tatîni(-său)*; femininele disting genitiv-dativul singular de nominativ-acuzativul de la același număr și îl opun nominativ-acuzativului plural. Sincretismul dintre nominativ și acuzativ, uneori și vocativ, pe de o parte, cel dintre genitiv și dativ, pe de alta, probează că sistemul ajunsese la un moment dat la oarecare instabilitate.

Neutralizarea cazuală este ilustrată de adoptarea ca formă-tip a unor foste nominative ca *omu*, a unor foste acuzative ca *pərinte*, *frunte* etc., și, în mod excepțional, a unor foste genitive ca *marți*, *miercuri* etc.

Constatările anterioare probează existența unei ierarhii a neutralizărilor și, bineînțeles, a opozițiilor corespunzătoare.

---

[2] Nu intră în preocupările noastre aici plurale dr. ca *frundză*, *oasă*, *brață* etc., fiind ulterioare protoromânei.

Pe această bază avem dreptul să susținem că, încă din protoromână, s-au stabilit tendințe de simplificare a numelui, începînd cu diminuarea numărului de opoziții cazuale, continuînd cu cele de gen și sfîrșind cu cele de singular-plural. Din acest punct de vedere, protoromâna se prezintă ca un idiom cu opoziții active de gen și de număr și cu numeroase neutralizări de caz gramatical.

2.2. DETERMINAREA PARADIGMEI NUMELUI

2.2.0. Apartenența unui substantiv la o clasă sau la alta depinde de numărul opozițiilor realizate de el. Totalitatea acestor opoziții formează o paradigmă în interiorul căreia se pot întîlni variante de diverse tipuri. Reducerea variantelor se rezolvă în principiu prin metoda de reconstruire descrisă la 1.12. Astfel, desinența *ə* reprezintă fie un *â*, fie un *ă* sau *î*. Dar, nefiind foneme, nici *â*, *ă*, nici *î* nu interesează descrierea morfologică de față. Situația fonetică a lui *ə* este aproximativ aceeași cu a sunetului din pronunțările dacoromânești actuale *pînă* și *pănă*, întîlnite uneori la același vorbitor, sau cu ceea ce oferă istroromâna în variațiile *bîrsă*, *bărsă* „pungă". Exemplele anterioare sînt însă numai simple specimene de pronunțare.

Desinența *-u*, pe care o interpretăm ca pe un *-u* vocală, nu numai în *agru*, *codru*, ci și în *sacu*, *soțu*, *ursu*, *lupu* etc., s-a confundat ca morfem cu *-u* semiconsoană *(w)* la cîteva cuvinte ca *bou*, *curcubeu*, *dzeu*, *ou*, *rəu* „rîu", *șcl'au*. Structura lor silabică nu avem cum s-o reconstruim, căci disocierile *bo-u-lu*, *o-u-lu* etc. nu spun nimic. În orice situație s-ar fi aflat *-u*, ca vocală sau consoană, rezultatul ar fi fost același. Posibilitatea ca el să se fi realizat și ca *-u* semiconsoană trebuie admisă, măcar teoretic, din cauza unor pronume ca *meu*, *təu*, *səu* etc., deși nici pentru ele nu există o modalitate sigură de determinare a silabației. Deosebirea dintre ele și substantivele cu tema în vocală este însă evidentă, căci *meu* se opune lui *mea*, sau *ea*, iar în *mea* și *ea* diftongul pare a proveni chiar

din protoromână. Şi mai convingătoare sînt formele verbale *dau*, *lau*, *l'au* (prezentul lui „a lua"), *scriu* etc.

Desinenţa de plural *-i* are acelaşi statut ca *-u*. Şi la ea se pune problema calităţii fonologice, căci, dacă admitem că, în pronumele *nos*, *vos*, în numeralele *dos*, *tres*, *-s* a fost schimbat cu un *-i*, semn al pluralului, aceste patru cuvinte deveniseră monosilabice. Afirmaţia noastră se bizuie pe o analogie logică, nu pe elemente concrete, dar analogia ni se pare în cazul de faţă plauzibilă, mai ales că formele verbale *dai*, *stai* o sprijină.

Faptul că în italiană pronumele *noi* şi *voi* sînt monosilabice nu este perfect convingător, deşi întăreşte valoarea analogiei despre care am vorbit, după cum o întăreşte şi monosilabismul acestor pronume în alte limbi romanice. Argumentul fiind însă indirect, nu este decisiv.

2.2.1. MASCULINELE

Clasa substantivelor masculine se subîmparte în şase categorii :

1. Masculine cu sg. *-u*/pl. *-i* : *anu*, *auşu*, *bərbatu*, *calu*, *čerbu*, *cuscru*, *codru*, *cucu*, *domnu*, *dracu*, *fagu*, *fetu*, *lupu*, *nepotu*, *ocl'u*, *paltinu*, *paru*, *pecurariu*, *peducl'u*, *peru* „păr", *porcu*, *preutu*, *rinicl'u*, *rumənu*, *sacu*, *soţu*, *spinu*, *umeru*, *ursu*, *viţelu* etc.

1.a. Masculine cu sg. *-w*/pl. *-i* : *bow*, *dzew*, *şcl'aw*.

1.b. Masculine cu singularul în *-u*/pl. în *-i* dar cu radical dublu : *omu — oameni*.

2. Masculine cu sg. *-e*/pl. *-i* : *arbure*, *berbeače*, *cəne*, *cərbune*, *frate*, *ǧune*, *l'epure*, *munte*, *pəreate*, *peşte*, *pieaptene*, *puriče*, *soare*, *şearpe*, *şoareče*, *viearme*, *vulture* etc.

2.a. Masculine cu singularul în *-e*/pl. în *-i*, dar cu două radicale : *oaspe — oaspeţi*.

Categoriile 1 şi 2 formează subclasele generale ale masculinelor. Dosebit de ele, protoromâna păstrează şi un masculin caracterizat prin :

3. Sg. -*ə*/pl. -*i*, dar cu radical dublu: *tatə* — *tətəni*.

Deşi include un singur cuvînt, categoria 1.b trebuie să fie menţionată pe de o parte fiindcă paradigma *omu* — *oameni* este singura cunoscută în aromână, dacoromână, meglenoromână şi istroromână, pe de altă parte fiindcă seamănă cu tipul 3 şi serveşte la o mai bună înţelegere a lui.

Categoria 3 se sprijină şi pe femininul *mumə* — *mumənə*, constituind modelul pluralului *frăţîni* din dacoromână. Cele trei cuvinte trebuie puse în legătură şi cu pluralele feminine *nurori* şi *surori*, căci împreună cu aceasta denumesc diverse grade de rudenie.

Am preferat soluţia morfologică a două radicale pentru 1.b, 2.a şi 3, nu numai spre a simplifica descrierea, ci şi pentru că desinenţe ca -*eni* şi -*əni* ar fi avut poziţie aberantă în sistem. Faptul este mai evident la un plural ca *oaspeţi*, unde desinenţa nu poate fi decît -*i*. O izolare corectă a lui -*ţi* în această calitate este imposibilă. Cuvîntul şi-a reconstruit de altminteri un singular nou în dr. *oaspete*, a cărui provenienţă din tema *oaspeţ*- este evidentă.

Masculinul *oaspe* nu poate fi despărţit de neutrul dr. *cap* — *capete* (ar. *capu*—*capite*, megl. *cap* — *capiti*), care se analizează, la plural, în *capet* -*e*, ca şi *oaspeţ* -*i*. Noile singulare *oaspet* şi *capăt* [3] sînt reflexul tendinţei de regularizare a cuvintelor amintite pe baza reducerii radicalului dublu la radical unic, linia de evoluţie fiind determinată de economisirea mijloacelor formative, în speţă a desinenţelor, căci -*i* din *oaspeţi* şi -*e* din *capete* întră în seriile cunoscute [4].

---

[3] Modificarea semantică din dr. *capăt* nu este semnificativă din punct de vedere morfologic, pentru că noul singular redă unul din sensurile pl. *capete*. Într-o interpretare în care se ţine seama de conţinut, *capăt*— *capete* este însă indiscutabil alt cuvînt decît *cap* — *capete*.

[4] Degajarea desinenţelor de plural -*eni*, -*ni*, -*eţi* şi -*ete* din *oameni*, -*tətəni*, *oaspeţi*, *capete*, la care s-a oprit Valeria Guţu Romalo în *Morfologie structurală a limbii române* (Bucureşti, 1968, 90), are avantajul de a micşora variaţiile de radical, dar măreşte numărul indicilor de plural, fără a rezolva asemănările indiscutabile dintre -*i* şi -*eni*, -*eţi* la masculine, pe de o parte, dintre -*e* şi -*ete* la neutre, pe de altă parte, iar substantivele în discuţie rămîn caracterizate tot printr-o flexiune neregulată.

Substantivele din categoria 1.a au fost introduse într-o clasă morfologică aparte pe baza presupunerii că, după o perioadă oarecare, din vocală, *-u* devenise consoană, încă în protoromână.

Unele variante actuale din grupa 2 par a contrazice regula terminației vocalice generale a substantivelor din protoromână. În această situație sînt dr. *arbur*, *arbor* (alături de *arbure*), ar. *arbure*, istr. *årbur(e)*; dr. *flutur(e)*, ar. *flutur (fliutur, flitură)* și dr. *vultur(e)*, ar. *vultur*, megl. *văltur*.

Formele terminate în consoană nu sînt însă originare. Ar. *arbure*, v. dr. *arbure*, istr. *årbure* și megl. *arburi* trimit la lat. *arborem*. Pentru *flutur*, a se vedea dr. *fluture* și alb. *fl'uturë*, care presupun un etimon în *-em*, în eventualitatea puțin probabilă că *fluture* este un cuvînt moștenit. Varianta dr. *vulture* permite să interpretăm pe *vultur* ca formă nouă, și deci să propunem ca etimon fie un acuzativ în *-em*, potrivit cu v. fr. *voutre*, sp. *buitre*, port. *abutre* (v. PEW 1923 și REW 9466), cf. și dr. *bultoare* (Pușcariu ZRPh 27,143, *hultoare* PEW 1923), fie o tot atît de plauzibilă reconstruire *vulturi* (< lat. *vulturius*) > sg. *vultur* [5].

În protoromână, *arbore* și *fluture* se încadrau deci normal în categoria 2, sub forma *arbure*, *fluture*, iar *vulture* intra fie la 2, fie la 1.

Treceri de la o subclasă de masculine la alta s-au mai petrecut ulterior [6]. Ar. *yermu*, de exemplu, a fost inclus în clasa 1, deși provine din *vermis*.

2.2.2. NEUTRELE

Clasa neutrelor a dat naștere la multe discuții. După unele păreri, în loc de neutre, substantivelor care se grupează aici ar trebui să li se spună a m b i g e n e, pentru că formele

---

[5] J. Byck et A. Graur, BL, I, 1933, 44.

[6] Pentru alte exemple, v. O. Densusianu, HLR, II, 141 ș.u.; Al. Rosetti, ILR, 528 ș.u.

lor de singular se confundă cu masculinele, iar cele de plural, cu femininele. Dar chiar faptul că un termen deosebit pentru denumirea substantivelor amintite a fost considerat necesar reprezintă dovada că, şi pentru cei care cer să le numim ambigene, ele nu se includ nici printre masculine, nici printre feminine, ci într-o clasă de gen distinctă [7].

Continuitatea istorică a clasei neutrelor se justifică prin:

a. Plurale de tipul *capite*, *coarne*, *deağete*, *meare*, *oase*, **oaue* (= *oauă*), *scamne* (= *scaune*), *seamne*, *spiče* etc.

b. Plurale care conţin desinenţa *-ora*: *frigure*, *tempure piepture* etc.

c. Plurale de tipul *capisteria* > *cəpisteare*, *palea* > *pal'e* etc.

d. Plurale care conţin sufixul lat. *-mentum*, (pl. *-menta*) ca dr. *jurăminte*, *legăminte*, *oseminte*, *rugăminte*, *veşminte* etc. Cf. megl. *jurămînt* PEW 928, CDDE 929, Capidan, M., III s. v.; *ligămintu* PEW 959, CDDE 970 (dubios, T. Papahagi, DDA, s.v., îl citează după CDDE); megl. *rugămînt* PEW 1480, ar. *visminte* PEW 1878 (dubios, T. Papahagi nu-l înregistrează în DDA, cf. însă *vistămintu* DDA).

Aceste patru categorii de neutre au menţinut clasa, fiindcă nici unul dintre ele nu a avut vreodată un singular în formă de feminin, după cîte ne putem da seama astăzi din compararea diverselor graiuri şi dialecte româneşti.

---

[7] Existenţa neutrului a fost demonstrată de Al. Graur în studiul său *Les substantifs neutres en roumain*, „Romania", LIV, 1929, 249 ş.u.; cf. şi BL, V, 5 ş.u.; VI, 260 ş.u.; LR, XVII, 1968, 175; *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, 1960, 352, şi, recent, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, 1968, 65. Baza argumentării a fost de la început opoziţia dintre neutru, care cuprinde numai inanimate şi celelalte două genuri, care nu sînt omogene din acest punct de vedere. Ideea reapare la Roman Jakobson, *On the Rumanian Neuter*, CL, III, 1958, 237–238. La opoziţia animat / inanimat, Al. Rosetti adaugă opoziţia motivat / nemotivat, privită în evoluţia ei în limba română; v. SCL, I, 1950, 233 ş.u.; SCL, VIII, 1957, 407 ş.u.; „Studia linguistica", Lund, 1959, 133 – ş.u.; SCL, XIV, 1963, 433 ş.u.; ILR, 617 ş.u.

Opoziţia dintre neutru şi celelalte două genuri se poate stabili şi prin mijloace formalizante, pentru care v. Emanuel Vasiliu în SCL, XI, 1960, 463–464.

Împotriva neutrului se pronunţă Ch. Bazell, *Has Rumanian a third gender?* în „Cahiers Sextil Puşcariu", I, 1952, 77 ş.u.; I. Pătruţ, *Sur le genre „neutre". en roumain*, în *Mélanges – Oslo*, Bucarest, 1959, 291 ş.u.; „Romano-slavica", VII, 1963, 95 ş.u., şi Vl. Hořejsí, în SCL, VIII, 1957, 415 ş.u.; „Philologica Pragensia", 7, 1964, 401 ş.u.; I. Coteanu, LR, XV, 1966, 309 ş.u.

Categoria b este cea mai importantă fiindcă permite degajarea unei desinențe specifice neutrelor, *-uri*, care, în protoromână, a avut înfățișarea *-urə*. Extinderea acestei desinențe și la unele feminine, cf. dr. *ierburi*, *certuri*, *lipsuri*, *săruri* etc., este desigur foarte veche, dar nu se poate ști nici dacă ea s-a petrecut anume la cuvintele pe care le-am citat aici, și nici cît era de frecventă. Utilizarea lui *-urə* a cunoscut în dacoromâna din secolul al XVI-lea o frecvență relativ mare, dar în ce măsură situația aceasta trebuie interpretată ca o continuare a unei stări mai vechi este foarte greu de spus.

Categoriile de neutre luate ca martori principali ai continuității acestei clase de gen ne obligă să renunțăm la ipoteza unei reconstruiri formale a neutrului românesc [8].

El nu s-ar fi putut forma din nou dacă s-ar fi pierdut m o d e l u l opozițiilor caracteristice. Fără îndoială însă că modificarea conținutului acestui gen este efectul unei redistribuiri a substantivelor pe genuri gramaticale, fenomen din care nu se exclud din principiu eventualele influențe.

---

[8] Problema continuității neutrului a fost pusă de Al. Graur în „Romania", LIV, 1929, 249 ș.u., unde se face observația că neutrul românesc nu continuă pe cel latin nici din punct de vedere formal, nici din punctul de vedere al conținutului. După părerea autorului, în timp ce în celelalte limbi romanice substantivele neutre latinești au fost distribuite la masculine și feminine, „româna a urmat altă cale; probabil sub influența mediului înconjurător slav, a menținut formal neutrul și a încercat să pună de acord această formă cu conținutul neînsuflețit, trecînd la neutru numeroase substantive care denumeau obiecte neînsuflețite" (*Tendințele actuale ale limbii române*, 65). Al. Rosetti considera că „după dispariția neutrului în latina dunăreană, asistăm, la un moment dat, la renașterea lui, probabil în epoca de comunitate a românei, întrucît aromâna procedează la fel ca dacoromâna" [...] (ILR, 630), dar „trebuie respinsă ipoteza unei influențe a limbilor slave meridionale, căci faptele nu coincid". Id. ib., 632. După Oct. Nandriș (*Le genre, ses réalisations et le genre personnel en roumain*, „Revue de linguistique romane", XXV, 1961, 47–74) neutrul s-a păstrat sub influența substratului; vezi și K. Togeby, *Le neutre en roumain et en albanais*, în „Cahiers Sextil Pușcariu", II, 1952, 121 ș.u.

G. Ivănescu (în SCL, VIII, 1957, 299 ș.u.) susține că neutrul s-a păstrat din latină.

Neutrele se grupează în şase categorii:

1. Sg. *-u*/pl. *-e*: *brənu*[9], *cornu*[10], *cotu*, *deağetu*, *fieru*, *firu*, *gərnu*, *meru*, *osu*, *pičioru*, *purońu*, *scamnu*, *semnu*, *ţestu*, *timpu*, *ulčioru*, *vasu* etc.

1.a. Sg. *-u*/pl. *-e*: *capu*, cu două radicale (pl. *capet-e*).

1.b. Sg. *-u* / pl. *-ə*: *oauə*.

2. Sg. *-u* / pl. *-ure*: *armu*, *cul'bu*, *doru*, *focu*, *fumu*, *ğocu*, *lacu*, *nodu*, *pieptu*, *prəndzu*, *puţu*, *rəu* „rîu", *somnu*, *truncl'u*, *verinu* „venin", *vinu*, *viptu*.

3. Sg. *-e* / pl. *-e*: *pənteče*.

3 a. Sg. *-e* / pl. *-e*: *nume*, cu două radicale (pl. *numer-e*).

Ca şi la masculine, avem şi aici substantive terminate în *-w*, de exemplu *ou*, cu pl. **oaue*, cf. ar. *oauă*.

Patru din categoriile de mai sus sînt reprezentate numai prin cîte un substantiv: *capu*, *ou*, *pəntece*, *nume*. Primul şi ultimul sînt rămăşiţe ale imparisilabicelor *caput-capita*, *nomen-nomina*. Pluralul *numere* (< *nomina*) se explică, după CDDE 1258, dintr-un *numene* (după T. Cipariu, *Principia*, 130), cf. dr. *număra* „numi". Ar. *numă*, trecut la feminine, ar putea fi o probă că pl. *nume* este şi el foarte vechi, căci ar. *numă* este un singular refăcut, dar *nume* a fost supus în permanenţă influenţelor din partea altor cuvinte, dînd istr. *lume*, dr. reg. *lume*.

Categoria 3 interesează aici numai în măsura în care dovedeşte că identificarea formei de singular cu cea de plural se produce uneori şi la neutre, deşi aromâna îşi face un singular nou feminin: *pîntică*, iar dacoromâna un masculin nou: *pîntec*, alături de *pîntece*, căutînd o soluţie conformă cu regula generală. Modelul a fost însă rezistent, căci, cel puţin în dacoromână, el a atras şi neutre ca *nume*, servind mai tîrziu pentru încadrarea unor împrumuturi.

Desinenţele *-e* şi *-ure* şi-au împărţit de la început masa substantivelor neutre într-un mod greu de reconstituit. Din secolul al XVI-lea pînă în zilele noastre o grupă de substantive neutre au avut pe *-e* şi *-uri* în variaţie liberă, dar *-ure* apare în

---

[9] Variaţia *brîie* — *brîuri* este ulterioară protoromânei.

[10] Pluralul *cornuri* este relativ recent.

regres[11]. Această desinență trebuie așadar să fi fost mult mai răspîndită în protoromână. Dat fiind însă că variația din dacoromână se regăsește și în aromână, unde de asemenea un grup de neutre au plural și în *-e* și în *-uri*[12] , situația primitivă nu se poate reface în amănunte. Meglenoromâna, cu numărul ei foarte mare de plurale în *-ur*, nu clarifică lucrurile , căci megl. *-ur* s-a putut extinde ulterior protoromânei.

2.2.3. FEMININELE

Clasa femininelor are cel mai mare număr de subdiviziuni :

1. Substantive cu sg. *-ə* / pl. în *-e* : *apə*, *arinə*, *caprə*, *fațə*, *featə*, *iapə*, *measə*, *muscə*, *pieatrə*, *turtə*.

1.a. Substantive cu sing. în *-ə*, precedat de *u* în hiat / pl. în *-e* : *auə*, *piuə*, *roauə*, *vəduuə*.

1. b. Substantive cu sg. în *-ə* / pl. în *-e* : *cəțeauə*, *cureauə*, *marğeauə*, *məseauə*, *nueauə*, *steauə*, *vițeauə*, toate cu radical dublu (pl. *cəțeale*, *cureale* etc.).

1.c. Un substantiv cu sg. în *-i* (*dzi*) și plural neregulat (*dzile*), născut prin atracție exercitată de grupa 1.b.

2. Substantive cu sg. în *-e* / pl. în *-i* : *bute*, *cl'eie*, *cruče*, *curte*, *floare*, *frunte*, *ğinğie*, *lume*, *luntre*, *minte*, *moarte*, *mul'eare*, *noapte*, *oaste*, *pasəre*, *pəșune*, *pəreacl'e*, *pene*, *ploaie*, *punte*, *secure*, *spinare*, *ureacl'e*, *vərtute*, *vińe* („vie"), *viaspe*.

2.a. Substantive cu sg. în *-i* / pl. în *-i* : *luni*, *marți*, *miercuri*, *joi*, *vineri*.

2.b. Două substantive cu sg. în *-u* / pl. în *-i*: *noru*, *soru*, cu radical dublu (pl. *nurori*, *surori*).

3. Un substantiv cu sg. în *-u* / pl. *-u*: **mənu*.

4. Un substantiv cu sg. în *-ə* / pl. *-e*: *mumə*, cu radical dublu (pl. *muməne*).

---

[11] Vezi discuția la I. Coteanu, *Despre pluralul substantivelor neutre în românește*, în „Limbă și literatură", I, 1965 (extras, p. 6); V. Al. Graur, *Tendințele actuale*, 127.

[12] Cf. *grînuri* și *grîne* (Th. Capidan, A., 381), *lucre* și *lucruri* (id., *ib.*, 382, 383).

Afară de acestea, se poate admite încă o categorie formată din substantive din fosta declinare I latinească, şi anume: *bucə*, *fragə*, *furcə*, *moarə*, *searə*, *teacə*, *urdzicə*, *vacə*, *varə*, caracterizate prin terminaţia *-cə*, *-gə*, sau prin radical în *-r*.

O. Densusianu consideră din principiu că în secolul al XVI-lea desinenţa *-i*, la femininele de declinarea I, „ a rezultat cînd din *-e*, mai ales atunci cînd se găsea după *c*, *g*: *vaci(le)*, *fraği(le)* < **vače(le)*, **frağe(le)*, cînd din *-i* de la declinarea a III-a (această flexiune putea să fie introdusă la declinarea I cu atît mai uşor cu cît existau substantive feminine care prezentau la sg. o formă dublă, în *-ă* şi în *-e*, *uşă — uşe*, *grijă — grije)* "[13].

Reconstruirea unor **frağe* şi **vače* este logică pentru o primă perioadă de trecere de la latină la română, dar nu se sprijină pe aromână şi nici pe meglenoromână, unde avem ar. *afrandzi*, megl. *Frajil'* (nume de loc. Capidan, M, III, s. v.), ar. *văţi*, megl. *vaţ*, cf. şi ar. *urdzîţi*. Celelalte trei apar cu pl. ar. *seri (serle)*, *veri*; mgl. *morur*, *ser*, *verur*. Megl. *morur* şi *verur* nu spun nimic în chestiunea pluralului în *-e* sau *-i*, căci nu avem dovada unei eventuale înlocuiri a lui *-e* prin *-ure (-uri)*, iar alternanţa *moară* / *morur(i)*, *veară* / *verur(i)* poate fi cerută atît de *-i*, cît şi de *-ure (-uri)*.

Remarcăm însă faptul că desinenţa *-i*, în loc de *-e*, s-ar fi plasat după o consoană palatalizată sau palatală: *č*, *ğ* sau după un *-r*. Apariţia lui *-i* după *č*, *ğ* se explică prin atracţia exercitată de africate, cf. pl. *ğinğii*, *cruči*, sau de alte consoane palatale: *pərecl'i*, *ungl'i*, *urecl'i*, *vińe* (vezi mai jos), iar asupra celor terminate în *-r* s-a putut foarte bine exercita influenţa unor plurale ca *luntri*, *mul'eri*, *securi* etc.

Dacă nu am introdus printre celelalte categorii din protoromână şi tipul *furcə* / *furci*, *searə* / *seri*, faptul se datorează incertitudinii de a stabili în ce măsură caracterul palatal al consoanelor care precedau pe *-e* avea ca urmare obligatorie închiderea acestui *-e*. Pluralul *pače(le)* din secolul al XVI-lea, ca şi formele de conjugare *dziči*, *dziče*, care menţin o distincţie

---

[13] În HLR, II, 167.

morfologică, subliniază dificultatea rezolvării strict fonetice a închiderii lui *-e*, deşi *pače* are *č* şi la singular.

Cu toate acestea, nu este exclus ca desinenţa *-e* să fi fost în variaţie liberă cu *-i* la substantive ca cele de mai sus.

În categoria 1.a intrau substantive cu flexiune dificilă (*auə*, *piuə*, *roauə*, *vəduuə*, al căror plural normal în *-e* nu se realiza în realitate din cauză că *-e*, precedat de *-u*, ar fi devenit *-ə* şi ar fi rezultat omonimii de număr. Dacă pentru primele trei, pluralul nu avea mare importanţă, la *vəduuə* el era necesar. Ezitări la formarea pluralului acestor substantive se menţin multă vreme. În cursul secolului al XVI-lea, ele reflectă conflictul dintre morfologie şi fonetică (vezi Rosetti ILR, 502, 530). Un plural în *-i* nu este însă imaginabil, căci s-ar fi creat grave confuzii de gen.

Categoria 2 continuă declinarea a III-a feminină din latineşte, exceptînd pe *ǧinǧie*, *pəreacl'e*, *ungl'e*, *ureacl'e*, *vińe* şi altele asemănătoare, introduse aici pentru că desinenţa lor era precedată de consoane sau de grupuri consonantice palatalizate sau palatale. Este foarte posibil ca într-o fază anterioară pluralul unora dintre aceste substantive să fi fost : **pəreacl'e*, **ungl'e*, **ureacl'e*, **vińe*, **ǧinǧie* (lat. *gingiva* a devenit întîi **ǧinǧiuə*), adică să se fi încadrat la 1.

Pluralul în *-i* se datorează necesităţii de diferenţiere de singular, căci *-ə* precedat de palatală devine fără greutate *-e*, iar singularul nou în *-e* grupează substantivele amintite cu cele provenite din declinarea a III-a. Procesul a început deci de la plural. Aşa credem că rezultă şi din pluralele ar. *scînteal'e*, *scîntel'(i)*, *fumel'i* „familii".

Categoria 1.b constituie singura grupă de substantive în care radicalul dublu este o regulă morfologică. Detaşarea unei desinenţe *-a*, cu pl. *-le*, pare mai avantajoasă pentru că duce la regularizarea radicalului, caracterizat prin faptul că el se termină totdeauna în *-a* accentuat. Genitiv-dativul acestor substantive repune însă problema radicalului dublu.

Desinenţa *-ə* a fost extinsă şi la *dzi* (cf. ar. *dzuă*, *dzîuă*, megl. *zuă*, v. dr. *dzîuă*) încă din protoromână, dar, datorită probabil compuselor ca *astədzi*, cf. ar. *astădzî*, dr. *astăzi*,

forma *dzi* nu a dispărut, iar vechiul *dies* s-a grupat ca *dzuə* alături de *steauə*, şi ca *dzi* într-o categorie proprie.

Categoriile 2.a, 3 şi 4 sînt rămăşiţe dintr-un vechi sistem fără mare importanţă pentru structura generală a femininelor.

Pluralul lui **mənu* nu este atestat direct. El apare în forma articulată v. dr. *mənule* din secolele XVI—XVIII [14]; singularul **mənu* este reconstituit de noi.

Între categoriile de feminine intră, după S. Puşcariu (*Etudes*, 64 ş.u.), şi aceea caracterizată prin pl. în *-i* şi alternanţa de radical *a/ă*: dr. *parte / părţi, adunare / adunări, cetate / cetăţi* etc.

Trecerea lui *a...(i)* la *ă...(i)* a fost pusă de autor pe seama unei influenţe fonetice exercitate de *r* din formele în care această consoană preceda pe *a (cărare < cărări)*, dar, după cum observă O. Densusianu, nu se vede de ce *a* nu devine *-ă* şi în cuvinte ca *pari, pescari, amari, mari, rari, tari, cari*. O. Densusianu crede că e vorba de o analogie care „a pornit de la o formă ca *ţară*; pluralul vechi şi regulat al acesteia a fost într-adevăr *ţărî*, unde *e* a trecu la *ă* sub influenţa lui *ţ*, după ce *i* final a venit în contact cu *rr*..." [15]; *-i* în locul lui *-î* a fost reintrodus mai tîrziu şi, după forma *ţări*, au mers şi *scări, sări, prăzi* etc.

Principalul inconvenient al soluţiei lui Densusianu constă în primul rînd în faptul că nu se aplică la aromână, unde apar *cărţî, căsi* „case", *drăńi, făţi* „feţe", *lăcrińi, măcări* „mîncări", *mărdzińi, mătriţi* „mătrice", *ţităţi* şi *văţi* (Capidan, A., 378

---

[14] O. Densusianu (HLR, II, 95) citează *mînu, mîn(r)u*, în CV, LXXXVIII, 2, PS, XC, 12, PV, XC, 12 etc., alături de *mînule, mînrule*. Un singular *mănu* nu se atestă.

[15] O. Densusianu, HLR, II, 158. H. Tiktin (ZRPh, X, 1886, 249, şi *Rumänisches Elementarbuch*) crede că analogia a pornit de la *pradă — prăzi, sară — sări*. Teoria a fost respinsă de O. Densusianu (*loc. cit.*) pentru că în secolul al XVI-lea pl. *prade* este des întîlnit, iar *sară* prezintă incovenientul că *s* era palatal în protoromână, deci atunci aveam numai *seară*. G. Ivănescu în BPh, VI, 1939, 97 ş.u., reluînd o idee a lui A. Philippide, propune o soluţie care satisface dacoromâna. După părerea autorului, fenomenul a început cu substantivele care aveau un *şe, şi, je, ji* sau un *şă, şî, jă, jî* în temă ca : *jealbă—jalbă, tînjeală — tînjală, şeatră — şatră* etc. şi constă din trecerea lui *e* după *ş, j* duri în *-ă* : *jalbă*, pl. *jelbi > jălbi*. În aromână, însă, lucrurile nu se pot explica astfel.

ş.u.; cf. şi Al. Rosetti, ILR, 408); în al doilea rînd, pluralul lui *ţară* era altădată rar întrebuinţat, în comparaţie cu pluralul unor cuvinte ca *parte*, *pradă* şi chiar *cetate*. (În *Basmele aromâne*, culese de P. Papahagi, *ţară* nu apare decît la singular, căci, ca şi în dacoromâna veche, el înseamnă „pămînt, ţărînă".)

Apariţia lui *ă* sub accent se datorează probabil unor substantive care aveau o structură aparte, caracterizată prin tendinţa de deplasare a accentului din temă pe terminaţie. Din latineşte însă nu avem astfel de substantive. Ele au pătruns din slavă. Ne referim la *banja*, *danije*, *daždija*, *sablija*, *sanij*, *vrabij* etc., care prezentau, după cum arată astăzi unele limbi slave, o lungire a vocalei finale şi, în consecinţă o deplasare de accent[16].

În mod normal, substantivele amintite au fost incluse printre femininele din categoria a doua (*ğinğie*, *pəreacl'e* etc.), al căror plural era în *-i*; *banja* devine deci **banie* > *bańe*, *sablija* > *sabie*, *sanij* > *sanie* etc., păstrînd deci pe *-i* în temă. Pluralul lor ar fi trebuit să fie **sabi-i*, în trei silabe. Nici unul dintre substantivele categoriei respective nu avea însă această situaţie; *a* nu există în radical, iar numărul silabelor nu creştea la plural, cf. *ğin — ği — e / ğin — ği — i*, *pə — rea — cl'e / / pə — re — cl'i*.

Este foarte probabil ca această structură să fi dus la slăbirea întîi în cuvintele slave a accentului principal de pe *a*, pentru că finala dezvolta ea însăşi un accent secundar. Drept urmare, *á* din radical s-a apropiat de rostirea lui *a* neaccentuat şi s-a creat astfel o situaţie favorabilă trecerii lui în *ă*. De aceea, la substantive ca cele citate, alternanţa de radical *a / ă* este bine atestată, cf. ar. *bańe / băń(i)*, *dzare / dzări*, dr. *baie / băi*, *sabie / săbii*, *sanie / sănii*, *vrabie / vrăbii* etc., pe cînd alte substantive, tot slave, sînt tratate ca cele latineşti, cf. *ocărî(le)* faţă de *ocare* în dacoromâna veche (Al. Rosetti, ILR, 330). *Dajdie*, care are şi pl. *dajdii* alături de *dăjdii*, a fost probabil influenţat de *danii*, care a menţinut pe *a* sub influenţa verbului *a da*.

---

[16] Christian S. Stang, *Slavonic Accentuation*, Oslo, ed. II (fără dată), 37.

Fiind vorba de adaptarea unor împrumuturi, apariția simultană a acelorași plurale cînd cu *a*, cînd cu *ă* în temă nu este surprinzătoare.

În orice caz, alternanța vocalei *a* din tema unor substantive moștenite nu se plasează în mod cert în protoromână[17], deși cuvinte slave ca cele mai sus discutate au putut să pătrundă în aromână și în dacoromână încă din secolul al IX-lea. Adaptarea lor în felul arătat aici nu s-a petrecut însă imediat, iar extinderea alternanței și la cuvinte din fondul latinesc a progresat foarte încet, cum se vede din situația lor în dacoromâna veche.

2.3. DECLINAREA

2.3.0. Potrivit cu principiul stabilit la 2.1 declinarea reprezintă totalitatea opozițiilor cazuale marcate, în funcție de gruparea unui substantiv într-una din clasele sau subclasele la care ne-am oprit analizînd raportul dintre singular și plural.

Datorită însă faptului că masculinele au numai o formă cazuală la fiecare din cele două numere, iar femininele au un plural cu aceeași înfățișare ca genitiv-dativul singular, unii autori cred că formele cazuale din română au fost integral refăcute. Dacă nu ne înșelăm, Fr. Miklosich a pus cel dintîi problema în acești termeni. După părerea lui, adoptată și de A. Philippide, un genitiv-dativ *case* nu continuă lat. *casae*, ci rezultă din *casă*, urmat de articolul *-ei*, al cărui *e* a asimilat pe *-ă* neaccentuat precedent, deci v. dr. *casă* > *ei* — *case ei* > > *casei*. Fenomenul, spune Fr. Miklosich, s-a petrecut cu începere din secolul al XVI-lea în dacoromână — și pe alocurea în aromână (*Vokalismus*, III ; 15, ap. A. Philippide, *Principii*

[17] Al. Graur, *Tendințele actuale*, 77, admite apariția alternanței *a/ă* între secolul al X-lea și al XVI-lea, „căci forme de plural *cetăți*, *văi* apar din primele texte".

de istoria limbii române, 59). Deşi H. Tiktin (ZRPh, XII, 231) a observat, împotriva părerii lui Fr. Miklosich, că în *(unei) case*, *(acestei) mese*, *pădurii cei dese* nu apare nici un factor de asimilare, şi totuşi substantivele au desinenţe de genitiv-dativ, iar în *hopăe* [18] nu se produce asimilarea, cu toate că *ă* se află în aceleaşi condiţii ca şi *ă* din *casă-ei*, A. Philippide a îmbrăţişat teoria cazului unic, încercînd să-i dovedească existenţa prin presupunerea că ar fi existat un **ei case*, unde *case* se explică din *caseei*, care, la rîndul său, fusese înainte *casă*-ei*.

Demonstraţia a fost reluată în 1953 de Knud Togeby pe aceleaşi baze, dar cu o dezvoltare în plus, prin care el a crezut că se rezolvă şi genitiv-dativul femininelor din fosta declinare a III-a a limbii latine, ca *vulpe*. Genitiv-dativul *vulpi* este, după Knud Togeby, consecinţa unei false analize. Din *vulpe* am avut *vulpe-ei*. Primul *e* s-a închis în *-i* în dialectele care cunosc acest fenomen şi a ieşit *vulpi-ei*, apoi *vulpii*. În calitate de articol *-(e)i* a fost detaşat şi a rămas *(unei) vulpi*, care nu reprezintă deci decît pe fostul *(unei) *vulpe*. Autorul nu a luat însă în consideraţie datele problemei, expuse la timpul lor de E. Bacmeister, B. P. Hasdeu şi de O. Densusianu (HLR, II, 166). Acesta din urmă a comparat genitiv-dativul ar. *casïl'ei* şi *casăl'ei* şi a dovedit că ultima formă este nouă, ar. *ă* netrecînd în această poziţie la *-i*.

Sînt însă motive şi mai temeinice în favoarea conservării formelor de genitiv-dativ, şi anume :

1. Genitiv-dativul singular al femininelor dacoromâneşti din categoria 1.b de la 2.2.3 : dr. *(unei) stele* (ar. *steaul'ei)*. Din *steaua* sau din *stea* nu se ajunge la *(unei) stele* prin influenţa asimilatoare a articolului *-(l')ei*. Într-o anumită epocă, dacoromâna a avut, pare-se, radical dublu la cuvintele de acest tip : *curea-(uă) / curel-(ei)*, *stea-(uă) / stel-(ei)* etc., dispunînd de o alternanţă care a dispărut mai tîrziu din aromână.

2. Genitiv-dativul singular al femininelor terminate în *t* din categoria 2 (2.2.3) au în dacoromână *ţ* : *(unei) frunţi*, *minţi*, *morţi*, *nopţi*, *punţi* etc. Fenomenul se datorează lui *-i* latin

---

[18] Dar nu din motive fonetice, cum credea H. Tiktin, ci din motive morfologice ; *-ă* nu se asimilează la desinenţa verbală *-e*.

de la genitiv sau dativ, şi nu unui *-i* secundar, rezultat din închiderea lui *-e*, care nu alterează dentala precedentă, cf. ar. *muartil'i*, *uastili*, *puntil'ei* ; dr. *minţi*, *dinţi* etc.

3. Categoriile 2.a şi 4 (2.2.3) au genitiv-dativ arhaic : dr. *nurori-sa*, *surori-sa*, *mumîne-sa*, cf. ar. *a surări* (Weigand, Ar. II, 240 ap. Capidan, A., 393), alături de *(a) norăl'-ei*, *a sorăl'ei*, care sînt însă refăcute, cf. dr. *noră*, *soră*.

4. În istroromână, opoziţia *ę* / *e* serveşte încă la diferenţierea nominativ-acuzativului de genitiv-dativ ; iar rarele genitiv-dative cu articol enclitic, de exemplu : *mul'arel'ei*, au tema la acest caz în *-e*, care nu provine din asimilarea unui *a* neaccentuat, pentru că acesta s-a transformat în *ę*.

Dacoromâna prezintă deci un conservatorism mai puternic decît aromâna, căci în aromână desinenţa de genitiv-dativ *e* din *case*, *feate* este astăzi în variaţie liberă cu *ă*. Matilda Caragiu-Marioţeanu (*Fono-morfologie aromână*, Bucureşti, 1968, 87) constată : „Formele de genitiv-dativ fiind însă în raport de variaţie liberă (*-E* / *-A*), se exclud din sistem (pentru că nici un substantiv nu face genitiv-dativul numai în *-E*. Aceasta înseamnă că tipul flexionar 1, existent în dacoromână [*casă* -(unei) *case*], este nonocurent, în ultimă instanţă, în aromână".

La aceeaşi concluzie, formulată în alţi termeni în urma unei cercetări efectuate cu o metodă diferită, se oprise şi Tache Papahagi („Grai şi suflet", I, 218–224). Th. Capidan (A., 393) s-a raliat la această părere, deşi cu unele rezerve : „Din cercetările mele în textele dialectale, am putut constata — spune el — că numărul formelor de la genitiv-dativ în *-e*, construite cu articolul înainte *(ali feate)* sau în urmă *(a featil'ei)*, este relativ mai mare decît acela în *ă (ali mumă*, *a mumăl'ei)*. De aici ar urma că cele în *-e* ar reprezenta genitiv-dativul organic, dezvoltat din genitiv-dativul latin în *-ae*. Cu toate acestea, şi eu sînt de părerea acelora care îşi explică toate aceste forme pe bază de analogie, admiţînd ca punct de plecare terminaţiunea *-a* de la nominativ singular".

Din variaţia morfologică liberă a lui *-e* cu *-ă* rezultă sau că *-e* provine printr-o adaptare fonetică din *-ă* sau că s-a produs

o „mutaţie” morfologică, şi genitiv-dativul a început să se formeze la un moment dat de la nominativ singular, deşi se menţineau paralel şi formele moştenite. În favoarea acestei din urmă rezolvări a problemei pledează genitiv-dative ca ar. *ńadză—nopţî*, faptul că, în aromână, articolul enclitic *-l'ei* nu justifică transformarea unui *-ă* în *-e* şi, în sfîrşit, variaţia de la numele proprii feminine din aromână: *ali Evă*, faţă de *ale Ieve*, *ali Lencă*, faţă de *ali G'ene* (Capidan, A., 398), cu *-e* care nu provine din asimilări.

Trebuie totuşi să se admită că din epoca cea mai veche a limbii române se schiţează tendinţa de simplificare a flexiunii numelui. După părerea noastră, regimul articulării numelor proprii o arată cel mai bine, căci numele proprii pendulau între menţinerea lor neschimbată în vederea identificării cît mai uşoare a purtătorilor lor şi analogiile la care erau supuse prin presiunea flexiunii numelor comune. De aceea, se manifestă la genitiv-dativ cînd efectele tendinţei de simplificare, cînd cele ale analogiei.

Pentru explicarea formelor de genitiv-dativ este însă mai indicat să pornim de la femininele declinării a III-a latineşti, cu precădere de la imparasilabice, findcă ele oferă adesea condiţii morfologice mai puţin discutabile.

Declinarea este şi o chestiune de relaţii în enunţ. Limbile în care, ca în latină, substantivul exprimă cazul fără ajutorul unui determinativ au o flexiune indiscutabilă. De îndată ce forma nominală nu mai redă prin ea însăşi relaţia cu ceilalţi termeni ai enunţului, rolul flexiunii se diminuează. Trecerea funcţiilor cazurilor asupra unor particule determinative (prepoziţii, articol, pronume) constituie fără îndoială o etapă spre dispariţia flexiunii. Este vorba de o evoluţie care începe încă din latină, iar în limbi din alte familii, de exemplu în limbile germanice şi în unele limbi slave, se manifestă după secolele XI—XIII.

Cauza principală este sincretismul cazurilor. În latină, el a fost urmărit în detalii stabilindu-se adesea şi momentele de la care se iveşte un sincretism sau altul. Cu fiecare asemenea moment creşte importanţa particulelor care rezolvă sincretismul.

De aceea, cînd se analizează exprimarea cazurilor în limba română, se constată că faza în care ea se află astăzi şi se afla în mod cert şi în secolul al XVI-lea se caracteriza prin scăderea capacităţii substantivului de a reda conţinutul cazului gramatical fără sprijinul articolului hotărît sau al unui determinativ cu flexiune păstrată.

Forme ca *bou*, *pomu* etc. nu mai satisfac prima condiţie a flexiunii, căci au nevoie în enunţ de cel puţin încă un termen nominal, dar pentru limba modernă nu articolul, fiindcă nici el nu mai este totdeauna suficient. Tot sincretismul face ca şi *(unui) bou*, *pom*, *(unei) fete*, *case* etc. să nu mai intre în enunţ nesprijinite de determinări nominale sau pronominale.

Nemaiindicînd prin formă în ce relaţii se află cu restul enunţului, substantivul românesc nu mai are declinare propriu-zisă, ci numai resturi de flexiune. Declinarea a trecut ca şi în toate celelalte limbi romanice la articol şi la determinative din aceeaşi grupă cu articolul.

Observaţiile noastre se referă în primul rînd la limba română actuală, înţelegînd prin aceasta dacoromâna literară. Ele nu mai au aceeaşi valoare cînd intervin în discuţie aromâna şi unele dialecte ale dacoromânei, eventual unele fenomene de dacoromână veche, căci aromâna nu mai are flexiune nominală cu trei termeni, iar dacoromâna populară e v i t ă cazurile sintetice, cu deosebire dativul (I. Coteanu, LR, XII, 1963, 1, 60). Şi aromâna evită în general dativul, dar dacă enunţul îl cere, se întrebuinţează mult mai frecvent decît în dacoromână pronumele personale de anticipare sau de reluare a acestui caz. În această privinţă, meglenoromâna merge şi mai departe (I. Coteanu, *Elemente de dialectologie*, 152).

În legătură cu redarea genitivului şi a dativului se pune din nou problema originii formelor de genitiv-dativ la feminine, dar de data aceasta pentru sincretismul dintre genitiv-dativ singular *(unei) case*, *(unei) frunţi* şi nominativ-acuzativ plural *(două case, două frunţi)*. Într-o limbă ca româna, în care relaţia dintre singular şi plural este bine marcată, iar neutralizările de număr foarte puţin numeroase, în special în faza mai veche, sincretismul acesta nu se explică printr-o analogie datorită influenţei pluralului. El nu poate fi decît consecinţa evoluţiei

fonetice, cel puțin la substantivele provenite din declinarea a III-a latinească : *fronti(s)* > *frunți*, iar *fronte(s)* > *frunți*, cu *i* extins de la declinarea a II-a masculină și sprijinit de alte forme de plural chiar de la substantivele declinării a III-a, cf. *fronti(um)*, *fronti(bus)*. Dar și acest sincretism trebuia eliminat din enunț, din cauza omonimiilor sintactice la care dădea naștere. De aceea s-a recurs la diverse particule determinative care refac opoziția singular/plural, menținînd distincția dintre cele două numere ca trăsătură esențială a sistemului. Așa s-a întîmplat în aromână, unde neutralizările dintre singular și plural au fost și mai puține, căci ea a transformat pe *berbece* în *birbec*, pe *pîntece* în *pîntic*, *pîntică*, pe *purece* în *puric*, pe *nume* în *numă* etc. tocmai spre a întări opoziția singular/plural. Insistînd asupra ei, aromâna a trecut pe planul al doilea opoziția genitiv-dativ singular/nominativ-acuzativ singular feminin, ceea ce a făcut ca genitiv/dativele feminine să fie reconstruite pornindu-se de la o formă unică de singular sau de plural.

În epoca anterioară despărțirii lor, aromâna și dacoromâna au avut așadar forme de genitiv-dativ feminin moștenite, iar mai apoi aromâna le-a eliminat treptat din cauză că nu a extins neutralizările dintre singular și plural.

Dacoromâna urmează după secolul al XIII-lea sau al XIV-lea o curbă foarte clară în direcția reconstruirii declinării în plan sintagmatic prin punerea la contribuție a seriei *a*, *al*, *ai*, *ale* spre a diferenția genitivul de dativ și a prepoziției *pre* spre a diferenția nominativul de acuzativ. Ea arată însă prin vocativul de tipul *oame* și *omule* că desinențele nu-și pierduseră complet funcția căci *-e* s-a adăugat și la un nominativ, desigur expresiv la origine, care îndeplinea rolul de vocativ în situații ca *omul lui Dumnezeu!*, cf. *dragul meu* față de vocativul foarte rar : *dragule!*

2.3.1. CONSTITUIREA UNUI NOMINATIV NOU

Forma latinească a nominativului nu a fost continuată în mod cert de protoromână decît prin următoarele șase sub-

stantive : *dracu* < *draco*, *ğude* < *judex*, *mpəratu* < *imperator*, *oaspe* < *hospis*, *omu*<*homo*, *şearpe*<*serpens*. S-ar putea adăuga aici *viearme*<*vermis*, fiindcă unele limbi şi dialecte romanice continuă un acuzativ de tipul **verminem* : it. *vermine*, mail. *vermen*, abruzz. *vermene*, romagn. *virman* etc. (REW 9231) ; *vermis* avea însă şi un acuzativ normal *vermen*, din care ar putea să vină rom. *vierme* prot. *viearme*.

Asupra originii formelor de nominativ provenite din fosta declinare I şi din fosta declinare a II-a nu ne putem pronunţa căci *casa* şi *casa(m)* devine *casa*, iar din *dominu(s)* şi *domin(um)* rezultă în mod necesar numai *domnu*.

La fosta declinare a III-a latinească, forma tip (nominativul) s-a modelat însă după acuzativul singular. Astfel, *caro* — *carnem*> *carne*, *civitatas* — *civitatatem*> *cetate*, *dens* — *dentem*> **dente*, *parens* — *parentem*> **parente* etc.

Substituirea de formă se explică în funcţie de întreaga paradigmă. Pentru exemplificare, reconstruim cîteva substantive din această declinare :

	Singular		Plural	
	lat.	protorom.	lat.	protorom.
n.	*caro*	*caru*	*carnes*	*carne*
g.	*carnis*	*carni*	*carnum*	*carnu*
d.	*carni*	*carni*	*carnibus*	*carniu*
a.	*carnem*	CARNE	*carnes*	*carne*
abl.	*carni*	*carni*	*carnibus*	*carniu*
n.	*civitas*	*ceta*	*civitates*	*cetaţi*
g.	*civitatis*	*cetaţi*	*civitatum*	*cetatu*
d.	*civitati*	*cetaţi*	*civitatibus*	*cetaţiu*
a.	*civitate*	CETATE	*civitates*	*cetate*
abl.	*civitati*	*cetaţi*	*civitatibus*	*cetaţiu*
n.	*dens*	*de*	*dentes*	*denţi*
g.	*dentis*	*denţi*	*dentum*	*denţiu*
d.	*denti*	*denţi*	*dentibus*	*denţiu*
a.	*dentem*	DENTE	*dentes*	*denţi*
abl.	*denti*	*denţi*	*dentibus*	*denţiu*

n.	*parens*	pare	*parentes*	*parente*
g.	*parentis*	*parenţi*	*parentum*	*parentu*
d.	*parenti*	*parenţi*	*parentibus*	*parenţiu*
a.	*parentem*	PARENTE	*parentes*	*parenţi*
abl.	*parenti*	*parinţi*	*parentibus*	*parenţiu*
n.	*securis*	*secure*	*secures*	*securi*
g.	*securis*	*secure*	*securium*	*securiu*
d.	*securi*	*secure*	*securibus*	*securiu*
a.	*securem*	SECURE	*secures*	*secure*
abl.	*securi*	*securi*	*securibus*	*securiu*

Din tabloul de mai sus reiese slăbiciunea incontestabilă a nominativului. Într-adevăr, din substantivele declinării a treia latineşti cu tema în velară, de exemlu : *crux*, *lex* etc., nu ar mai fi rămas în româneşte decît **cru(c)* sau **le(g)*, din cele cu tema în nazală, ca : *parens*, *dens*, *frons*, *lens*, *mens*, *mons*, *glans* etc., am fi avut **pare* „părinte", **de* „dinte", **fru* „frunte", **le* „linte", **me* „minte", **mu* „munte", **gl'a* „ghindă" etc. Din cele cu tema în sonanta *-i* ar fi rezultat nominative ca **secure* (din *securis*), **vulpe* (din *vulpis)*, **cane* (din *canis)* etc.

Reducerea nominativului la o singură silabă nu ar fi fost o piedică în sine pentru menţinerea lui ca atare, dacă el nu ar fi fost atît de diferit de ceilalţi membri ai paradigmei. Relaţia dintre nominativ şi restul paradigmei este deci prima cauză a slăbiciunii formei cazuale în discuţie. Pe lîngă nenumărate omonimii la care s-ar fi ajuns, ar fi devenit foarte dificilă şi degajarea temei de desinenţe. Astfel, **fru*, de exemplu, ar fi fost într-o poziţie cu totul aparte faţă de celelalte forme ca **frunţi*, **frunţiu*. Dezvoltare strict fonetică a nominativului la cele mai multe dintre substantivele declinării a treia latineşti ar fi adus după sine complicarea paradigmelor prin constituirea a numeroase radicale duble.

Pe de altă parte, forme de plural ca **cetaţiu*, **carniu*, **securiu* etc. ar fi contravenit principiului morfologic al distincţiei singular/plural, căci afară de **mənu*, pluralul nu era niciodată în *-u*. Relaţia dintre cele două numere s-ar fi redus deci la opoziţia dintre un nominativ **pare* „ părinte" , un acuzativ **parente* şi un plural **parenţi*. Nominativul singular

era dificil chiar şi la substantivele cu tema în sonanta *-i-*, deşi aici el era mai aproape de ceilalţi membri ai paradigmei.

Apariţia formei de acuzativ ca formă-tip este, după părerea noastră, o urmare a imposibilităţii menţinerii unui nominativ mult prea depărtat formal de restul paradigmei şi totodată un efect al relaţiei dominante dintre singular şi plural, relaţie care trebuia satisfăcută.

Reconstruirea nominativului nu este aşadar o simplă substituire a unei forme cazuale prin alta, şi nicidecum o substituire mecanică de valori. Ea se introduce, ca să facem o comparaţie, cu toate riscurile pe care o implică, într-un mod asemănător cu adoptarea ulterioară a unui vocativ ca nominativ, cf. dr. *Petre* pentru *Petru*, ar. *Mitre* pentru *Mitru*. Prin intermediul unui nominativ exclamativ care nu este caz al adresării, dar se identifică uneori cu vocativul, s-a putut echivala *Petru* cu *Petre*, mai cu seamă că această transformare era ajutată de nume ca *Vasile*, *Gheorghe* etc., la care nominativul şi vocativul nu se disting formal.

Tot astfel, cînd s-a extins întrebuinţarea prepoziţiilor, şi *ad*, *ab*, *de*, *cum* etc. au fost urmate de o formă care cumula sensurile ablativului şi ale acuzativului, ca *ab homine* şi *ad homine* de exemplu, construcţia cu prepoziţie se opune celei fără prepoziţie. Dacă, aşa cum remarcă B. Löfstedt, în textele din latina medievală, substantivele cu funcţie de dativ singular adoptă formula cu prepoziţie cu mult înaintea pronumelor, şi *terra ad hominem* coexistă la început cu *terra i llui* [19], este relativ simplu de văzut cum se creează opoziţia substantiv cu prepoziţie/substantiv fără prepoziţie, căci *ad homine(m)* ca dativ se opune lui *illui*, şi el dativ, dar fără prepoziţie, or pronumele este substitutul marcat al numelui. Marca numelui devine în aceste condiţii prepoziţia. Dar prepoziţia este autonomă, pe cînd desinenţa nu; prepoziţia are valori semantice, iar desinenţa nu are. Cazul gramatical îşi modifică în consecinţă însăşi structura internă, care devine difuză, iar

---

[19] B. Löfstedt, *Studien über die longobardischen Gesetze*, Uppsala, 1961, 217–225, ap. Robert de Dardel, *Considérations sur la déclinaison romane à trois cas*, „Cahiers Ferdinand de Saussure", 21, 1967, 23.

în nume se recunoaşte înainte de orice dominanta semantică, pasibilă de diverse funcţii gramaticale. Acesta este efectul cel mai important al extinderii utilizării prepoziţiilor.

Nu trebuie să se uite că, în dacoromână, şi cu atît mai mult în protoromână, identificarea formală a celor două cazuri a dus la omonimii care se rezolvau prin pronumele personale neaccentuate de reluare, ceea ce dovedeşte că, la început, ştergerea deosebirii dintre forma de acuzativ şi cea de nominativ nu incomoda prea mult pe vorbitori. Ei puteau relua obiectul direct prin pronume, cum face, de exemplu, Victorinus cînd scrie: *omnem terram quam tu aspicis tibi dabo* illam, şi cum se constată într-o inscripţie dalmată din anul 382: *Peregrinum filium in lege sancta Christiana collocabi* eum[20].

Reluarea prin pronume, curentă şi în aromână, arată că forma de acuzativ a substantivului nu mai era din punctul de vedere al conţinutului un acuzativ, ci o formă nemarcată care cumula mai multe valori, de fapt, la masculine, toate valorile cazuale, astfel încît un cuvînt ca masculinul *sacu* este numai reprezentantul singularului, iar femininul *frunte*, numai reprezentantul nominativ-acuzativului singular. Primul se află în opoziţie numai cu pluralul, al doilea cu pluralul şi genitiv-dativul singular.

2.3.2. CONSTITUIREA UNUI GENITIV-DATIV NOU

2.3.2.0 Dacă apariţia unui nominativ nou priveşte în principiu toate substantivele, deşi demonstraţia nu este elocventă decît pentru cele din fosta declinare a III-a latinească, identificarea formală dintre genitiv şi dativ atinge numai femininele, indiferent de declinare, căci numai ele realizează, la singular, opoziţia nominativ-acuzativ de o parte, genitiv-dativ, de altă parte.

Din punctul de vedere al limbii latine înseşi, confundarea genitivului cu dativul sau invers nu este o raritate. Nu numai în regiunea dunăreană, ci şi în Occident, în special în Galia, se constată utilizarea unuia dintre cele două cazuri în locul

---

[20] Exemplele la N. Mihăescu, *Lat. dun.*, 163, unde se face şi comparaţia cu *Isusu lu cunoscu* din dacoromâna veche.

celuilalt. Cauzele care au făcut ca limba română să se angajeze pe calea identificării formelor de genitiv şi de dativ la feminine sînt multe şi variate. După cum vom vedea, din ele nu rezultă însă cu necesitate că originea fenomenului se află în substrat.

Ideea că genitiv-dativul românesc nu se explică prin latină are la bază o comparaţie în mare măsură superficială între limba română şi celelalte limbi romanice, pe de o parte, şi română şi unele limbi din Balcani, pe de altă parte. Într-adevăr, dacă se ia în consideraţie faptul brut că româna are o singură formă pentru genitiv-dativul feminin ca şi albaneza, neogreaca şi bulgara, limba română ar trebui grupată cu acestea din urmă. Dar, la o mai atentă cercetare, se observă că bulgara este în această privinţă influenţată de română, pentru că genitiv-dativul bulgăresc se construieşte cu *na*, care nu reprezintă altceva decît corespondentul prepoziţiei *ad* din latină. Între genitiv-dativul bulgăresc şi cel din aromână asemănarea merge pînă la identificarea sintactică. Dat fiind că bulgara se îndepărtează structural de toate celelalte limbi slave din punctul de vedere al utilizării prepoziţiei *na* pentru exprimarea genitiv-dativului, în timp ce româna, cu deosebire aromâna, redă starea de lucruri din latină şi seamănă foarte bine cu celelalte limbi romanice, nu se poate trage decît concluzia că bulgara a calchiat sistemul protoromânesc de genitiv-dativ[21].

Evident că referirea la un substrat trac în limba bulgară nu este de nici un folos aici, căci nu se poate susţine că din el ar fi apărut *na* la genitiv-dativ.

Neogreaca prezintă numai parţial acelaşi sistem de formare a genitiv-dativului ca româna, bulgara şi albaneza, în sensul că şi ea ajunge să confunde cele două cazuri. Dar, pe cînd bulgara şi româna, la care se adaugă albaneza, au pus la baza cazului unic aici în discuţie un dativ, neogreaca a pus un genitiv [22]. Aceasta înseamnă că în timp ce pentru primele trei idiomuri ideea de direcţie, de orientare a acţiunii, de favorizare sau defavorizare a termenului în dativ a incorporat idee

---

[21] E. Lerch (ap. E. Löfstedt, *Syntactica*, I, 402) nu crede în posibilitatea unei influenţe albaneze sau bulgăreşti asupra dativului românesc, căci „mai degrabă ar putea fi vorba de o influenţă inversă".

[22] V. A. Graur, *Coup d'œil sur la linguistique balcanique*, BL, IV, 1936, 40.

de posesiune, apartenență și origine din genitiv, în neogreacă lucrurile s-au petrecut exact invers.

Așadar, numai româna și albaneza prezintă aceeași structură, construind amîndouă un caz unic sub dominarea dativului. Nici acest fapt nu este încă în mod incontestabil o consecință a influenței substratului, pentru că albaneza îl poate avea și ea din latină.

În latina tîrzie din toată Romania, dativul exprimă adesea posesiunea sau apartenența. Fenomenul a fost remarcat de multă vreme, făcîndu-se și referirile de rigoare la limba română[23]. Însuși Kr. Sandfeld care vedea în unificarea genitivului și dativului românesc o trăsătură balcanică a limbii române, datorată substratului, nu exclude posibilitatea ca ea să fie consecința întîlnirii a două curente omogene, unul fiind cel latin[24].

Începînd cu cel mai cunoscut dativ cu valoare de genitiv *pro deo amur* din *Jurămîntul de la Strasbourg*, numărul exemplelor descoperite în textele latinești a crescut simțitor în ultima vreme. Iată numai cîteva din cele descoperite de E. Löfstedt[25] : *magister convivio* (Apuleius), *Marti clientis* (id.), *sic et mari fides infamis* (Tertulianus), *acetati nostri nondum anni CCL* (id.), *haec muneri origo* (id.), *defecerat ille quicunque est origini fons* (id.) : din cele descoperite de E. Bourciez[26] : *in filium duci (Leges Alamanorum), in curte duci (ib.)* ; la care se adaugă : *Ursiniano subdiacono sub hoc tumulo ossa quiescunt* (CIL, 13, 2483, Galia), *in Christo amore* (secolul VIII, Galia), *caput ei grave fit (Mulomedicina*[27]) *Bolano filio Dobrovito* (Dalmația,

---

[23] W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, Paris, 1900, III, § 35—46 ; id., *Rumänisch und romanisch*, 5.

[24] Kr. Sandfeld, *Linguistique balcanique. Problèmes et résultats*, Paris, 1930, 187 ; W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und romanisch*, 5 ; cf. și Th. Capidan, *Romanitatea balcanică*, București, 1936, 33.

[25] E. Löfstedt, *Syntactica*, I, ed. II, Lund, 1940 ; 213, ap. Robert de Dardel, *Considérations sur la déclinaison romane à trois cas*, „Cahiers Ferdinand de Saussure", 21 (1964), 16.

[26] E. Bourciez, *Eléments*, ed. IV, Paris, 1956, § 228, 228 b. ap. Robert de Dardel, *op. cit.*

[27] Ap. Robert de Dardel, *op. cit.*

document; Skok), *ante presenciam Johanni comiti* (Dalmația, document; Skok [28]).

Genitivul apare în locul dativului în *ipsus urbis ferre subsidium gestiens* (Iordanis, *Getica*, 18, 102), *loci nomen dedit Saxum Marpesiae* (id.,*ib.*, 7,50), *ille* [...] *non solum impunitatem Suauorum indulsit* [...] (id. *ib.*, 44, 234)[29].

2.3.2.0.1. Apariția unui genitiv-dativ unic în protoromână a fost determinată de: a) evoluția prepoziției *ad*, b) de dativul adnominal și de articol.

Dintre prepozițiile latinești, două s-au selectat spre a rezolva omonimiile dintre vechile forme cazuale: *ad* și *de*. Cea dintîi, *ad*, exprimă apropierea în spațiu sau în timp și ideea de direcție în general. Afară de verbele de mișcare, ea se construiește cu verbe declarandi sau înlocuitoare ale acestora, mai ales cînd obiectul gramatical este un pronume. Indicarea d i r e c ț i e i fiind o trăsătură fundamentală a dativului, *ad* îndeplinea în principiu condițiile de redare a conținutului acestui caz.

A doua prepoziție, *de*, exprima în esență ideea de partitiv. Ea avea deci posibilitatea să redea ideea de genitiv. Dar nici *ad*, nici *de* nu s-au rezumat la aceste valori, iar evoluția lor nu a fost perfect rectilinie. Pe cînd *ad* cumulează adesea și sensuri de genitiv și de acuzativ, alături de cele de dativ, *de* nu exprimă niciodată dativul, deși se construiește din ce în ce mai des cu un acuzativ în loc de ablativ.

Valoarea de genitiv inclusă în unele construcții cu *ad* se poate explica printr-un fel de revers al ideii de direcție. Astfel dintr-un *dat (aliquid) ad illum hominem* se ajunge la noțiunea de posesiune, căci obiectul dat cuiva devine obiectul l u i. De aceea, în franceza veche și astăzi în cea populară, *ad* (> *à*) exprimă adesea relația de genitiv la fel ca în română, cf. franceza populară *la voiture au notaire, la femme à Ugène, la fille au père Mathurin* etc. față de franceza veche: *le roncin à cel escuier, la chanbre à la pulcelle, par la volonté au vaslet, par des-*

---

[28] P. Skok, *Zum Balkanlatein*, ZRPh 54, 1934, 453—454, ap. Robert de Dardel, *op. cit.*

[29] Ap. Maria Iliescu și Liliana Macarie, *Schiță de evoluție a declinării în latina tîrzie*, SCL, XVI, 1965, 482.

sus la croupe au destrier (1) etc. Caracterul popular al acestor expresii față de tipul savant *la fille le roi* (pentru *la fille au roi*) trimite la latina vorbită, presupusă de formule ca *membra ad duus fratres* (2), *legem ad filios Ishrael* (3), *terra ad illo homine, ancilla ad illo homine* (4) etc.

Genitivele cu *ad* fac impresia că sînt dative din care s-a pierdut ideea verbală : *legem ad filios Ishrael* ar putea fi reducerea unei *legem ad filios Ishrael* [datam], *la voiture au notaire* echivalează cu *la voiture* [appartenant] *au notaire*; *la fille au roi* cu *la fille* [est] *au roi* etc.

Distribuția lui *ad* și a lui *de* nu a fost aceași în toate limbile romanice, dar în linii mari, exceptînd pe *a* care introduce acuzativul obiect direct al persoanei în spaniolă, portugheză și retoromână, *ad* s-a specilizat pentru dativ. Poate cel mai important fapt în această privință este amestecul care se observă începînd aproximativ din secolul al VII-lea între construcțiile cu *ad* urmat de forma de acuzativ și cele cu *ad* urmat de forma de dativ a substantivului sau a pronumelui. Pe lîngă exemplele din Bourciez, *terra ad illo homine* și *ancilla ad illo homine* (*Eléments*, 101), *ad mulierem* (=*mulieri*) din *Lex salica* (*Eléments*, 256) se mai pot cita și altele. În *Edictus Rothari*, ne întîmpină *ad marito alii dare* (CR, I, 106), explicat de editorul român ca o contaminare între *marito* și *ad maritum*, ceea ce este foarte posibil, dar și foarte semnificativ. În *Viața sfintei Eufrosina* (text din secolul al VIII-lea sau al IX-lea), tot datorită contaminării, apoziția este formal în dativ, în timp ce determinatul apare în acuzativ cu *ad* : *dixitque* [...] *ad monachum, s a p i e n t i s s i m o s e r v o Dei* (CR, I, 108). În *Capitulare de villis*, avem ceva asemănător în *quas ad opus nostrum s e r v i e n d i* (pentru *ad serviendum*) *institutas habemus* (CR, I, 120).

Construcțiile în care *ad* urmat de forma de dativ exprimă genitivul sînt frecvente și populare. Prepoziția *de* nu este atestată cu forma de genitiv chiar atunci cînd apare în grupuri în care unul din termeni are valoare de genitiv. Deși H. Mihăescu afirmă că *de* „nu se întîlnește numai alături de forma de ablativ, ci și alături de cea de acuzativ sau genitiv" (*Lat. dun.* p. 155), în exemplele sale nu figurează nici un *de* urmat de

forma genitivului. Nici E. Bourciez (*Eléments*, p. 101) nu găsește pe *de* precedînd forma genitivului. Chiar dacă *de* ar apărea vreodată în această situație, lucrurile nu s-ar schimba prea mult și *ad* ar rămîne indicele prin excelență atît al dativului cît și, cum am văzut, al genitivului (v. și Bourciez, *Eléments*, p. 101).

Genitivul cu *de* fiind așadar mult mai puțin popular decît cel cu *ad*, limbile romanice apusene și-au format probabil genitivul lor actual prin mijloace și în împrejurări proprii [30], după secolele al VII-lea—al IX-lea, la fel cum dacoromâna și meglenoromâna au ajuns și ele la distingerea genitivului de dativ, tîrziu după faza protoromână.

De aceea considerăm că protoromâna redă cu fidelitate, ca și aromâna actuală, de altminteri, aspectul genitiv-dativului din jurul secolului al VII-lea, secol la care ne-am oprit fiindcă atunci se observă extinderea lui *ad* și la formele marcate de dativ, iar pe de altă parte *illorum* capătă conținut de dativ, devenind pluralul unic al lui *illui* și *illaei*.

Între construcțiile de tipul *ad marito* și necesitatea ca, în limba română, atît în cea veche cît și în cea contemporană, dativul să fie marcat, ni se pare că trebuie stabilită o continuitate, evident nu de forme, ci de sistem.

Situația lui *ad* a fost pusă în legătură directă cu așa numitele articole genitivale (*a*, *al*, *ale*, *ai*) din dacoromâna literară. Aceasta din urmă redă însă un stadiu de evoluție ulterior secolului al XII-lea sau al XIII-lea, dată după care și-a reconstruit prin mijloace proprii un genitiv deosebit în plan sintagmatic de dativ. Pentru protoromână sînt semnificative numai aromâna și istroromâna. Meglenoromâna, deși diferențiază și ea genitivul de dativ, ultimul fiind caracterizat prin prepoziția *la*, nu prezintă importanță, pentru că *la* cu ajutorul căruia se exprimă dativul este desigur nou.

În aromână, care redă aspectul arhaic al genitiv-dativului românesc, deosebirea dintre genitiv și dativ nu se face prin morfosintaxă, ci numai prin semantică, fiindcă orice genitiv și orice dativ trebuie în principiu precedat de *a*<*ad*. Am considerat că acesta este cel mai vechi aspect al genitiv-dativului în limba română din următoarele motive:

---

[30] Vezi Maria Iliescu și Liliana Macarie, *Schiță*, 488—489.

1. Nici unul dintre cele patru idiomuri care s-au dezvoltat din latina dunăreană nu a păstrat genitive distincte de dativ nici la substantive, nici la pronume. Numele zilelor *luni*, *marți*, *miercuri*, *joi* și *vineri* provin din genitive (*martis dies*, *mercuri dies* etc.), dar transformate în forma-tip a paradigmei. Articolul *-lor*<*illorum* și pronumele personal *lor* au devenit încă din secolul al VII-lea dative (E. Bourciez, *Eléments*, 93).

2. Preferința pentru *ad*, în dauna lui *de*, care nu se utilizează decît accidental spre a reda echivalența aproximativă cu un genitiv marcat prin articol. Avem în vedere construcțiile din dacoromâna veche *cale de cetate*, *casa de domnul*, *dzi de-dzi și noapte de noapte*, justificate prin corespondentele *calea cetăției*, *casa domnului*, *dzoua dzileei... și noaptea nopției* (Al. Rosetti, ILR, 533; Paula Diaconescu, LR, XV, 1964, 224) și ar. *gura di puț*, *ușa di călivă* (BA; 8/18, 19/16) etc. Distribuția lui *ad* și *de* ilustrează o cronologie foarte asemănătoare cu cea din franceza veche, unde „avem mai întîi tipul *il escrist al rei* și posesivul *la fille al rei*, *icil est frère a l'rei Marsilium*" și după aceea genitive cu *de* [31].

2.3.2.0.2. *Importanța dativului adnominal.* Dativul adnominal este adesea echivalentul unui genitiv al înrudirii, ca în *duus fratres qui fuerint fili Magno* sau în *donat igitur illi honeste puelle* [=*illae honestae puellae*], *norae suae lei* [...] [32]; *Theodoracius filius Eufrasio comiti* 9534 (s. V—VI ap. Mihăescu, *Lat. dun*, 156).

Fără a putea preciza în ce ordine semantică era preferată utilizarea substantivelor în acest caz, notăm totuși că, după numele de înrudire, care intrau atît de frecvent în inscripții mortuare, trebuie să fi urmat numele de sfinți ca în *pro Deo amur* din *Jurămîntul de la Strasbourg* sau ca în *super sacrosancto altare* *s a n c t o i l l o* (*Formulae Senonensis*, 22, CR, I, 116); *per* [...] *virtutis* s a n c t o i l l o (id., *ib*).

În momentul cînd s-a spus *arca Iucundo puero* (13147 = 13961) sau *arca Iuliano Pandurio* BASD XXVII (1900) (ap.

---

[31] Robert de Dardel, *Considérations*, „Cahiers Ferdinand de Saussure", 21, 1964, 21. Maria Iliescu și Liliana Macarie, *Schiță*, SCL, XVI, 1965, 488, arată că Marculf evita pe *de* la genitivul numelor de persoană.

[32] *Libellum dotis*, *Formulae Marculfi*, ap. CR, I; 114.

Mihăescu, *op. cit.* 156) indiferent dacă se mai subînțelegea un verb, de exemplu *arca* [*aedificată* sau *facta*] *Iuliano Pandurio*, dativul adnominal a devenit r e v e r s i b i l într-o relație semantică de apartenență, specifică genitivului. În această nouă postură, fie că îl numim dativ adnominal, dativ al apartenenței sau, în alte împrejurări, dativ posesiv, ne aflăm de fapt în prezența unui conținut de genitiv. După E. Löfstedt (*Syntactica*, II, 225) dativul adnominal se apropie și de „dativus sympatheticus", și el popular, folosit adesea în *Mulomedicina* și *Vegetius*[34].

Dativul adnominal, cu valoare de genitiv, se află în latină într-o situație mult mai favorabilă decît genitivul propriu-zis, fiindcă acesta din urmă era „cult", pe cînd primul era popular.

2.3.2.1. ROLUL DETERMINĂRII ÎN ORGANIZAREA GENITIV-DATIVULUI

O caracteristică esențială a genitiv-dativului din dacoromână, aromână și istroromână este faptul că el implică determinarea substantivului, cf. dr. *omului*, *acestui om*, ar. *a omului*, *a ațistui om*, *a featil'ei*, *a aţiștei feată* etc. Construcții ca *a om(u)*, *a fata* nu mai sînt astăzi posibile, dar se întîlnesc în literatura veche dacoromânească; *trestie a cărtulariu* (PS. 44.2) și *deade a lucrători* din *Condicele Teodorescu* etc.[35] cf. și istr. *lu fęte*, din care lipsește determinarea enclitică.

În măsura în care este un genitiv real[36], genitivul cu *de* nu este determinat în mod obligatoriu. *Casa de domnul* din vechea dacoromână nu infirmă această observație, fiindcă aici *domnul* are regim de nume propriu, însemnînd „Dumnezeu".

Situația determinării se prezintă deci după cum urmează:

1. Determinare obligatorie prin articol enclitic în grupuri de două substantive dintre care al doilea este în genitiv: *rădăcina pomului*, *fereastra casei*, *mîna omului*, *părul fetei* etc.

---

[34] Maria Iliescu și Liliana Macarie, *Schiță*, 489.

[35] Pentru alte exemple, v. Al. Rosetti, ILR, 533.

[36] Căci *de* poate indica spața în *cale de cetate* (față de *cale de sat*, de exemplu)' succesiunea în *zi de zi*, *noapte de noapte* ș.a.m.d.

Cînd termenii grupului se inversează (*a pomului rădăcină*, *al fetei păr* etc., în dacoromână apare unul din termenii seriei *al*, *a*, *ai*, *ale* înaintea grupului. Cum seria citată nu corespunde funcţiilor articolului propriu-zis (vezi 2.4.2), structura grupului inversat se rezolvă potrivit cu cele arătate în capitolul despre articol. Aici menţionăm numai faptul că inversiunea implică şi ea articularea enclitică obligatorie a substantivului în genitiv.

2. Determinare obligatorie prin articol enclitic a substantivului în dativ : *spune omului*, *dă fetei*, *dă calului fîn* etc.

3. Determinare obligatorie prin articol enclitic a substantivului urmat nemijlocit de un posesiv : *pomul tău*, *fata noastră*, *pomului tău*, *fetei noastre* etc.

4. Determinare obligatorie prin articol enclitic a substantivului urmat de demonstrative sau de relative : *pomul acesta*, *fata aceea*; *pomului acestuia*, *casei aceleia*; *pomul care*, *fetei care* etc.

5. Determinare exclusă cînd substantivul este precedat de un nehotărît, de un relativ sau de un numeral cardinal, *orice pom*, *(fie)care fată*, *nişte oameni*; *doi boi*, *cinci vaci*, *şapte oameni* etc.

6. Determinare exclusă cînd substantivul este un atribut prepoziţional: *apă de ploaie*, *şarpe cu clopoţei*, *pomi în floare* etc., dacă primul substantiv nu a fost în prealabil determinat sau amintit în situaţii care au dus la izolarea lui de termenul generic, cf. *apa de ploaie*, *şarpele cu clopoţei* etc.

7. Determinare prin articol, facultativă la nominativ şi acuzativ cînd substantivul este precedat sau urmat de un adjectiv calificativ : *pom bătrîn*, *casă mare*, *fată frumoasă*, *cal alb*, *vacă neagră* etc., faţă de : *pomul bătrîn*, *casa mare*, *fata frumoasă*, *calul alb*, *vaca neagră* etc.

Pentru substantivul precedat de adjectiv calificativ, exemplele sînt rare în vorbirea populară care ne interesează aici, căci dacoromâna literară urmează un model străin cînd aşază orice adjectiv calificativ înaintea substantivului. În limba populară apar însă : *bietul om*, *sărmana fată*, *săracul om*, *săraca fată* etc.

Calitatea de c a l i f i c a t i v a adjectivului din aceste sintagme poate fi pusă sub semnul întrebării din cauza absenţei

articolului. Numai în *pomul bătrîn*, *casa mare* etc. avem certitudinea că adjectivul este calificativ. Articolul indică deci prin prezenţa lui că adjectivul este calificativ, iar adjectivul calificativ implică articolul. De aceea, adjectivele care au conţinut noţional ca *bun*, *galben*, *mare*, *uşor* etc. nu-şi vădesc valoarea calificativă decît dacă substantivul la care se referă este articulat. Criteriul de apreciere nu este însă perfect convingător din cauza determinativelor demonstrative care se comportă faţă de articol la fel ca adjectivele calificative propriu-zise (adică cele care au conţinut noţional), cf. *acest om*, dar *omul acesta*. În *acest om*, demonstrativul ar trebui caracterizat ca determinativ, iar în *omul acesta* el ar fi calificativ. Drept urmare, nici un adjectiv nu ar mai fi calificativ sau determinativ prin el însuşi, ci numai într-un context în care poate fi evocat articolul.

Dificultatea rămîne şi atunci cînd adjectivul cu conţinut noţional este proclitic, pentru că şi aici avem *sărmană fată!* (la vocativ nearticulat), faţă de *sărmana fată* şi nu este uşor să se considere *sărmană* din primul exemplu ca determinativ, iar *sărmana* din al doilea, calificativ.

8. Determinare obligatorie a primului termen la genitiv şi la dativ în construcţii ca cele de la 7 : *pomului bătrîn*, *casei mari*, *fetei frumoase*, *calului alb*, *vacii negre* etc., *bietului om*, *sărmanei fete*, *săracului om*, *săracei fete* etc.

Aceste opt modalităţi permit să se clasifice şi să analizeze mai amănunţit funcţia şi efectele morfologice ale elementelor de determinare a substantivului.

Primul aspect la care am considerat că trebuie să ne oprim este situaţia dativului. Oricum s-ar plasa, substantivul în dativ nu poate fi lipsit de un determinativ (articol, demonstrativ, nehotărît). Excepţie fac în această privinţă numai graiurile dacoromâneşti care construiesc dativul cu prepoziţia *la* şi meglenoromâna, în care dativul precedat de *la* s-a generalizat.

În condiţiile acestea, exprimarea cazului oblic diferă de ceea ce întîlneşte în graiurile dacoromâneşti în care articolul enclitic se utilizează curent ca determinativ al dativului. În Banat, de exemplu, genitivul de tip literar se menţine la unele

feminine : *miedzu nopţî, stăpînu căşî, sfîrşitu vieţî*[37] etc., în timp ce dativul este construit exclusiv cu *lu* proclitic sau cu prepoziţia *la* : (să-i fie) *lu fată drag, dă lu a beéagă* ; *a dat la nora cari, traźe... -n cap la cal* etc. O situaţie asemănătoare au şi graiurile din Crişeana, unde apare în plus prepoziţia *cătă* „către" pentru redarea dativului [38].

În meglenoromână, *lu* s-a specializat pentru genitiv—cf. *ampiratul lu furnizli, ăn frunti la lu ampiratul il'ă* [39], iar *la* pentru dativ : *zisi la izmichiaru* „zise slugii" etc. Uneori, ca şi în graiul din Crişeana, *la* redă însă şi genitivul : *ampiratul la furnizli* [40].

Construcţiile citate pun în evidenţă un punct slab al exprimării dativului. Într-un sistem în care articolul a devenit obligatoriu la acest caz, între conţinutul substantivului în dativ, care, avînd articol, indică un obiect individualizat, şi dorinţa vorbitorului de a se referi la un obiect neindividualizat este o contradicţie indiscutabilă. Cum posibilitatea de a nu individualiza substantivul există la nominativ-acuzativ — cf. *om bun, fată frumoasă* etc. faţă de *omul bun, fata frumoasă* — se caută şi pentru exprimarea dativului nedeterminat un indice corespunzător, printre prepoziţiile care redau ideea de direcţie, iar dintre ele *la* este cea mai apropiată de vechiul indice de dativ *ad*.

Dificultăţile de organizare a dativului nedeterminat nu apar în graiurile în care se face distincţie între genitiv şi dativ. Aceste graiuri arată prin felul de a-şi construi genitivul de ce el derivă dintr-un dativ, şi nu invers. Pe lîngă dovezile strict formale discutate în altă parte (2.3.), notăm aici că dacoromâna, care în forma literară şi-a gramaticalizat procedeul de exprimare a genitivului, nu poate reda acest caz decît cu condiţia de a-l menţine lîngă elementul determinat, fie el un sub-

---

[37] Exemplele din ALRT, II, 20 ; şi de la Emil Petrovici, AAF, III, 117, 145, 121, 141 (cu transcriere simplificată).

[38] Discuţia în *Elemente de dialectologie a limbii române*, Bucureşti, 1961, 94, 107.

[39] Vezi *Elemente de dialectologie*, 151.

[40] Exemplele sînt din textul publicat de Th. Capidan, *Meglenoromânii*, II, 27—28.

stantiv, fie un substitut al substantivului, adică unul din termenii seriei *al*, *a*, *ai*, *ale*, căci izolarea de determinat face automat din orice genitiv un dativ. Acesta ni se pare că este un argument concludent în favoarea provenienței genitivului din dativ. În construcțiile dacoromânești vechi cu dativ posesiv *(domn țării, nepot surori-sa)* condiția de mai sus este tot atît de necesară, cu deosebire că, izolat, deși el își menține individualitatea, nu mai valorifică valoarea de posesiv decît în prezența anumitor verbe *(a fi, a veni)*.

Prin dativul posesiv se explică și așa-numita reluare prin pronume la acest caz (vezi p. 86). Din *domn țării* se dezvoltă *țării îi este domn* sau *țării domn îi este*. Pronumele personal specificînd dativul se plasează lîngă verb. Fostul demonstrativ *al, a, ai, ale* îndeplinește același rol, după cum am văzut, dar numai lîngă substantiv, pronume demonstrativ, relativ, posesiv, nehotărît.

Din primele patru tipuri de determinare și din ultimul rezultă deci că determinarea obligatorie nu se poate explica decît dacă se consideră că genitivul românesc este un fost dativ.

Determinarea de la 7 (și 8) prezintă și ea caracteristici importante. Ea include un sistem capabil de a clarifica sub alte aspecte poziția cazului oblic. Astfel, opoziția *pom bătrîn / pomul bătrîn* ; *vacă neagră / vaca neagră* se neutralizează în cazul oblic în favoarea celui de-al doilea termen, adică :

pom bătrîn   *pomul bătrîn*   \   /   *pomului bătrîn*

vacă neagră   *vaca neagră*   \   /   *vacii negre*

Redarea cazului oblic fără nici un fel de determinare nu este posibilă decît dacă sintagmele *pom bătrîn*, *vacă neagră* sînt precedate de propoziția *a* și nu de *de*, care, fiind polisemantică, maschează valoare de genitiv. De aceea, *umbră de pom bătrîn* poate însemna „umbra de la un pom din cei bătrîni, nu din cei tineri", deci specia. Întrebuințarea prepoziției *a* în același scop este exclusă astăzi în dacoromână, meglenoromână și istroromână, dar a existat în dacoromâna veche, în care *frunziș a pom bătrîn* era posibil. În aromână, *a* intră în sistemul

de redare a cazului oblic, dar numai în construcţii în care substantivul are articol enclitic sau proclitic (la numele proprii).

Excluderea lui *a* de la indicarea formei nedeterminate a cazului oblic nu este foarte veche, căci avem şi astăzi un *a* înainte de numerale cardinale în genitiv-dativ: *a doi pomi*, înainte de adjective îndeclinabile la singular: *a tot omul* etc. Aceste construcţii, în special cele cu numeralul cardinal, demonstrează că *de* nu a devenit niciodată indicele cazului oblic în limba română. Corespondentul aromânesc al construcţiei *a doi pomi* ilustrează şi el acest fapt, căci în aromână avem *a dol'or pońi*. Or, dacă *de* şi-ar fi asumat rolul de a exprima cazul oblic sau numai genitivul nedeterminat, aromâna ar fi ajuns la **de doi pońi*.

Neutralizarea opoziţiei dintre *pom bătrîn* şi *pomul bătrîn* la cazul oblic nu poate fi recentă, căci o găsim şi în aromână. În favoarea vechimii ei vine nu numai construcţia cu numeralul cardinal din aromână, ci vin şi construcţiile dacoromâneşti vechi cu *a* urmat de un substantiv nedeterminat.

Pe baza constatărilor anterioare, vom conchide că, în protoromână, relaţia dintre articulat şi nearticulat la tipul 7 era simetrică, avînd forma:

	pomu bətrənu		*pomulu bətrənu*
(a)	*pomu bətrənu*	(a)	*pomului bətrənu*
	vacə neagrə		*vaca neagrə*
(a)	*vacə neagrə*	(a)	*vacii negre*

iar la plural

	pomi bətrəni		*pomil'i bətrəni*
(a)	*pomi bətrəni*	(a)	*pomilor bətrəni*
	vaci negre		*vacile negre*
(a)	*vaci negre*	(a)	*vacilor negre*

Între cazul direct cu articol şi cel indirect fără articol nu s-au produs suprapuneri, căci nu găsim **a pomulu (bătrîn)*. Aromâna, cu *alu Andreiu*, dovedeşte acest lucru, căci *alu* reprezintă de fapt pe *lu* < *illo* (vezi 2.4.4.4). În schimb, *a* de la cazul oblic s-a utilizat înaintea termenului articulat şi a devenit obligatoriu în aromână.

Determinările proclitice prin demonstrative, nehotărîte și relative sînt semnificative la feminine, unde substantivul își menține forma de dativ *(acestei, cărei, unei) fete, case, punți* etc. Probabil că și masculinele s-au aflat în aceeași situație, căci determinativele *acesta, care, un* etc. produc totdeauna acordul în caz. O construcția ca **acestei fată* iese din variantele determinării în limba română. La masculine, acordul nu a mai fost însă vizibil din cauză că, în *acestui pomu*, dativul *pomo* s-a identificat formal cu celelalte cazuri. Acordul era însă o realitate cum se vede din așezarea enclitică a demonstrativelor și a unor nehotărîte : *pomului acestuia, omului căruia* etc. Datorită lui, posesivele aromânești și-au adaptat flexiunea la demonstrative, luînd la genitiv forma ca *ańui, at(ă)ui, a nostrui* etc., cu toate că nu este exclusă nici influența pronumelui *lui*. Nu avem impresia însă că ea singură ar fi putut să ducă la modificarea tuturor posesivelor.

Determinările enclitice prin demonstrative, nehotărîte și relative nu se disting de alte determinări enclitice (prin posesive și adjective calificative), căci, ca și acestea, ele impun utilizarea articolului : *pomului acestuia, fetei care* etc. Dar, prin particula *-a*, demonstrativele arată că acest fel de determinare a fost mai puțin eficace decît cel proclitic, căci altminteri nu era nevoie de *-a*, care, fie că provine din *hac*, fie că provine din *illac* (sau din amîndouă), marchează o revenire deictică, subliniind unitatea grupului alcătuit dintr-un substantiv urmat de un demonstrativ. Aceeași nevoie de insistență a făcut ca substantivul să fie articulat, deși determinarea prin demonstrativ nu impunea, după cum se vede din procliza demonstrativului, încă o identificare demonstrativă a numelui prin articol.

2.3.2.2. STRUCTURA DETERMINATIVELOR ȘI IMPORTANȚA EI PENTRU DECLINARE

Față de substantiv, determinativele sînt proclitice *(acest, acel, alt, vreun, nici un, orice, oricare* etc.), proclitice și enclitice *(acest-a, acel-a, care)*. La encliză, demonstrativele, relativul

care și unele nehotărîte primesc un *-a*, caracteristic funcției lor de pronume.

Segmentarea determinativelor pe care le avem în vedere în elementele lor constitutive se prezintă astfel:

masculin		feminin	
sing.	pl.	sing.	pl.
ačest-Ø	*ačeșt-i*	*ačeast-ă*	*ačest-e*
ačest-ui	*ačest-or*	*ačest-ei*	*ačest-or*
ačel-Ø	*ače-i*	*ače-a*	*ačel-e*
ačel-ui	*ačel-or*	*ačel-ei*	*ačel-or*
alt-Ø	*alț-i*	*alt-ă*	*alt-e*
alt-ui	*alt-or*	*alt-ei*	*alt-or*
vreun-Ø	*vreun-i-i*	*vre-o*	*vreun-e-le*
vreun-ui	*vreun-or*	*vreun-ei*	*vreun-or*
car-e	*car-e*	*car-e*	*car-e*
căr-ui	*căr-or*	*căr-ei*	*căr-or*

Principiul acestei segmentări a fost degajarea desinențelor, pornind de la situația actuală a dacoromânei. Opoziția *acest-Ø / această* din care rezultă un *-ă*, desinență de feminin, ca și în *cas-ă*, ne obligă să considerăm că *acest* are desinența zero. Opoziția *acestui / acestor*, pereche cu *acestei / acestor* ne obligă să degajăm o desinență *-ui*, la masculine, una *-ei*, la feminine și una *-or*, la pluralul ambelor genuri. Dacă am fi luat pe *-u-* ca sufix de masculin, ar fi trebuit să facem același lucru cu *-ă* de la feminin, ceea ce ar fi complicat analiza, pentru că genitiv-dativul singular ar fi devenit: *acest-u-i / acest-e-i*, iar la plural, același caz: *acest-Ø-or*, ceea ce nu mai era justificat.

Am admis la *vreunii* despărțirea *vreun-i-i*, cu al doilea *-i* articol, pentru că, în dacoromâna actuală, nu există **vreuni oameni*. Aceeași observație este valabilă, evident, pentru femininul *vreun-e-le*.

Analiza anterioară nu convine limbii române dinainte de secolul al XVI-lea şi nici protoromânei. Pentru aceasta din urmă, structura determinativelor în cauză devine :

masculin		feminin	
sing.	pl.	sing.	pl.
aĉest-u	*aĉeşt-i*	*aĉeast-a*	*aĉeast-e*
aĉest-ui	*aĉest-oru*	*aĉeast-ei*	*aĉest-oru*
aĉel-u	*aĉel'-i*	*aĉe-a*	*aĉeal-e*
aĉel-ui	*aĉel-oru*	*aĉeal-ei*	*aĉel-oru*
alt-u(-lu)	*alţ-i(-l'i)*	*alt-a*	*alt-e(-le)*
alt-ui	*alt-oru*	*alt-ei*	*alt-oru*
vreun-u(-lu)	*vreun-i(-l'i)*	*vre-un(-a)*	*vre-un-e(-le)*
vreun-ui	*vreun-oru*	*vreun-ei*	*vreun-oru*
car-e	*car-i* [41]	*car-e*	*car-e*

Determinativele în discuţie au trei structuri diferite. De o parte sînt *acestu* şi *acelu*, de cealaltă *altu* şi *vreunu*, şi, în sfîrşit, *care*. Primele două au fost modelate încă din latină după relativ, căci altminteri nu se explică forma cazului oblic. El nu poate fi decît refăcut prin analogie cu dativul *cui*, după încadrarea lui *iste* şi *ille* printre adjectivele cu două terminaţii. Următoarele, *altu* şi *vreunu* (împreună cu acesta şi *unu*), sînt modificate de *acestu* şi *acelu*, faţă de care prezintă însă particularitatea de a primi articol. Relativul *care* îşi adaptează flexiunea după *cine*, avînd însă şi virtuale posibilităţi de a se articula [42] ca *altu* şi *vreunu*.

În mod evident, flexiunea nehotărîtelor este mai aproape de aceea a substantivului, pentru că ele pot primi articol, dar, ca şi demonstrativele în poziţie proclitică, exclud articularea substantivului.

---

[41] Justificat de ar. *cari, cai*. Genitiv-dativul relativului *care* este în dacoromână o formaţie analogică ulterioară protoromânei.

[42] Cum s-a şi întîmplat în dacoromâna din secolul al XVI-lea şi mai tîrziu.

Articularea nehotărîtelor a avut drept efect menţinerea unui mediu favorabil flexiunii numelui însuşi, căci *pomului* are o terminaţie asemănătoare cu *altui(a)*, *casel'ei* cu *altei(a)* ş.a.m.d. Dacă ţinem seama şi de demonstrative, cu terminaţii şi mai apropiate de substantive, atît ca formă cît şi ca origine (*acelui* nefiind decît *eccum-illui*), avem imaginea clară a multiplelor posibilităţi de flexiune din protoromână, capabile de a atrage declinarea substantivului.

2.3.3. ACUZATIVUL COMPLEMENT DIRECT AL NUMELOR DE PERSOANĂ

Cu excepţia lui I.-A. Candrea [43], a lui N. Drăganu [44] şi a lui S. Puşcariu [45], cei care s-au ocupat de complementul direct în acuzativ al numelor de persoană şi de fiinţe (personificate) au susţinut că întrebuinţarea prepoziţiei *pre (pe)* înaintea acestui acuzativ reprezintă o inovaţie dacoromânească, apărută cel mai devreme în cursul secolului al XVI-lea. Unul dintre argumentele cele mai puternice aduse în sprijinul acestei păreri a fost absenţa din aromână a construcţiei cu *pre* la acuzativul în discuţie. Convingerea că aromâna nu construieşte obiectul direct al numelor de persoană cu această prepoziţie a fost atît de fermă încît, cînd, din întîmplare, s-au găsit în aromână acuzative ale numelor de persoană precedate de *pre* s-a spus că ele sînt dacoromânisme introduse de intelectualii aromâni, culegători de basme sau autori de povestiri populare.

Cu toate acestea, Th. Capidan, după ce afirmase în 1925, în *Meglenoromânii* (I, p. 202), că „o construcţie *pe auş* ar fi de neînchipuit" în aromână, unde nu putem avea decît *(s-duse) s-află auşlu* sau *(s-duse) s-lu află auşlu*, pentru că „adevăratul

---

[43] I. -A. Candrea, *Psaltirea Scheiană*, Bucureşti, 1916, I, CCII.

[44] N. Drăganu, *Morfemele româneşti ale complementului în acuzativ şi vechimea lor*, Bucureşti, 1943, 94 ş.u.

[45] S. Puşcariu, *Studii istroromâne*, II, Bucureşti, 1926, 148, 242; cf. DR, VII, 1934, 458.

dialect atît cel aromân cît şi cel meglenit nu întrebuinţează construcţia cu *pe*", revine mai tîrziu asupra acestei idei. În *Aromânii* (p. 503), el consideră că „n-ar putea fi exclus cazul ca, în unele localităţi, această tendinţă de mai multă claritate dintre subiect şi obiect să pornească şi din popor, aşa cum s-a întîmplat în dialectul dacoromân. Aici vreau să accentuez — continuă autorul — că în graiul din nord ca şi în Albania, această construcţie lipseşte".

Pentru cercetarea noastră, chestiunea are o importanţă care nu mai trebuie subliniată. Dacă aromâna prezintă fie şi accidental prepoziţia *pre* la acuzativul obiect direct al numelor de persoană, atunci şansele ca această modalitate sintactică să fi apărut încă din perioada protoromână cresc considerabil. De altminteri, chiar înainte de a intra în analiza situaţiilor la care ne referim, cîteva lucruri se impun în prealabil atenţiei cercetătorului, şi anume :

1. Începînd din secolul al XVI-lea, cînd se atestă primele exemple de acuzative cu prepoziţia *pre*, şi pînă astăzi dacoromâna are o mare libertate de utilizare a acestei prepoziţii. Afară de numele proprii de persoană şi de pronumele de diverse feluri, care nu mai apar la acuzativ în dacoromâna contemporană fără *pre*, substantivul şi adesea adjectivul substantivat pot construi acelaşi caz şi fără *pe*, cf. ***a văzut pe Ion*** faţă de ***a văzut băiatul***; ***l-a văzut pe el***, faţă de ***a văzut fata*** etc. Nu facem nici o apreciere asupra circulaţiei sau corectitudinii literare a construcţiilor citate. Le amintim numai ca realităţi ale limbii actuale care se deosebesc de formulele mai vechi ca ***(el) strigă băiat*** sau ***(el) vede fată***, neutilizate astăzi decît în condiţii cu totul speciale, despre care va fi vorba în alt loc.

2. Atît în dacoromână cît mai ales în aromână, există situaţii echivoce ca ar. *io-ńi năirii pri nîs* (BA 7/28), „eu mă supărai pe el" sau „eu mă înrăii împotriva (asupra) lui". (Pentru relaţia dintre lat. *super*. şi rom. *pre*, vezi Alexandru Niculescu, ***Individualitatea limbii române între limbile romanice***, Bucureşti, 1965, p. 107 ş.u.) Calitatea de obiect direct a construcţiilor ar. *pri nîs*, dr. *pe el* este discutabilă, fiindcă în ambele avem a face mai degrabă cu un acuzativ al direcţiei, în care *pre* în-

semnează „asupra", „împotriva", „față de" etc. La acest tip de construcții, la care N. Drăganu s-a oprit în amănunte în cartea lui *Morfemele complementului*, ne vom întoarce și noi. Deocamdată am ținut numai să le semnalăm existența.

3. Din construcții ca ar. *striga pi un, didea pe-alantu, canda l'i stipsea dunaea* (BA 72/10) „striga la unul, dădea peste altul ca și cînd lumea ar fi fost de vină" și *l'a pri un dă pri alantu* (BA 81/35) „ia pe unul, dă pe celălalt" sau „cît valorează unul, atît și celălalt" reiese că și în aromână s-a recurs la prepoziția *pre* pentru a se evita omonimii ca aceea din fraza citată, căci *striga un, didea alantu* ar fi avut exact înțelesul contrar celui din text, deși nici interpretarea „striga asupra (= către) unul, dădea asupra altuia" nu este exclusă.

Situațiile de la 1—3 au nevoie de o analiză mai amănunțită. Este ceea ce ne și propunem în continuare, dar nu înainte de a face cîteva precizări de metodă.

Acuzativul numelor de persoană construit cu *pre* constituie o problemă de sintaxă. Dar soluția adoptată de dacoromână, eventual de aromână, are ca scop realizarea unei distincții semantice mai clare între subiect și obiectul direct. Construcțiile care tind să facă acest lucru nu sînt însă complet gramaticalizate, cum se vede din utilizarea prepoziției *pre* în dacoromână, unde ea este uneori facultativă. De aceea, interpretarea acuzativului numelor de persoană construit cu *pre* nu este posibilă dacă nu recurgem și la conținut. El este implicat de altfel în însăși definiția acuzativului cu *pre*, căci opoziția dintre acuzativul numelor de p e r s o a n ă și cel al numelor de l u c r u r i se bazează pe analiza și clasificarea prealabilă a conținutului lor general. Cînd, prin urmare, avem de comparat două construcții echivalente, dintre care una reprezintă un acuzativ al numelui de persoană cu *pre*, iar cealaltă același acuzativ fără *pre*, de exemplu : *am văzut pe un om* și *am văzut un om*, sîntem obligați să căutăm explicația acestei diferențe în semantică sau în stilistică. La fel trebuie să se procedeze și atunci cînd subiectul nu coincide cu obiectul direct în număr, în gen sau în persoană, pentru că verbul este la persoana I sau a doua, *ai văzut un om, ai văzut pe un om* etc.

Restricțiile de ordin semantic se aplică și atunci cînd se exprimă ideea de posesiune, de apartenență etc., și *pe* devine superfluu, de exemplu: *mama își strigă băieții*; *școlarul își stimează profesorul*; *și-a găsit prietenul* etc. Desigur, articolul, prezent totdeauna la obiectul direct în asemenea situații, dovedește că este vorba de *băieții* (ei, adică ai mamei), *de profesorul* (lui, adică al școlarului) etc., căci atunci cînd acest lucru nu este implicat în enunț, articolul dispare, cf. *și-a găsit naș (prieten, ucenic, nevastă, coleg* etc.*)*.

Ultimul aspect al chestiunii este topica. Despre însemnătatea ei pentru înțelegerea și explicarea acuzativului cu *pre* s-a scris mult. În general, ea a fost socotită cauza principală a apariției lui *pre* la acuzativul numelor de persoană, cel puțin în dacoromână. Topica nu poate fi însă cauza fenomenului, căci dacă așezarea numelui de persoană în acuzativ înaintea verbului ar fi implicat utilizarea prepoziției *pre* și numai a acesteia, toate limbile romanice în faza cînd dispuneau de o topică mai liberă decît astăzi ar fi trebuit să recurgă la *pre* ca semn al obiectului direct, ceea ce nu s-a întîmplat. Nici aromâna nu a recurs la această soluție în măsura în care a făcut-o dacoromâna, deși ea nu se deosebește prea mult de dacoromână în privința așezării cuvintelor în frază. Așadar, topica nu poate fi în realitate decît o condiție, nu o cauză a procesului de constituire a acuzativului cu *pre*. La fel de bine s-ar fi putut întîmplă ca, din necesitatea de a marca obiectul direct nume de persoană, să se dezvolte anticiparea lui printr-un pronume personal ca în ar. *dascalu l'-adună fičorl'i* (BA 2/20), *s-lo aflu Dumnidzăulu (a Soarilui)* (BA 440/1) etc.

Deși topica nu explică alegerea prepoziției *pre(pe)*, și nu a alteia pentru exprimarea obiectului direct-nume de persoană, totuși în calitate de condiție trebuie s-o avem în vedere, în special în structurile cu cel puțin trei termeni sintactici liberi *subiect — verb — obiect direct* (SVO) pe care le vom pune aici în discuție.

Structura SVO conține un subiect determinat prin articol enclitic: *învățătorul laudă școlarul* și *învățătorul laudă pe școlar*; *un (orice, fiecare, acest* etc.) *învățător laudă școlarul* sau *pe școlar*, niciodată *învățător laudă* etc. Vom considera de

aici înainte acest lucru ca de la sine înțeles, deși subiect nedeterminat există în românește. În operațiile pe care le efectuăm cu enunțurile de tipul SVO, subiectul este însă considerat totdeauna determinat.

În structura SVO și în variantele ei SOV, VSO, VOS, OVS etc. intervin determinări ale obiectului direct. Dintre ele vom reține numai pe aceea cu pronume personal, eliminînd ca fiind de utilitate minimă în problema care ne preocupă aici atributele adjectivale ale obiectului direct. Prin urmare, enunțul *învățător laudă (pe) școlarul silitor, cuminte, vrednic* etc. nu formează o preocupare pentru noi, determinativele adjectivale ale obiectului direct nefiind analizate din punct de vedere semantic. Reținem însă prezența lor și o vom indica prin puncte de suspensie.

Modul de lucru este următorul: Compunem mai întîi toate enunțurile SVO, indiferent de realizarea lor concretă. După ce întocmim lista combinărilor de SVO în care, potrivit cu cele spuse mai înainte, introducem pronumele personal și prepoziția *pre (pe)*, alegem enunțurile posibile și pe cele realizate, chiar dacă frecvența lor este foarte mică, și încercăm să schițăm, pe această bază, preferințele aromânei și dacoromânei.

Luarea în considerație a enunțurilor irealizabile sau care se realizează foarte rar nu este o operație inutilă. Ea poate arăta prin negativă caracteristicile generale ale opozițiilor care au guvernat sau guvernează redarea obiectului direct în acuzativ, cu sau fără *pre (pe)*.

Înainte de a trece la această operație, am avut însă nevoie de unele precizări despre construcțiile ambigue cu *pre* din aromână spre a vedea dacă și cum le introducem în tabelul general al variantelor SVO.

2.3.3.1. CONSTRUCȚII AMBIGUE CU *PRE* ÎN AROMÂNĂ

Aromâna utilizează prepoziția *pre (pri, pe, pi)* într-o serie de enunțuri în care regimul substantivului precedat de această prepoziție nu este totdeauna foarte clar.

Astfel este acuzativul după verbele: *bagu*, *arucu*, *acăţu* şi locuţiunile formate cu aceste verbe.

Pe lîngă enunţurile în care locuţiunea ar. *bagu mîna* este urmată de un circumstanţial introdus prin *pre*, apar şi enunţuri în care caracterul verbului nu mai este atît de limpede intranzitiv. Dacă în ar. *băgă mîna pri cal şi pînă s-tă freţi ocl'il' lo-adusi* (BA 115/16) şi în *băgară mîna pri nîsă* (BA 315/19), *pri* introduce un circumstanţial, în ar. *cînl'i da di-l băgă năinti pri măratlu de-arap* (BA 2/8) lucrurile nu mai sînt tot atît de simple. Expresia ar. *bagu năinte* echivalează în traducere literară dacoromânească cu *alunga*. Figura de stil este relativ uşor de interpretat. Ar. *bagu năinti* = dr. *pun înainte*, *împing înainte* (cu subînţelegerea pronumelui: *pun înaintea mea*, *împing înaintea mea*), deci „urmăresc, alung". Dacă deci complementul *pri măratlu de-arap* depinde de *băgă năinte*, atunci el este obiect direct. Dacă totuşi, potrivit cu afirmaţia generală că aromâna nu cunoaşte obiectul direct introdus prin *pre*, ţinem să dăm o interpretare conformă cu această idee, sîntem obligaţi să luăm fraza citată drept rezultatul unei inversiuni sau, mai exact, al introducerii unei incidente în enunţul de bază *cînl'i* [...] *da pri măratlu de-arap*. În locul [...] s-a introdus *di-l băgă năinte*. Numai aşa sintagma *pri măratlu de-arap* apare ca un circumstanţial clar, cu înţelesul: „(cîinii se dădeau, se repezeau) la (asupra) bietul(ui) arap (aşa de tare încît îl alungară)".

Problema complementului introdus prin *pre* se complică însă în mod simţitor cînd în locuţiunile cu verbul ar. *bagu* apare un substantiv abstract ca ar. *bagu vrere pri* „a iubi", şi cînd complementul verbului este un termen abstract, care nu face parte din locuţiune, ca în *z-băgă pri un plîngu di*... (BA 111/15) sau *li băgară pri ǧurat s-no-aspună* (BA 376/34). În ambele exemple, *pre* are o valoare foarte apropiată de aceea a lat. *super*, însemnînd în primul: „către, spre, în direcţia, în favoarea, în avantajul etc." şi „peste, prin, cu" etc., în al doilea.

Cu toate acestea, complementul introdus prin *pre* nu este departe din punct de vedere semantico-sintactic de un obiect direct.

Verbul ar. *arucu* are acelaşi regim ca ar. *bagu*. El este urmat de un circumstanţial în *(adră nă carti) ş-o arcă pri un arburi* (BA 47/16); *lucurlu* [...] *lo-arca pri skinarea mea* (BA 7/28); *niţi nu ş-avea arcată ocl'il'i pi casa lor* (BA 141/16) etc. La fel se interpretează şi complementele din *ş-avea arcată vrearea pi un arap* (BA 66/14); *tut sivdălu a mel lo-arcai pri capra al văsil'e* (BA 206/18); *ş-avea arcată vrearea ma multu pri fičor* (BA 75/33) etc., cu toate că fac impresia unor obiecte directe.

Ca şi celelalte două, *acăţu* este urmat de un circumstanţial, ca în *lu-acăţă* [...] *pri arap(u)* (BA 51/32), deşi *lu* ar putea să ne facă să credem, nu fără motiv de altminteri, că sîntem în faţa unui obiect direct construit cu *pre*. Caracterul circumstanţial al complementului introdus cu *pre* devine în asemenea cazuri foarte discutabil. Astfel, în *l'-acaţă spînlu yaţărl'i* (BA 349/37) nu poate fi nici o îndoială asupra complementului *yaţărl'i*, după cum în *ta s-me acaţă mini* (BA 56/30), *mini* este obiect direct, în ciuda sensului „ca să se lege de mine". Este foarte greu de crezut, în condiţiile de mai sus, că *lo-acaţă pri măscărlu şi-l leagă* (BA 350/31) şi *o acăţă di yacă pri mağistră* (BA 52/34—35) ar conţine complementele circumstanţiale *pri măscărlu* şi *pri mağistră*, atît de clar marcate ca obiecte directe prin pronumele personale de anticipare.

Deosebit de semnificativ ne pare faptul că, uneori, în vorbirea aceleiaşi persoane alternează construcţia cu prepoziţie şi cea fără, ca în fraza următoare: *cîndu vrea să z-ducă tu lumea din sus, ncălica pri albul* [...]; *ş-ma vrea să z-ducă tu lumea lantă, ncălica birbeculu laiu* (BA 342/1—4). Chiar dacă verbul ar. *ncalic* nu are regim tranzitiv evident, şi deci ar *ncălica pri albul* echivalează cu un circumstanţial ca în dr. *încăleca pe murgul*, faptul că cele două construcţii se succedă la distanţă aşa de mică spune mult pentru utilizarea prepoziţiei în discuţie şi pune sub semnul întrebării permanenţa valorii de intranzitiv a verbului *ncalic*. Aceeaşi situaţie, cu deosebirea că de data aceasta obiectul direct este marcat şi prin pronume, o întîlnim în cîteva construcţii cu verbul ar. *pălăcărsescu* „a ruga, a se ruga". În *pălăcărseaşte (pi) picurar* (BA 15/26), *pi* dintre paranteze a fost adăugat de Pericle Papahagi, editorul textului, deşi tot el consideră că *pri* în *pîrîcîlsea pri Dumnedzău* (BA 24/22)

este un dacoromânism. În schimb, asupra construcției *acăță s-lu părăcălsească pri Ursu Ǵani* (BA 341/4), P. Papahagi nu face nici o remarcă. Notăm că verbul *pălăcărsescu* (variantă *părăcălsi*) se construiește cu acuzativul pronumelui, cf. *amirălu u pălăcărsi multu* (BA 41/34); *(fičorlu lă să arcă la čičoare) și-l' pălăcărsi* (BA 57/4).

O ultimă observație privitoare la construirea unui verb cu un complement introdus prin *pre* vom face în legătură cu ar. *l'au* „a lua". În *nu mi l'ai ș-mini cu tini?* (BA 340/5), *u lo el (nveastă)* (BA 345/31) etc. avem obiecte directe fără prepoziție, iar în *lo pri nîs* (BA 632), un circumstanțial: „luă asupra lui". De aceea, dacă în *îl lo pri ǧone di gușe* (BA 365/11); *că-l lo pri gușe pri măratlu picurar* (BA 365/30) ar putea fi la rigoare reflexe ale circumstanțialelor cerute de verbul ar. *l'au*, în *s-ți l'au pi tini* (BA 73/22) și *în pri Curuli îl' lu lo ocl'ul tră diștiptat* (BA 404/38) interpretarea aceasta nu se mai susține.

2.3.3.2. TIPURILE ȘI VARIANTELE *SVO* ÎN DACOROMÂNĂ ȘI ÎN AROMÂNĂ

2.3.3.2.1 *Tipul I* este format din subiectul articulat, dintr-un verb și din obiectul direct (articulat și nearticulat). El prezintă următoarele variante:

1. Învățătorul cheamă băiat (SVO)

Se realizează rar cu obiectul direct la singular. Nu dispunem de nici un exemplu în dacoromână și aromână, dar într-un context ca *Învățătorul a chemat băiat, nu fată*, formula în discuție pare posibilă. Cu obiectul direct la plural, construcția nu pune probleme, cf. ar. *tini cafțî fičiori?* (BA 32/25), dr. *(tu) cauți feciori?*; ar. *(furi) ți* [...] *vătămău oamińi* (BA 32/25).

Varianta *învățătorul cheamă un băiat* este obișnuită în dacoromână, ea fiind modalitatea de exprimare a unui obiect direct singular fără articol hotărît, dar determinat.

2. Învățătorul cheamă băiatul (SVO)

Se realizează foarte des atît în dacoromână cît și în aromână, mai ales cînd după obiectul direct urmează un atribut, exprimat

sau subînțeles cf. *si-l' da ficorul* (BA 1/15), dr. *să-i dea feciorul*; ar. *(a cui) vai aspună furlu* (BA 55/12), dr. *(cine) va declara hoțul*; ar. *(aestă...) cîndu vidzu căpitanlu* (BA 61/20), dr. *(aceasta...) cînd văzu căpitanul (= pe căpitan)*; ar. *(nao dzîne...) arăkiră ğonile*, dr. *(nouă zîne...) răpiră mirele*; ar. *ğudicătorul atumțea cl'imă avutlu* (BA 18/22), dr. *judecătorul... atuncea chemă bogatul (= pe bogat)*; ar. *și-l' deadi și ńiclu fičor* (BA 33/12), dr. *și-i dădu și feciorul cel mic*; ar. *z-veadă fata* (BA 45/15), dr. *să vadă fata*; ar. *cari s-mească yifțîl'i* (BA 34/26), dr. *cine să cinstească țiganii* (lăutari); ar. *omul* [...] *l'a prămăteftul de mînă* (G. Weigand, *Die Arumunen*, II, 220), dr. *omul* [...] *ia negustorul de mînă*.

Construcția apare de asemenea foarte des în dacoromâna veche, cf. *tot cine lasă muierea lui* (Coresi, *Tetraevanghelul*, Luca, zaceala 83, ap. N. Drăganu, M., 41).

3. Cheamă învățătorul băiat (VSO)

Se realizează rar, mai ales prin subînțelegerea sau elipsa subiectului, cf. ar. *(atumțea) va l'ai feată (di la mine)* (BA 12/4), dr. *(atunci) vei lua fată (de la mine)*, cf. în v. dr. *aduseră* [...] *orb și mut (și vindecă el)* (Coresi, *Tetraevanghel*, Matei, zaceala 46, ap. N. Drăganu, M., 39); *văzu aciea om nembrăcat* (Coresi, *ib.*, Matei, zaceala 89, ap. N. Drăganu, *ib.*, 39).

4. Cheamă învățătorul băiatul (VSO)

Se realizează destul de frecvent, dar, ca și varianta precedentă, numai prin subînțelegerea sau elipsa subiectului, cf. ar. *(u pitricu) s-află h'il'i* (BA 435/34), dr. *(o trimise) să găsească fiii*; ar. *pitricu (nă dzuă) Stămăria..* (BA 438/35), dr. *trimise (într-o zi) pe Sfînta Maria...*; ar. *aleapseră feata ma mușată* (BA 438/25), dr. *aleseră fata cea mai frumoasă*; ar. *scoase niveasta (nintea h'il'u-sui)* (BA 440/31), dr. *scoase nevasta (înaintea fiului lor)*; în v. dr. *aduseră lui slăbitul de vene* (Coresi, *Tetraevanghel*, Matei, zaceala 29, ap. N. Drăganu, M., 39); *luo Pilat Isus și-l bătu* (Coresi, *ib.*, Ioan, zaceala 59, ap. id., *ib.*, 43).

5. Cheamă băiat învățătorul (VOS)

Nu l-am întîlnit. Este însă posibil în dacoromână în condiții asemănătoare cu 3.

6. Cheamă băiatul învățătorul (VOS)

Nu l-am întîlnit. Nu prezintă însă dificultăţi, cel puţin în dacoromâna populară.

7. Învăţătorul băiat cheamă (SOV)
Se realizează în dacoromână cu condiţia ca obiectul să desemneze speţa, de exemplu: *învăţătorul băiat a chemat*, *nu fată*. Nu l-am întîlnit în aromână.

8. Învăţătorul băiatul cheamă (SOV)
Nu l-am întîlnit în aromână, nici în dacoromână.

9. Băiat cheamă învăţătorul (OVS)
Se poate realiza în dacoromână în aceleaşi condiţii ca 7. Dacă obiectul direct este determinat printr-o atributivă, construcţia se întîlneşte în aromână şi în dacoromână, cf. *ficor s-pitrec tu locu-ńi no-am* (BA 445/15), dr. *fecior să trimit în locul meu nu am*. Inconvenientul acestui exemplu este verbul, în speţă *avea*, care nu e niciodată urmat de obiectul direct introdus prin *pre*. Sînt însă posibile în dacoromână construcţii ca *fecior... nu găsesc*, *nu ştiu*, *nu văd* etc., şi în forma pozitivă, nu numai în cea negativă.

Între obiectul direct astfel plasat şi restul enunţului se face pauză, iar obiectul direct însuşi are o intonaţie ascendentă, conturul intonaţional al enunţului fiind aproximativ :

______/ # ______

10. Băiatul cheamă învăţătorul (OVS)
Nu dispunem decît de cîteva exemple din v. dr. *robii lui amu bătură* (Coresi, *Tetraevanghel*, Matei, zaceala 92, ap. N. Drăganu, M., 39); *şi numai fiiul pierdură* (Coresi, *Tetraevanghel*, Ioan, zaceala 56, ap. id., 41) dar, după cum se vede, verbul este la plural, iar obiectul direct la singular.

11. Băiat învăţătorul cheamă (OSV)
Teoretic, această construcţie ar trebui să se realizeze în condiţiile variantei nr. 9, dar nu avem nici un exemplu la îndemînă.

12. Băiatul învăţătorul cheamă (OSV)
Nu l-am întîlnit.

2.3.3.2.2. *Tipul II* conține pronumele personal care marchează obiectul direct în variantele *-l* și *îl*. Cu toate că *-l* este arhaic și nu apare în aromână, am considerat posibilă construirea obiectului direct cu această formă a pronumelui și am inclus enunțurile cu *-l* ca variante posibile ale tipului cu *îl*.

1. Învățătorul îl cheamă băiat (SOVO)
Învățătorul cheamă-l băiat

Nu l-am întîlnit. Avem impresia că nu se realizează.

2. Învățătorul îl cheamă băiatul (SOVO)
Învățătorul cheamă-l băiatul

Se întîlnește des în aromână și în dacoromână, cf. ar. *(nîsă...) no-avea cu țe s-l'i hărnească ficorl'i* (BA 32/21), dr. *(ea...) nu avea cu ce să-i hrănească pe feciori*; ar. *(el') u pitrețea feata (să nveață)* (BA 35/1), dr. *(ei) o trimiteau fata să învețe*; ar. *(puil'u) ma ș-u vidzu feata* (BA 37/20), dr. *(pasărea...) cum o văzu pe fată*, dar și : *(pasărea...) cum văzu fata*; ar. *nîs o acăță curbeta* (BA 37/32), dr. *(el) (o) apucă țiganca*; ar. *(moașa cîndu deadi) di-l' vidzu dol'i*, dr. *(baba cînd) îi văzu pe amîndoi*; ar. *furl'i nu u vidzură feata* (BA 59/16), dr. *hoții nu (o) văzură fata (pe fată)*; ar. *amirălu (tut pri lucri greali) l-băga vizirlu (s-facă)* (BA 208/6), dr. *împăratul (tot la lucruri grele) punea vizirul (pe vizir) să facă*; ar. *aușlu ș-lu bășe ficorlu* (BA 212/34), dr. *moșneagul își sărută feciorul.*

Varianta de față nu se realizează identic în aromână și dacoromână. Ultima preferă, cînd este pusă în situația de a exprima un obiect direct articulat, formula de tip I 2. Dar cum între cele două posibilități nu există intoleranță gramaticală, și tipul *(el) o apucă țiganca* se realizează și în dacoromână, am tratat împreună cele două situații, avînd, evident, ca punct de plecare aromâna.

În dacoromână, pentru construcțiile ca *(el) o apucă țiganca*, se utilizează o intonație aparte, obiectul direct fiind precedat de o pauză și plasat pe o treaptă de intonație diferită de rest, cam în felul următor :

——— # ___

Treapta mai scoborîtă caracterizează obiectul direct. Pentru situațiile acestea, treptei în cauză i-am dat denumirea de „explicativă".

A doua observație privitoare la diferența dintre cele două idiomuri este utilizarea prepoziției *pre* în dacoromână mult mai des decît în aromână. Fără a formula încă o regulă, pentru că nu am trecut încă în revistă și celelalte tipuri, ținem totuși să subliniem de pe acum distincția menționată.

3. Îl cheamă învățătorul băiat (O V S O)
Cheamă-l învățătorul băiat

Nu l-am întîlnit.

4. Îl cheamă învățătorul băiatul (O V S O)
Cheamă-l învățătorul băiatul...

E relativ frecvent, mai ales cînd subiectul se subînțelege sau este eliptic, cf. ar. *și-l deadi ficorlu (ațel marli)* (BA 32/29), dr. *și-l dădu (pe) feciorul (cel mare)*; ar. *di-l' lo ficorli (di ningă mini)* (BA 34/9), dr. *de-i luă feciorii (de lîngă mine)*; ar. *ș-u ntribă yifta* (BA 37/7), dr. *și o întrebă pe țigancă (și întrebă țiganca; și o întrebă țiganca)*; ar. *u discusu feata* (BA 36/18), dr. *o descusu pe fată (descusu fata)*; ar. *îl kiptină fečorlu* (BA 212/10), dr. *îl pieptănă pe fecior (pieptănă feciorul; îl pieptănă feciorul)* etc.

Observațiile de la tipul II 2 se potrivesc întru totul și aici.

5. Îl cheamă băiat învățătorul (O V O S)
Cheamă-l băiat învățătorul

Nu l-am întîlnit.

6. Îl cheamă băiatul învățătorul (O V O S)
Cheamă-l băiatul învățătorul

Se realizează în aromână, mai ales cînd subiectul este subînțeles sau eliptic, cf. ar. *o băgă moașa (tu hapse)* (G. Weigand, *Arumunen*, II, 230, ap. N. Drăganu, M., 88), dr. *o băgă pe babă (în temniță)*; ar. *și-l' mîncară tuți cîți era acloțe* (BA 166/1), dr. *și-i mîncară pe toți cîți erau acolo.*

7. Învățătorul băiat îl cheamă (S O O V)
Învățătorul băiat cheamă-l

Nu l-am întîlnit.

8. Învățătorul băiatul îl cheamă (S O O V)
Învățătorul băiatul cheamă-l

Nu dispunem de exemple, deşi construcţia ni se pare posibilă în dacoromână.

9. Băiat îl cheamă învăţătorul (OOVS). Băiat cheamă-l învăţătorul
Nu l-am întîlnit.

10. Băiatul îl cheamă învăţătorul (OOVS). Băiatul cheamă-l învăţătorul
Se realizează în aromână, cf. ar. *feata u lo seata* (BA 35/18), dr. *pe fată o apucă setea (fata o apucă setea)*; ar. *căpitanlu nu lo acăţa locul* (BA 61/9), dr. *pe căpitan nu-l mai răbda locul*; ar. *tatăl lu ngrupă loclu (de nipricupsita feată)* (BA 201/21), dr. *pe tată îl înghiţi pămîntul (din cauza obraznicei de fete)*; ar. *featile le avea arăkită nîs* (BA 341/23), dr. *fetele le răpise el*; ar. *părmăteftul îl păli peana* (BA 389/24), dr. *pe negustor îl păli frica; fičorlu acăţă să-l doară čorlu, mîna, ocl'i* (BA 454/2, cf. N. Drăganu, M., 88), dr. *pe fecior începură să-l doară piciorul, mîna, ochii.*

11. Băiat învăţătorul îl cheamă (OSOV). Băiat învăţătorul cheamă-l
Nu l-am întîlnit.

12. Băiatul învăţătorul îl cheamă (OSOV). Băiatul învăţătorul cheamă-l
Se realizează în dacoromână în condiţii asemănătoare cu tipul I 9, de care se deosebeşte prin două trăsături suplimentare: prin articularea obiectului direct, individualizat în acest fel, şi prin intonaţia care presupune o interogaţie referitoare la obiectul direct. De fapt, enunţul se desparte în: *Băiatul? Învăţătorul îl cheamă,* iar pauza implicată în interogaţie ne duce la concluzia că enunţul de faţă nu este posibil decît prin păstrarea tonului interogativ la obiectul direct.

2.3.3.2.3. *Tipul al III-lea* este alcătuit din enunţuri fără pronume, dar cu prepoziţia *pre.* El are următoarele variante:

1. Învăţătorul cheamă pe băiat (SVO).
Construcţia este curentă în dacoromâna literară. Ea se întîlneşte uneori, foarte rar, şi în aromână, cf. *pălăcărsi pi picurar* (BA 16/15), dr. *rugă pe cioban.*

2. Învăţătorul cheamă pe băiatul... (S V O)

Obişnuit în dacoromâna literară. Nu l-am găsit în aromână.

3. Cheamă învăţătorul pe băiat (V S O)

Obişnuit în dacoromâna literară. Rar în aromână, cf. *cl'amă di nă mardzine pri Furlani* (BA 347/18), dr. *cheamă de o parte pe Furlani*.

4. Cheamă învăţătorul pe băiatul... (V S O)

Obişnuit în dacoromâna literară.

5. Cheamă pe băiat învăţătorul (V O S)
Obişnuit în dacoromâna literară.

6. Cheamă pe băiatul... învăţătorul (V O S)

Obişnuit în dacoromâna literară.

7. Învăţătorul pe băiat cheamă (S O V)
Posibil în dacoromână, dar nu l-am întîlnit.

8. Învăţătorul pe băiatul... cheamă (V O S)

Nu l-am întîlnit.

9. Pe băiat cheamă învăţătorul (O V S)
Nu l-am întîlnit.

10. Pe băiatul... cheamă învăţătorul (O V S)
Nu l-am întîlnit.

11. Pe băiat învăţătorul cheamă (O S V)
Nu l-am întîlnit.

12. Pe băiatul... învăţătorul cheamă (O S V)

Nu l-am întîlnit.

2.3.3.2.4. *Tipul al IV-lea*, considerat de noi complet, conţine atît pronumele semnalizator al obiectului direct cît şi

prepoziţia *pre (pe)*. Este, fără, îndoială, cel mai răspîndit în dacoromână şi pare şi cel mai nou. El are următoarele variante :

1. Învăţătorul îl cheamă pe băiat (S O V O)

Construcţie obişnuită în dacoromână, întîlnită şi în aromână, de exemplu : ar. *lu nviţă pi fičor* (BA 385/13), dr. *îl învăţă pe fecior*; ar. *şi-l l'irtă pi fičor* (BA 391/32), dr. *şi-l iertă pe fecior.*

2. Învăţătorul îl cheamă pe băiatul... (S O V O)

Construcţia este obişnuită în dacoromână. Ea apare rar şi în aromână, cf. *ştiuţl'i* [...] *îl vidzură pri ǩirutlu aestu* (BA 45/23), dr. *învăţaţii* [...] *îl văzură pe prostul ăsta; amirălu lo-acl'imă pe Curuli* (BA 465/13), cf. N. Drăganu, M., 89), dr. *împăratul îl cheamă pe Curuli*; ar. *amirălu vrea cama multu pi aţel' dol'i* (BA 333/10), dr. *împăratul iubea mai mult pe cei doi.*

3. Îl cheamă învăţătorul pe băiat (O V S O)

Se întîlneşte curent în dacoromână; e rar în aromână, unde apare cînd subiectul este subînţeles sau eliptic, cf. ar. *îl lo pri ǧone di guşe* (BA 365/11), dr. *îl luă pe tînăr de gît.*

4. Îl cheamă învăţătorul pe băiatul... (O V S O)

Curentă în dacoromână, această construcţie apare şi în aromână, mai ales eliptică de subiect sau cu subînţelegerea acestuia, cf. ar. *nu-l vidzură pri Goglu* (BA 25/20), dr. *nu-l văzură pe Goglu*; ar. *cît şi-l vidzu pri frati-su* (BA 47/23), dr. *cum îl văzu pe frate-său*; ar. *ş-u feaţără mîşcături, mîşcături pri mărata di feată* (BA 62/12), dr. *ş-o făcură bucăţi-bucăţei pe biata fată*; ar. *lu-ncl'ise şi p-aistu* (BA 77/36), dr. *îl închise şi pe ăsta*; ar. *lo-avea cl'imată ş-pri nîs* (BA 202/20), dr. *îl chemase şi pe el*; *că-l lo (pri guşe) pri măratlu picurar*, dr. *că-l luă (de gît) pe bietul cioban*; ar. *s-lo-arucă pri Curuli nauntru* (BA 407/11), dr. *să-l arunce pe Curuli înăuntru*; ar. *s-ul caftă pi soţu-su* (BA 421/1), dr. *să-l caute pe tovarăşul lui*; ar. *se-l cunoaşte pe frate-su* (BA 426/8), dr. *dacă-l cunoaşte pe frate-său.*

5. Îl cheamă pe băiat învăţătorul (O V O S)
Obişnuit în dacoromâna literară. Nu l-am găsit în aromână.

6. Îl cheamă pe băiatul... învăţătorul (O V O S)
Obişnuit în dacoromâna literară. Nu l-am găsit în aromână.

7. Învăţătorul pe băiat îl cheamă (S O O V)
Obişnuit în dacoromâna literară. Nu l-am găsit în aromână.

8. Învăţătorul pe băiatul... îl cheamă (S O O V)
Obişnuit în dacoromâna literară. Nu l-am găsit în aromână.

9. Pe băiat îl cheamă învăţătorul (O O V S)
Obişnuit în dacoromână literară. Nu l-am găsit în aromână.

10. Pe băiatul... îl cheamă învăţătorul (O O V S)
Obişnuit în dacoromâna literară. Foarte rar în aromână, cf. *pi căţaoa di mumă o aumsiră cu cătrane* (BA 242/14), care permite însă şi altă interpretare, căci *pi căţaoa*, complementul lui *aung*, poate fi un circumstanţial.

11. Pe băiat învăţătorul îl cheamă (O S O V)
Obişnuit în dacoromâna literară. Nu l-am găsit în aromână.

2.3.3.3. OBIECTUL DIRECT ÎN ACUZATIV EXPRIMAT PRIN PRONUME

În aromâna actuală, pronumele în funcţie de obiect are un regim foarte asemănător cu acela al pronumelui din dacoromâna veche. În principiu, el se construieşte fără prepoziţia *pre*, de exemplu: *nu mi vrei ş-mini?* (BA 26/18, *ib.* 28/16); *alasă-me mine* (BA 56/35); *l'i inclise tuţi tu ună udae* (BA 69/8), cf. v. dr.: *voi mine aţi iubit* (Coresi, *Tetraevanghel*, Ioan, zaceala 55, ap. N. Drăganu, M., 39); *lumea tine nu cunoscu* (id. *ib.*, zaceala 57).

Utilizarea lui *pre* este rară, cf. ar. *s-ti l'au pi tine* (BA 73/22) ; *lo-avea cl'imată ș-prinîs* (BA 202/20) etc., cf. v. dr. *alții mîntuește, pre eluși eluși nu putu mîntui* (Coresi *ib.*, ap. N. Drăganu, M., 40) etc. Exemplele din vechea dacoromână sînt numeroase, cf. N. Drăganu, care dă în *Morfemele complementului* sute de exemple. Reluarea lor sau eventuala lor înmulțire nu ni s-a părut de mare folos pentru discuția de față.

În fond, ceea ce este demn de remarcat în legătură cu pronumele în funcție de obiect direct nu este atît absența prepoziției *pre* în aromână și în dacoromâna veche, ci extinderea ei în dacoromâna modernă, căci, din punct de vedere strict morfologic, formele de acuzativ de la persoana I și a II-a erau suficient de bine marcate spre a nu mai avea nevoie de o indicație suplimentară a rolului lor în frază. Este foarte probabil că, în sistemul pronumelui, extinderea prepoziției în dacoromână trebuie pusă în relație cu omonimiile posibile la persoana a III-a singular și la formele pline ale pronumelui personal la plural. Problema iese însă din cadrele cercetării noastre.

Rezultatele analizei anterioare privind sistemul de construire a obiectului direct se pot rezuma în următoarele puncte :

1. În genere, aromâna construiește obiectul direct nume de persoană fără prepoziția *pre (pe)*. Aceasta apare numai accidental în condiții care nu permit stabilirea unei reguli, dar nu se verifică, pe de altă parte, originea obligatorie dacoromânească a utilizării lui *pe*. Preferința incontestabilă a aromânei pentru construcțiile fără *pre* este mai evidentă la obiectul direct exprimat prin pronumele personal. Numărul de cazuri care conțin un pronume personal precedat de prepoziția *pre* este foarte mic, în special la persoana I și a II-a, spre deosebire de dacoromână, care nu se poate dispensa de această prepoziție în fața obiectului direct exprimat prin pronume.

Fără îndoială că transformarea acuzativelor *mine* și *tine* în nominative în aromână are legătură cu ceea ce ne preocupă aici, pentru că se dovedește astfel că cel puțin o parte a aromânei s-a aflat la un moment dat în situația de a confunda subiectul exprimat prin pronume cu obiectul direct redat în același mod.

Dar cum pronumele subiect nu se exprimă, pentru că este cuprins în desinența verbului, numărul de confuzii între subiect și obiect nu era foarte mare. Această observație nu privește persoana a III-a, unde posibilitățile de confuzie sînt mai mari, ceea ce ar explica de ce prepoziția *pre* se întîlnește în aromână mai des la persoana a III-a decît la celelalte două.

2. Din varietatea de enunțuri în care poate să apară obiectul direct nume de persoană, aromâna preferă tipurile I 2 și II 2, 4, 6, 12, adică structurile *învățătorul cheamă băiatul* și *învățătorul îl cheamă băiatul*, în variantele indicate prin cifrele arabe.

Tipul II merită o atenție deosebită, fiindcă el pare a reprezenta soluția principală a distingerii obiectului direct de subiect în aromână. Întemeiem această afirmație pe faptul că, de multe ori, obiecte directe care exprimă nume de lucruri sînt dublate în aromână de pronumele în acuzativ. Iată cîteva exemple, culese oarecum la întîmplare din BA : ar. *cari u feațe mușuteața estă?* (BA 336/9) ; *l'i zgărli ocl'il' hierarlu* (BA 337/29) ; *nu știu iu l'are groșl'i* (BA 146/22) ; *limnarlu u lo oala* (BA 162/23) ; *lu zmulsi skinul* (BA 53/18) ; *s-nu-l vîndă pescul* (BA 164/22) ; *lamńa nu li sîrgl'ași apili* (BA 49/30—31) etc.

Astfel de construcții apar și în dacoromână. Ele au caracter popular făcînd impresia că s-au născut nu prin anticiparea, ci, dimpotrivă, prin s p e c i f i c a r e a funcției pe care o deține numele-obiect direct. Un enunț ca *să nu-l vîndă peștele* a rezultat dintr-o revenire a vorbitorului, care precizează prin numele obiectului la ce se referă pronumele exprimat anterior, deci *să nu-l vîndă* # *peștele* (despre care a fost vorba).

Procedeul, întîlnit și la obiectul direct însuflețit, are importanță deosebită, pentru că sugerează modul în care s-a ajuns la dublarea obiectului direct prin pronumele personal în acuzativ. În această privință, atît dacoromâna cît și aromâna, în măsura în care ambele utilizează dublarea amintită, se caracterizează ca idiomuri dominate de structuri gramaticale cu caracter oral, de conversație, și nu dispun, în principiu, de formule livrești, retorice. Și în celelalte limbi romanice, în care se utilizează procedeul dublării obiectului direct prin pronume,

este vorba tot de o modalitate populară de rezolvare a omonimiei subiect — obiect direct, fapt mai ușor vizibil în aceste limbi din cauza diferenței mai mari dintre limbajul popular și cel savant.

Se impune așadar concluzia că redarea obiectului direct în modul arătat reprezintă, pentru limba română, soluția primitivă a necesității de a face distincție între obiect și subiect.

Obiectul direct constituit cu *pre* provine din altă serie de relații gramaticale. El nu s-a constituit pe calea respectării caracterului tranzitiv al verbului, ci derivă din structuri circumstanțiale, în care verbul putea foarte bine să fie tranzitiv sau intranzitiv. Punctul de contact între cele două serii de construcții trebuie să fi fost însă enunțurile cu verbe care puteau să fie atît tranzitive cît și intranzitive. Spre a ilustra modul în care presupunem că s-a produs fenomenul, reluăm unul dintre exemplele discutate. Dintre *a încăleca pe cal* și *a încăleca murgul* s-a impus probabil *l-a încălecat murgul* sau, pur și simplu, *l-a încălecat*, construcție ambiguă, cu caracter oral, conținînd, eventual, specificarea *pe murgul*. Dacă într-adevăr complementul construit cu *pre* reprezintă o specificare a pronumelui personal, atunci, într-un caz ca acesta, se surprinde pe viu trecerea de la valoare intranzitivă la cea tranzitivă.

Nu avem deci motive, cel puțin în stadiul actual al cunoștințelor noastre, să credem că cele două tipuri, cel cu pronume și cel cu pronume și cu *pre*, ar fi foarte distanțate în timp.

Dacă presupunerile de pînă aici sînt valabile, construcțiile dr. de tipul III : *învățătorul îl cheamă pe băiatul*... se explică, din punctul de vedere al structurii lor, prin jocul unor determinări care au dus la contaminarea între *învățătorul îl cheamă băiatul* (tipul II) și *învățătorul cheamă pe băiatul* (tipul III).

Construirea obiectului direct cu *pre* a fost stimulată, chiar în aromână, de nenumăratele echivalențe care se stabilesc fără greutate între circumstanțialul cu *pre* și cel cu *asupra*, adică, în mod concret, între un enunț ca dr. *a cădea o nenorocire pe capul cuiva* și *a cădea o nenorocire asupra capului cuiva (pe cineva)*. Nu ne referim aici la cele două prepoziții *pre* și *asupra*, ca atare, ci, cel puțin pentru aromână, numai la conți-

nutul lor. Or, acest conţinut este redat în aromână, de obicei, prin *pre*. Astfel, cu verbele şi locuţiunile care exprimă ideea de mişcare, dar şi pe aceea de a favoriza, a defavoriza, a admira, a se înciuda etc., *pre* înseamnă şi astăzi în aromână „în direcţia..., asupra" etc., fie că se arată dacă lucrul sau fiinţa exprimate prin substantive sînt atinse de acţiunea verbului, fie că nu, fie, în sfîrşit, că nu se poate face în nici un fel această specificare. Astfel, în ar. *s-aurniră pri nîsă* (BA 86/28), nu se arată dacă fiinţa reprezentată prin femininul *nîsă* suferă acţiunea verbului, la fel ca şi în ar. *si scoată ahtea pri araplu şi pi mă-sa* (BA 379/35) şi în alte enunţuri similare. În schimb, în ar. *avea inate pi moaşe* (BA 22/16), *ş-kiru mintea pri muşuteaţa lui* (BA 132/19), ca şi în *pi ţi are cama multă mirake amirălu?*, lucrul exprimat de substantivul sau pronumele precedat de *pre* este considerat atins de acţiunea verbului.

Din punct de vedere teoretic, aromâna constituie pentru exprimarea obiectului direct, datorită caracterului ei profund popular, o excelentă posibilitate de explicare a modului de exprimare a obiectului direct în protoromână.

La reconstruirea de ansamblu a situaţiei acestui obiect nu putem însă ajunge fără a analiza şi relaţiile dintre structura enunţurilor în care apare obiectul direct şi a enunţurilor cu obiect indirect.

2.3.3.4. SIMETRIA DINTRE SINTAXA OBIECTULUI DIRECT ŞI A CELUI INDIRECT

Obiectul indirect se construieşte în linii generale la fel în aromână şi în dacoromână, în enunţul cu trei termeni (SVOi). Spre deosebire de obiectul direct, el nu prezintă obligativitatea utilizării unei a n u m i t e prepoziţii, cf. *te gîndeşti la el, vorbeşti de lup* etc. Din această cauză, în prima parte a analizei noastre, nu vom lua în consideraţie obiectul prepoziţional, nici pe cel direct, nici pe cel indirect. Am procedat în felul acesta spre a nu compara lucruri greu sau de loc comparabile

În consecință, am obținut cîte 12 variante ale enunțului SVO și SVOi:

	Obiect indirect	Obiect direct
1.	*Învățătorul spune băiatului.*	*Învățătorul cheamă băiatul.*
2.	*Spune învățătorul băiatului.*	*Cheamă învățătorul băiatul.*
3.	*Spune băiatului învățătorul.*	*Cheamă băiatul învățătorul.*
4.	*Învățătorul băiatului spune.*	*Învățătorul băiatul cheamă.*
5.	*Băiatului învățătorul spune.*	*Băiatul învățătorul cheamă.*
6.	*Băiatului spune învățătorul.*	*Băiatul cheamă învățătorul.*
7.	*Învățătorul îi spune băiatului.*	*Învățătorul îl cheamă băiatul.*
8.	*Îi spune învățătorul băiatului.*	*Îl cheamă învățătorul băiatul.*
9.	*Îi spune băiatului învățătorul.*	*Îl cheamă băiatul învățătorul.*
10.	*Învățătorul băiatului îi spune.*	*Învățătorul băiatul îl cheamă.*
11.	*Băiatului învățătorul îi spune.*	*Băiatul învățătorul îl cheamă.*
12.	*Băiatului îi spune învățătorul.*	*Băiatul îl cheamă învățătorul.*

Observațiile noastre privesc pe de o parte realizarea enunțurilor construite pentru demonstrație, pe de altă parte, sincretismele și consecințele lor din ambele serii de fapte.

Enunțurile cu obiect indirect de la 4, 5 și 6 nu se întîlnesc în mod obișnuit în dacoromâna contemporană deși sînt posibile. Cele de la 2, 4, 8, 10 sînt echivoce din cauza contextului *învățătorul băiatului* care se poate confunda cu sintagma de genitiv. Rămîn deci ca realizate și neechivoce enunțurile 1, 3, 7, 9, 11 și 12. Succesiunea *băiatului învățătorul* din enunțurile 3, 9, 11 nu se află în aceeași situație cu secvența mai sus citată, pentru că, de obicei, genitivul urmează, nu precedă determinatul său. Regula aceasta este atît de puternică încît, din principiu, cînd o asemenea succesiune este luată în considerație, ea se opune net tipului *învățătorul băiatului*.

Enunțurile cu obiect direct se realizează toate, dar numai enunțul 1, și acela cu bunăvoință, poate fi considerat neechi-

voc. Chiar cînd subiectul diferă de obiectul direct în număr, în gen sau în amîndouă, nu se produce o scădere importantă a situaţiilor omonimice, deşi numărul lor scade. Nici persoana şi nici diateza verbului nu fac să se diminueze numărul de omonimii, ceea ce explică în mare măsură poziţia curioasă a obiectului direct, care se realizează în toate variantele, dar în toate cu echivoc sintactico-semantic.

La micşorarea numărului de omonimii contribuie substanţial elementele suprasegmentale ale enunţului: pauza, accentul şi intonaţia. Astfel, la obiectele directe construite după modelul 11 şi 12, obiectul direct se află într-o intonaţie ascendentă:

băiatul

învăţătorul îl cheamă

sau:

băiatul *îl cheamă.*

învăţătorul

După cum se poate vedea, obiectul direct exprimat prin pronume trage după el şi verbul.

La tipurile 7 şi 8, obiectul direct se află în intonaţie descendentă:

Învăţătorul

îl cheamă băiatul.

Nici intonaţia nu rezolvă însă totdeauna omonimiile. Ceea ce rezultă în mod indiscutabil din organizarea enunţului în funcţie de intonaţie este tendinţa de a plasa obiectul direct pe altă treaptă de intonaţie decît subiectul.

Pe de altă parte însă, din punct de vedere strict sintactic, se poate vorbi de o intoleranţă topică, căci obiectul direct aşezat lîngă verb este echivoc. Prin urmare formulele SVO şi OVS cu variantele lor sînt în poziţie slabă faţă de celelalte.

Obiectul indirect prezintă şi el o asemenea intoleranţă, dar, evident, condiţia evitării echivocului în cazul lui nu poate fi decît inversul celei de la obiectul direct. De aceea, topica obiectului direct se caracterizează prin tendinţa aşezării acestuia

lîngă verb. Deci formulele SOiV și OiSV reprezintă punctul slab în topica obiectului indirect. Opozițiile între cele două tipuri de obiect gramatical sînt, prin urmare:

SOV/SVOi
OVS/OiVS

În concluzie:

1. Exprimarea obiectului direct constituie o parte slabă a structurilor sintactice cu trei termeni pentru că nu este complet gramaticalizată, după cum se vede din rolul deținut de elementele suprasegmentale folosite la redarea acestui obiect.

2. Numărul omonimiilor este mai mic la obiectul indirect decît la cel direct. Din 9 enunțuri realizabile de tipul SVOi, numai 4 sînt echivoce, în timp ce din 12 enunțuri realizabile de tipul SVO, 11 sînt echivoce.

3. Pe baza unui raționament, din care lipsesc din păcate toate elementele concrete de ilustrare a faptelor în evoluția lor, trebuie să conchidem că obiectul direct a avut nevoie de precizări suplimetare mai mult decît obiectul indirect. Obiectul indirect se putea ușor lipsi, cel puțin în prima fază a dezvoltării lui, de prezența pronumelui personal, pentru simplul motiv că el era clar marcat de articolul enclitic sau proclitic în dativ și de așezarea lîngă verb. Dublarea obiectului indirect prin pronumele personal, începută probabil în enunțuri de tipul celor de sub 2, 4, 8 și 10, reprezintă un reflex al soluțiilor căutate pentru obiectul direct și adoptate prin analogie.

4. Seria obiectului direct construit cu prepoziția *pre*, avîndu-și originea în construcții circumstanțiale, s-a combinat, cum am arătat, cu seria obiectului direct dublat prin pronumele personal. Contaminarea lor este ulterioară fenomenelor înregistrate sub 3, dar nu și protoromânei, ci începe în această fază și continuă pînă astăzi, fără să se fi rezolvat definitiv din punct de vedere gramatical. Însuși faptul că dacoromâna actuală menține, sub o formă sau alta, modalități foarte vechi de redare a obiectului direct ni se pare că demonstrează dificultatea găsirii unor soluții gramaticale. Pe de altă parte, aromâna, care arată deosebiri importante față de dacoromână, prin numărul mai mic și mai puțin clar conturat de enunțuri

în care obiectul direct este redat cu ajutorul prepoziției *pre*, duce la concluzia că procesul discutat aici nu a putut să apară altfel decît prin combinarea unor structuri provenind din serii gramaticale diferite.

2.3.4. VOCATIVUL

2.3.4.0. Vocativul deține un loc aparte printre cazurile gramaticale, pentru că are cele mai slabe legături cu restul frazei. Fiind nu numai izolat, ci și suplinit în practică de imperativ și de interjecții, el intră în dialogurile obișnuite ca o insistență facultativă, iar în enunțurile retorice ca o insistență expresivă, căutată. Din aceste motive, încă din latină s-au redus simțitor numărul și categoriile de cuvinte care mai puteau să aibă o formă anume pentru vocativ. Printre ele rămăseseră numai substantivele de declinarea a II-a, dar fără tipul *puer*, care ieșise din serie, confundînd vocativul cu nominativul.

2.3.4.1. VOCATIVUL MASCULIN

În aproape toate limbile romanice nu s-a păstrat nici o urmă de acest caz. Numai limba română are o formă de vocativ masculin pentru substantivele din fosta declinare a II-a : *bărbate*, *creștine*, *cuscre*, *cumnate*, *doamne*, *rumâne*, *vere* etc. ar. *bărbate*, *criștine*, *doamne*, *nune*, *prefte*, *picurare* etc. Ea a fost extinsă ulterior și la unele substantive care provin de la declinarea a III-a : *drace*, *împărate*.

Vocativul s-a menținut la masculine în română și datorită faptului că substantive ca *frate*, *oaspe*, *părinte* etc. au avut la acest caz aceeași formă ca nominativul, iar unele, de exemplu *frate* și *oaspe*, erau desigur foarte frecvente la vocativ. Mai tîrziu, în dacoromână la ele s-au adăugat nume proprii terminate în *-e* : *Gheorghe*, *Vasile*, *Ilie* etc.

Se consideră totuşi că vocativul masculin a fost întărit, dacă nu împrumutat din slavă[46]. Către o asemenea explicaţie ar duce în primul rînd vocativul feminin cu desinenţa *-o*: *soro*, *fetiţo*, *Leano* etc., care ar arăta, prin simetrie, că şi vocativul masculin provine din formele masculine corespunzătoare din slavă, unde era general. Dar, între vocativul feminin din limba română (dacoromână) cu desinenţa *-o* şi cel masculin cu desinenţa *-e*, există o deosebire foarte importantă. Primul se întîlneşte mai des într-o arie sudică a dacoromânei şi numai sporadic în cîteva puncte geografice din nord, celălalt fiind general. Este deci foarte puţin probabil, cum a arătat I. Pătruţ[47], ca cele două forme să aibă aceeaşi provenienţă. Notăm că aromâna, care are şi ea cîteva vocative feminine în *-o*, cf. ar. *mamo*, *dado* (Capidan, A., 394), nu utilizează această formă la numele proprii, iar la cele comune apare foarte rar (la drept vorbind, afară de exemplele de mai sus nu se mai citează decît *soro*).

De altminteri, teza întăririi vocativului masculin prin nume slave care aveau şi ele vocativ în *-e* presupune păstrarea formei latineşti, cu o eventuală scădere a frecvenţei ei, scădere constatată, cum am văzut, încă din limba latină. Referirea la celelalte limbi romanice nu este concludentă, pentru că, în genere, flexiunea românească s-a păstrat mai bine, iar limba română a menţinut în mod incontestabil aspectul oral-popular al limbii latine. Se putea deci ca, în Occident, vocativul masculin să dispară fără urme, iar în limba română să nu se întîmple acelaşi lucru. La aceasta se adaugă faptul că, după tiparul moştenit, limba română a reconstruit vocativul numelor proprii feminine. *Ana*, de exemplu, are vocativul *Ană* în regiunile care nu cunosc vocativul în *-o*, iar în celelalte, pe lîngă *Ano*, există şi *Ană*. Vocala *a* din temă a fost identificată cu articolul, astfel încît opoziţia de tipul *mamă* / *mama*, în care primul termen reprezintă nominativ-vocativul, a servit ca model opoziţiei *Ana* / *Ană*. Să se compare în această pri-

[46] La părerea că vocativul în *-e* a fost întărit de vocativul slav s-a oprit Al. Rosetti în ILR, 303. La împrumut s-a oprit Kr. Sandfeld, *Ling. balk.*, 47 ş.u.

[47] I. Pătruţ, „Romano-slavica", 92 ş.u.

vință o construcție ca *fratele Constantin* cu *sora Ana* (niciodată : *sora Ană*).

Cu toate acestea nu se poate spune că vocativul masculin nu a suferit transformări în sensul reorganizării categoriilor de nume care primesc desinența *-e*, căci în uzul dacoromânesc actual s-au stabilit trei tipuri :

1. Masculine ca ***bărbate***, ***creștine***, ***cumnate***, ***drace***, ***împărate***, ***vere*** etc., care exclud în principiu vocativul articulat [48].

2. Masculine ca v. dr. *oame*, *lupe*, *corbe*, *doamne* etc., care au dezvoltat și un vocativ articulat (*omule*, *lupule*, *corbule*, *domnule* etc.) [49].

3. Masculine provenite din adjective care nu au decît formă de vocativ articulat : ***prostule***, ***deșteptule***, ***frumosule*** etc.

Din această situație rezultă că primul tip continuă fără întrerupere modelul latinesc, pe cînd celelalte sînt ulterioare. Altă interpretare, de exemplu considerarea lui *-e* ca posterior lui *-ule*, nu vedem cum s-ar putea da.

Pentru păstrarea vocativului masculin în *-e* ar fi fost suficient ca, în protoromână, să existe numai la cîteva substantive opoziția ***barbatu / barbate***, ***cumnatu / cumnate***, după cum pentru păstrarea genitiv-dativului era suficient să avem numai la un număr de substantive feminine opoziția ***casa / case***, ***frunte / frunți***.

În concluzie, vocativul în *-e* a existat în protoromână, înainte de secolul al IX-lea, cînd s-a intensificat influența slavă.

2.3.4.2. VOCATIVUL FEMININ

La substantivele feminine, în latină nu putem avea decît un vocativ în *-ă*, desinență omonimă cu aceea a nominativului declinării I.

Vocativul în *-o* este împrumutat din slavă. Problema pe care o pune ultima formă este numai dacă ea există, cum a susținut S. Pușcariu [50], din faza de comunitate a idiomurilor ieșite

---

[48] Nu am luat în considerație valorile stilistice ale formelor în *ule*.

[49] Vezi nota 48.

[50] În *Études*, 64 ș.u.

din latina dunăreană tîrzie sau s-a introdus în mod independent în aromână şi dacoromână, căci în meglenoromână şi istroromână prezenţa lui este cu totul normală ţinînd seama de influenţa slavă care s-a exercitat asupra lor.

Poziţia vocativului cu desinenţa *-o* în aromână, unde nu apare decît la cîteva cuvinte, arată că aici avem de-a face cu o influenţă slavă nouă şi accidentală, mult mai slabă decît aceea din sudul teritoriului lingvistic dacoromân, unde ea nu poate fi decît de origine recentă bulgărească.

Mărturia aromânei fiind şi de data aceasta decisivă, nu vom considera vocativul feminin în *-o* printre trăsăturile protoromânei.

Vocativul plural în *-lor*, a cărui origine recentă a fost de multă vreme dovedită, nu intră fireşte în discuţia de faţă.

2.4. ARTICOLUL ÎN DECLINAREA NUMELUI

2.4.1. ARTICOLUL HOTĂRÎT ÎN DECLINAREA NUMELUI

2.4.1.0. Apariţia şi apoi dezvoltarea articolului hotărît au constituit evenimente decisive pentru flexiunea numelui în toate limbile romanice, căci substantivul n-a mai putut să se dispenseze de la o anumită epocă înainte de serviciile articolului, un auxiliar, devenit în cele din urmă morfem obligatoriu al cazului gramatical.

Fie că transformarea semantică a lat. *ille* din pronume în articol a fost determinată de simplificarea flexiunii numelui, fie că cele două fenomene au evoluat paralel, între ele s-a stabilit la un moment dat o legătură a cărei consecinţă a însemnat integrarea definitivă a articolului în sistemul de exprimare a cazurilor.

Analiza originii şi evoluţiei articolului este deci o necesitate pentru a înţelege modul în care numele, şi în primul rînd substantivul, şi-au pierdut independenţa faţă de enunţ.

Din acest punct de vedere articolul hotărît din limba română nu se deosebește de articolul din celelalte limbi romanice. Poziția lui față de substantiv a dat însă naștere la discuții, căci encliza a fost interpretată ca o consecință a influenței substratului.

2.4.1.1. Encliza articolului românesc a atras atenția încă de la începutul secolului al XIX-lea, cînd Bartolomeu Kopitar [51] a emis, cel dintîi, ideea că postpunerea articolului românesc ar trebui explicată prin traco-iliră. După el au urmat Fr. Miklosich, H. Schuchardt, B. P. Hasdeu [52], G. Weigand [53], V. Bogrea [54], Kr. Sandfeld [55], Radu I. Paul [56] și, mai recent, Asgar Rosenstand-Hansen [57], care s-au raliat la acest punct de vedere.

Teoria substratului a avut însă de la început adversari. Astfel S. Mangiuca [58], la sfîrșitul secolului al XIX-lea, A. Philippide [59], D. Găzdaru [60], Al. Graur [61], E. Gamillscheg [62], S. Puș-

[51] În *Wiener Allgemeine Literaturzeitung*, 1829, vol. 46, 85 ș.u.

[52] B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, 674 ș.u., unde se dă și bibliografia pînă la acea dată.

[53] G. Weigand, *Grammatik der rumänischen Sprache*, ed. II, 1918, § 91.

[54] V. Bogrea, *În chestia postpunerii articolului*, „Dacoromania", II, 662.

[55] Kr. Sandfeld, în *Gröbers Grundriss*, II; 527.

[56] Radu I. Paul, *Flexiunea internă în limba română*, București, 1932, 45.

[57] Asgar Rosenstand-Hansen, *Artikel sistemet i Rumaensk* (avec un résumé en français), Copenhaga, 1952, 166—167.

[58] S. Mangiuca nu aduce argumente importante. Afirmația lui că articolul postpus este rezultatul evoluției latine însă sintetice din centrul Italiei, adusă în Dacia in secolele II—III, pe cînd articolul proclitic rezultă dintr-un proces romanic mult mai înaintat de dezvoltare a caracterului analitic, nu rezistă la un examen critic. Fiind însă primul care respinge ipoteza lui Kopitar și poate unul dintre primii care s-au oprit la secolul VII sau VIII ca dată de apariție a articolului, părerea lui merita măcar această mențiune. Pentru teoria lui S. Mangiuca, v. E. Bacmeister, WJb., IV, 1897; 8 ș.u.

[59] A. Philippide, *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, 59—60, 301 ș.u.; id., OR, II, 596—599.

[60] D. Găzdaru, *Descendenții demonstrativului* ille *în limba română*, Iași, 1929.

[61] A. Graur, *À propos de l'article postposé en roumain*, „Romania", LV, 1929, 475 ș.u., v., recent, *De nouveau sur l'article postposé en roumain*, RRL, XII, 1967, 3 ș.u.

[62] E. Gamillscheg, *Zum romanischen Artikel und Possesiv-pronomen*, în „Sitzungsberichte der preuss. Ak. der Wissensch.", Phil.-Hist. Klasse, XXVII, 1936, 327 ș.u.

cariu [63], N. Drăganu [64] şi Al. Rosetti [65] mai tîrziu au susţinut că postpunerea articolului se poate explica prin criterii interne de evoluţie a limbii române.

Ipoteza tracă a fost pusă sub semnul îndoielii prin întrebarea : „de unde ştim noi că în limba tracă nu se va fi pus articolul înainte (dacă [tracii] vor fi avut articol)?" [66]. A. Philippide a contestat însăşi valoarea asemănărilor dintre articolul postpus românesc şi cel albanez, pentru că „dacă există asămănare între limba română şi albaneză din punctul de vedere al punerii articolului la substantiv, asămănare pe care de altfel o împărtăşesc şi alte limbi, o mare deosebire are loc din punctul de vedere al articulării adjectivului" [67]. În primul său studiu asupra postpunerii articolului, Al. Graur face o observaţie similară : „adjectivul albanez nu poate fi întrebuinţat niciodată fără articol, spre deosebire de adjectivul din română", dar, deşi nu acceptă originea tracă a fenomenului, autorul atrage atenţia asupra faptului că, probabil, istoria articolului albanez este „în toate punctele asemănătoare cu istoria articolului românesc" [68]. Al. Rosetti consideră de asemenea că „în privinţa postpunerii articolului... româna şi albaneza apar grupate laolaltă, pe cînd bulgara rămîne izolată" [69], astfel încît numai aşezarea adjectivului după substantiv ar putea fi considerată drept o acţiune a substratului. Al. Graur se arată însă mai rezervat în studiul la care ne-am referit mai sus, căci „ne-am putea întreba — scrie el — dacă faptul de a aşeza adjectivul după substantiv nu furnizează o urmă a unui substrat comun,

---

[63] S. Puşcariu, *Zur Nachstellung des rumänischen Artikels*, ZRPh, LVII, 1937, 240 ş.u., v. *Limba română*, Bucureşti, 1940, 168.

[64] N. Drăganu, DR, IX, 287 ş.u.

[65] Al. Rosetti, ILR, 169.

[66] I. Nădejde, *Gramatica limbii române*, Iaşi, 1884, 105, ap. E. Bacmeister, WJb, IV, 1897, 8. Întrebarea poate să pară naivă, mai ales după ce au fost atrase în discuţia referitoare la originea tracă a postpunerii limbi ca frigiana şi armeana (vezi V. Bogrea, DR, II, 662), dar proba evidentă şi clară nu a fost făcută niciodată.

[67] OR, II, 596 ş.u.

[68] A. Graur, *Mélanges linguistiques*, Paris—Bucureşti, 1936, 54 ş.u.

[69] ILR, 252.

dar limbile care cunosc această ordine a cuvintelor sînt tot atît de numeroase ca şi cele care preferă ordinea inversă" [70].

Postpunerea adjectivului în sine nu atrage şi postpunerea articolului, căci celta, de exemplu, are articol proclitic, deşi ordinea cuvintelor este substantiv — adjectiv [71]. Postpunerea articolului în limbi care nu au avut contact cu traca şi nu fac parte din aceeaşi familie cu ea este un argument foarte puternic împotriva originii trace a fenomenului. Printre limbile cu articol postpus, B. P. Hasdeu însuşi număra, pe lîngă cele din Peninsula Balcanică, armeana, oseta, dialectul kurmangi al limbii curde şi limbile germanice din Peninsula Scandinavică [72].

Articolul postpus în limbile germanice scandinave i s-a părut însă aşa de puţin obişnuit încît el a citat cu surprindere explicaţia dată de Grimm : „articolul postpozitiv substantival este ceva atît de negermanic... încît marele Grimm, neştiind cum să-l înlăture, a imaginat a-l trage din articolul prepozitiv adjectival..." [73]. Soluţia — crede Hasdeu — este inadmisibilă. E mai bine, afirma el, să se caute encliza articolului din limbile germanice de nord într-un amestec a n t i c între un trib germanic şi oarecare elemente balcanice, dar, spune el, aceasta „în lipsă de demonstraţiune rămîne deocamdată o pură ipoteză" [74]. N. Iorga era însă convins că scandinavii au luat pur şi simplu postpunerea de la traci prin intermediul goţilor [75]. Dar, cum observă V. Bogrea, mai tîrziu, el însuşi susţinător al acestei teorii, „dificultatea" ca postpunerea articolului să se fi transmis scandinavilor prin intermediul goţilor este enormă, fiindcă „în limba transmiţătorilor înşişi fenomenul este inexistent" [76].

Observînd că articolul enclitic se întîlneşte şi în limbile caucaziene şi în fino-ugrică, C. Tagliavini, deşi crede că ipoteza

---

[70] A. Graur, *Mélanges*, 55.
[71] A. Graur, *Mélanges*, p. 55.
[72] *Cuvente den bătrîni*, II, 611 ş.u.
[73] *Cuvente den bătrîni*, II, 668.
[74] *Cuvente den bătrîni*, II, 668.
[75] În „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale" (Vălenii de Munte), II, 115.
[76] DR, II, 662.

tracă „non si puo excludere", propune ca soluția să fie căutată cu ajutorul lingvisticii generale comparate [77].

Din ce în ce mai greu de demonstrat, ipoteza originii trace a enclizei devine un simplu punct de vedere, mai mult o convingere decît o argumentare. Astfel, Radu I. Paul afirmă că „nu putem admite că encliza articolului nu poate fi de origine tracă" [78]. Th. Capidan, V. Bogrea, Asgar Rosenstand-Hansen etc. se opresc la substrat, dar ei nu aduc noutăți față de ce s-a spus la sfîrșitul secolului trecut.

La cele două fapte mai sus arătate împotriva acestei ipoteze: absența oricăror urme de articol în rarele informații pe care le avem despre tracă și incertitudinea privind locul adjectivului determinativ în această limbă, se mai pot adăuga și altele.

Istoria limbii române arată că articolul românesc a evoluat în mod asemănător cu cel romanic, trecerea de la valoarea de pronume propriu-zis a lui *ille* la aceea de articol prezentînd aproximativ aceleași faze ca în toată Romania. Or, dacă ar fi fost un calc din tracă, *ille* ar fi trebuit să devină articol în mod spontan încă din latina vorbită de traco-daci, și să fi fost astăzi mult mai frecvent decît în celelalte limbi romanice. Radu I. Paul credea, de altminteri, că articolul este mult mai evoluat în română decît în celelalte limbi romanice, pentru că prezintă în secolul al XVI-lea numeroase „hiperextensiuni", dar argumentele autorului nu sînt convingătoare [79].

În realitate, nu numai că nu se poate vorbi de o hiperextensiune a articolului, ci trebuie, dimpotrivă, să constatăm că avem și astăzi „articole" care nu corespund întru totul definiției acestei părți de vorbire.

Neconvingătoare ni s-a părut încercarea lui Eugen Seidel (*Elemente sintactice slave în limba română*, București, 1958, 21—22) de a considera că articolul din limba română a fost influențat de articolul din bulgară, după ee româna — la rîndul ei — a determinat apariția articolului în bulgară. Pentru R. G. Piotrovskii (*Formirovaniie artiklia v romanskah iazîkah*, Mos-

---

[77] DR, III, 515 ș.u.
[78] *Flexiunea nominală internă în limba română*, București, 1932, 45.
[79] Radu I. Paul, *op. cit.*

cova — Leningrad, 1960), ca şi pentru Iv. Gălăbov (*Problemăt za clena v bălgarski i rumănski ezik*, Sofia, 1962), articolul românesc s-ar explica prin slavă, în speţă prin bulgară, care a influenţat româna. Acest punct de vedere a fost respins de Al. Graur, *De nouveau sur l'article postposé en roumain*, RRL, XII, 1967, 13 ş.u.

2.4.1.2. Deşi data de apariţie a articolului nu s-a putut stabili în aşa fel încît să fie unanim acceptată, majoritatea cercetătorilor înclină spre o epocă relativ tîrzie [80]. Cauza principală a acestei incertitudini constă în faptul că s-a urmărit rezolvarea problemei în primul rînd pe cale semantică, adică prin determinarea momentului de trecere a lui *ille* de la un demonstrativ propriu-zis la un demonstrativ slăbit, cu rol de simplu determinativ al numelui. Dar petrecîndu-se cu încetul, trecerea amintită prezintă trepte, încît numai după acest criteriu, demonstrativul poate fi considerat articol de îndată ce se observă că în diverse construcţii apare o cît de mică diminuare a forţei lui demonstrative. De la această premisă a pornit G. Wolterstoff susţinînd că „articolul a fost creat mai întîi de limba latină însăşi, ce-i drept de limba vorbită a poporului" („Glotta" X, 1920, 90). Într-adevăr, dacă luăm valoarea anaforică şi cea emfatică a lui *ille* drept dovezi ale slăbirii capacităţii lui demonstrative, putem considera că situaţia lui în limbă s-a schimbat. În acest fapt, atestat la unii scriitori latini, G. Wolterstoff vedea reflexul întrebuinţării populare a unui *ille* articol. Autorul remarca însă că separarea articolului de

---

[80] În special după apariţia studiului lui G. L. Trager, *The use of the Latin demonstratives (especially* ille *and* ipse*) up to 600 A.D. as the source of the Romance Article*, New-York, 1932, 186; H. F. Müller (în *A chronology of vulgar Latin*, Halle, 1929) şi E. Lerch (în *Gibt es im Vulgarlateinischen oder im Rumänischen eine „Gelenkspartikel?"*, ZRPh, LX, 1940, 113 ş.u.) propun secolul al VIII-lea. Einar Löfstedt (*Syntactica*, I², Lund, 1942, 37) propune secolul al VI-lea. După W. v. Wartburg (*Evolution et structure de la langue française*, ed. IV, Paris, 1946, 27) în secolul al V-lea „on ne dit plus *amico*, on dit *ad illum amico*". V. şi H. Mihăescu, *Lat. dun.*, 162, unde se propune o dată posterioară anului 600. În realitate, în limbile romanice occidentale, articolul hotărît apare, cel puţin în scris, mult mai tîrziu. Astfel, în franceză, el nu se întîlneşte în mod curent decît în secolele X—XI, ca şi în italiană, de altminteri.

demonstrativ a avut loc mult mai tîrziu. În franceză, spune el, ea nu s-a produs decît în secolul al XIII-lea (*op. cit.*, 91).

Obiecția cea mai importantă adusă acestei teorii aparține lui Einar Löfstedt [81], care este convins, ca și A. Meillet și J. Vendryes înaintea lui, că articolul este un fapt romanic, nu latin. Dar, spre deosebire de A. Meillet [82], Löfstedt consideră că nașterea articolului nu se explică numai prin necesitatea de a vorbi expresiv. Nevoia de expresivitate se manifestă adesea dacă împrejurările o cer și reprezintă, după Löfstedt, o realitate indiscutabilă, dar, „desigur, nu este o întîmplare că primele apariții ale articolului se întîlnesc după ce latina începuse să-și piardă vechiul sistem de flexiune" a numelui [83].

Legătura dintre simplificarea flexiunii nominale și nașterea articolului a fost făcută și înainte de apariția lucrării lui E. Löfstedt de C. Racoviță, în studiul lui asupra articolului în rusă. După C. Racoviță, articolul nu s-a dezvoltat în această limbă, fiindcă declinarea rusească a fost și a rămas sintetică. „Or, spune el, articolul a apărut numai în limbile care au părăsit această stare de lucruri și au adoptat structura analitică. Se pare, de altfel, că apariția articolului este strîns legată de simplificarea declinării" [84].

Fără îndoială că simplificarea flexiunii și apariția articolului sînt interdependente. O dovedesc limbile romanice, limbile germanice, în special cele din Peninsula Scandinavică, armeana modernă etc., dar modul în care se condiționează cele două fapte nu este încă bine lămurit. După toate probabilitățile, în limbile romanice, simplificarea flexiunii numelui a precedat transformarea lui *ille* în articol, căci acesta din urmă se întrebuințează și atunci cînd mai există forme cazuale distincte, ca în română și în vechea franceză, de exemplu.

Se pare deci că în limbile romanice simplificarea flexiunii și apariția articolului sînt două procese paralele, avînd cauze particulare diferite [85]. Simplificarea flexiunii rezultă din extin-

[81] Einar Löfstedt, *Syntactica (Studien zur historischen Syntax des Lateins)*, cap. IX.

[82] A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, 19, 139.

[83] Einar Löfstedt, *op. cit.*, 375.

[84] C. Racoviță, *L'article en russe*, BL, VI, 1938, 130.

[85] I. Coteanu, *Contribuții la teoria articolului*, SCL, IX, 1958, 21 ș.u.

derea întrebuinţării prepoziţiilor şi neglijarea părţii finale a numelui, iar apariţia articolului, dintr-o insistenţă expresivă. Ambele se subordonează însă nevoii de precizare analitică a raporturilor dintre cuvinte. Studiind schimbările provocate de extinderea prepoziţiilor în latina tîrzie, F. Brunot conchide că tendinţa generală a limbii latine era „detaşarea expresiei de raportul dintre termeni, spre a încredinţa acest raport unor cuvinte speciale, care devin din ce în ce mai abstracte şi sînt destinate a nu mai fi foarte curînd decît instrumente gramaticale" [86], adică, adăugăm noi, în alţi termeni, morfeme.

Funcţia de morfem a articolului încheie de fapt procesul, căci, după cum spune J. Vendryes, „în limbile care au articol, acesta nu este [...] decît un morfem. În general, articolul nu este decît un demonstrativ cu înţeles atenuat care serveşte de clasificator; el marchează genul, numărul; cel mai adesea exprimă determinarea, avînd toate caracteristicile unui instrument gramatical" [87].

Teoriile care iau în consideraţie aspectul semantic al genezei articolului sînt nevoite să plaseze apariţia acestuia mult mai devreme decît teoriile care iau în consideraţie aspectele morfosintactice ale evoluţiei lui *ille*.

În cercetările făcute asupra articolului românesc s-au urmărit de asemenea aspectele semantice, dar, dată fiind poziţia articolului hotărît în limba română, Al. Graur a introdus în analiză structurile grupului nominal, scoţînd în evidenţă rolul de determinativ al articolului şi relaţia lui în această calitate cu ceilalţi termeni ai grupului [88].

În timp ce Al. Graur şi-a întemeiat argumentarea pe structura grupului format din substantiv şi adjectiv, E. Gamillscheg, care a reluat problema în 1936, deşi operează tot cu grupuri nominale, acordă o mare importanţă factorului semantic, urmînd în multe privinţe pe G. Wolterstoff [89].

---

[86] F. Brunot, *Histoire de la langue française*, t. I, ed. 3, Paris, 1924, 93.

[87] J. Vendryes, *Le langage*, Paris, 1921, 137.

[88] A. Graur, *À propos de l'article postposé en roumain*, „Romania", LV, 1929; vezi *Mélanges*, 54 ş.u.

[89] E. Gamillscheg, *op. cit.*

E. Gamillscheg crede că, în jurul anului 600, *ille* cumula două funcţii diferite, afară de aceea de demonstrativ, fiind în unele situaţii articol propriu-zis şi în altele o particulă de legătură (Gelenkspartikel) între termenii grupurilor nominale, ca în *porcus ille silvaticus*. Encliza şi procliza s-ar explica, după părerea lui, prin dezvoltarea ulterioară a acestor două funcţii. În Romania occidentală, articolul propriu-zis *ille (porcus)* s-a confundat cu particula de legătură *(ille porcus) ille (silvaticus)* şi ambele au devenit proclitice. În Romania orientală, articolul propriu-zis a continuat şi continuă să se deosebească de particula de legătură. Drept urmare, articolul a devenit enclitic, iar particula de legătură a rămas proclitică.

S. Puşcariu nu a emis o teorie a articolului românesc, ci a adoptat punctul de vedere exprimat de E. Gamillscheg, fără să se pronunţe asupra particulei de legătură. A considerat însă şi el, ca şi E. Gamillscheg, că articolul trebuie definit ca un semnal al numelui şi că, în principiu, articolul enclitic a trebuit să coexiste cu cel proclitic.

Ideea coexistenţei proclizei şi enclizei este însă mai veche în lingvistica românească. În *Gramatica* lui, I. Nădejde scria în legătură cu aceasta: „cîte sute de ani au fost amîndouă formulele tot una de bune şi cît timp a domnit poate forma cu articol înainte nu ştim, dar de bună seamă că fenomenul a ţinut sute de ani" [90]. De aceeaşi părere a fost şi G. Weigand [91].

Dacă am ţine seama de faptul că *ille* ca demonstrativ se plasa în latineşte atît înainte cît şi după numele pe care-l determina [92] ar trebui să admitem că limba română a continuat

---

[90] I. Nădejde, *Gramatica limbii române*, Iaşi, 1884, 105, ap. E. Bacmeister, WJb, 8.

[91] Ap. E. Bacmeister, *op. cit.*

[92] Cf. *Aristides a Themistocle collabefactus testula* **illa** *exsilio decem annorum multatus est* (Nepos, 3, 1, 2); *Antipater* i l l e *Sidonius solitus est versus hexametros fundere* [...] (Cicero, Or., 3, 194); i l l e *ego liber*, i l l e *ferox tacui* (Ov., *Metam.*, 1, 757); i l l e *ego qui fuerim* (id., *Trist.*, 4, 10, 1); i l l e *ego Romanus vates* (id., *ib.*, 5, 75, 55). Exemplele la Raphael Kühner, *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*, II, ed. II, Hannover, 1912, p. 622. *Ille*, cu rol emfatic, este în aceeaşi situaţie, cf. *filios dignissimos i l l o patre* (*Cicero, Fam.*, XIII, 79); *comes mens fuit* i l l o *miserrimo tempore* (id., *ib.*, 71) — faţă de *Cicero* i l l e (id., *ib.*, 26, 2); *Catto* i l l e *noster* (id., *Att.*, II, 5, 1); *fulmina* i l l a (id., Or., 234). Exemplele de la J. Marouzeau, *L'ordre des mots dans la*

pur și simplu această situație și că, în realitate, ceea ce trebuie explicat nu este encliza din română, ci generalizarea proclizei în limbile romanice apusene. Deși statisticile întreprinse asupra unor texte latinești tîrzii arată că ille proclitic era aproximativ de două ori mai frecvent decît *ille* enclitic[93], totuși de aici nu se poate trage o concluzie definitivă, căci acest raport nu privește limba vorbită. În scriere se mențineau deprinderi pe care vorbitorii traco-romanicei sau ai oricărui alt dialect probabil că nu le aveau.

Ceea ce împiedică adoptarea unei explicații atît de simple nu este deci frecvența lui *ille* enclitic sau proclitic, ci raportarea lui cu necesitate la numele pe care îl însoțea, transformarea lui într-un indice morfologic. Or, ca să ajungă aici, el a trecut mai întîi printr-o fază de determinativ constant care se atașa obligatoriu la un nume cunoscut sau considerat cunoscut de vorbitor. Aceasta ni se pare că este ideea fundamentală a teoriei emise de Al. Graur, după care *ille* este determinativul adjectivului din grupuri nominale formate dintr-un substantiv și un adjectiv. Adjectivul românesc fiind așezat în regulă generală după substantiv, sintagma-tip prin care se explică evoluția articolului în limba română este *homo ille bonus*. Ea se caracterizează prin faptul că *ille* aparține inițial lui *bonus* și numai prin redistribuirea elementelor grupului se deplasează de la *bonus* la *homo*, devenind din procliticul adjectivului encliticul substantivului[94]. În felul acesta, în analogie cu situația din limbile germanice din Scandinavia, cum arată autorul însuși, se dă o

---

phrase latine (les groupes nominaux), Paris, 1922, 156; cf. și *cum ergo explicasset messem totius loci* illius *quem susceperant* (Pelagius, *Vitae Patrum*, V, 17, 20, în *Cretomație romanică*, I, 98); cf. și: *et dixit ei ille frater, et discessit frater* ille *contristatus et plorans* etc. (id., *ib*).

[93] Dar, la Apuleius, el este mai des postpus: „dass *ille* bei Apuleius meist nach seinem Namen folgt: die Nachsetzung ist einerseits gerade ein Zeichen der Schwächung der demonstrativen Kraft, und anderseits gehört die Voranstellung gar nicht zum Wesen des bestimmten Artikel" (G. Wolterstoff, *Artikelbedeutung von* ille *bei Apuleius*, „Glotta", VIII, 1917, 296; v. și Maria Iliescu, Liliana Macarie, *art. cit.*, în SCL, XVI, 1965, 498).

[94] A. Graur, *Mélanges*, I, 55.

explicaţie a dezvoltării articolului în limba română care coincide cu teoria lui J. Grimm [95].

Rămîne însă o dificultate importantă în faptul că grupul *homo ille bonus*, care explică situaţia din română, nu este utilizabil pentru celelalte limbi romanice, unde sintagma ar fi trebuit să aibă aspectul *ille bonus homo*, adjectivul fiind proclitic, iar *ille* determinativul adjectivului.

Dar din *ille bonus homo*, *ille* nu mai poate ajunge înaintea substantivului, ceea ce explică încercarea lui E. Gamillscheg de a scoate articolul din limbile romanice occidentale din sintagma *ille porcus ille silvaticus(op. cit.*, 339 ş.u.).

Dacă, pe de altă parte, grupul *homo ille bonus* este valabil şi pentru Romania occidentală, admiţînd că adjectivul a fost şi aici, măcar uneori, postpus, nu se vede cum *ille* din antepus la adjectiv se deplasează ca antepus la substantiv.

Rezolvarea ar putea fi aceea propusă pentru spaniolă de R. Menendez-Pidal, după care „articolul este în general e n c l i t i c ; astăzi, în scris, el se sudează cu prepoziţia precedentă în *del* şi *al*, însă înainte se scria unit cu toate prepoziţiile terminate în vocală : *fazal (alba)*, *contral (monte)*, *sol (manto)*, ca astăzi în vorbirea curentă *contral* şi *paral* şi, vulgar, *pal*, *pol* „por el". În cazul întîlnirii cu o consoană, fuziunea se produce în leoneză : *pollas (cases)*, *enno (palacio)*, *conna (otra)*" (*Manual de gramática histórica espanola*, Madrid, ed. V, 1934, 225). Ar fi de reţinut, de asemenea, şi propunerea lui G. Wolterstoff de a porni pentru explicarea articolului de la *ille* adjectiv, căci, în această calitate, „ille exercită spontan forţa inerentă unui articol de a substantiva şi stă în opoziţie cu *ille* substantival" („Glotta", X, 96). Bineînţeles că acceptarea acestei idei duce la sintagme ca *homo ille* şi *ille homo*, în care *ille* aparţine de la început numelui determinat. (V. şi Pavel Beneš, *Homo ille*, *ille homo*, în *Časopis pro moderní filologii*, XL, 1, 1958, 41—48.).

Două categorii de exemple sprijină explicaţia dată de Al. Graur. Prima este aceea a grupului nominal format dintr-un substantiv şi două adjective diferite, de tipul *vinul alb şi cel*

---

[95] Vezi p. 98 a expunerii noastre.

negru. Al doilea adjectiv fiind precedat de aşa-numitul articol adjectival, rezultă că şi elementele anterioare au aceeaşi structură, deci : *vin ul alb*. Prin urmare, din *vacă a neagră* s-a născut *vaca neagră*.

A doua categorie de exemple este constituită de cazuri de tipul : *N., Ministrul României la Paris, sau N., preşedintele asociaţiei X*, în loc de *N., ministru al României la Paris*, sau *N., preşedinte al asociaţiei X*[96]. Deplasarea lui *al, a, ai, ale* de la determinativ la determinat în situaţiile de mai sus reproduce în stadiul actual al limbii ceea ce s-a întîmplat la origine. În discuţie nu intră, cum subliniază autorul, modificările fonetice, ci numai ideea că determinarea ca atare se deplasează de la procliză la encliză. Chiar dacă situaţii ca cele menţionate nu se pot totdeauna explica din punct de vedere fonetic, lucru remarcat de altminteri de S. Puşcariu, care şi reproşa teoriei această parte a ei[97], există şi cazuri relativ simple, ca *tată al lui N.*, care devine *tatăl lui N.*[98].

Structura diverselor sintagme propuse pentru clarificarea evoluţiei articolului a făcut pe N. Drăganu să exprime un punct de vedere propriu. După N. Drăganu, problema s-ar rezolva dacă s-ar ţine seama că sintagme ca *acest cal al vecinului* au o intonaţie care probează, după părerea lui, că sintagma nu este încheiată. Dacă ar fi încheiată, ea ar trebui să sune : *acest cal/ este/ al vecinului/ cal /*. Economia de limbaj a făcut — după părerea autorului — ca repetarea cuvîntului determinat în ultima parte a sintagmei să nu mai fie necesară, dar urmele eliminării ei se pot recunoaşte în intonaţia incompletă despre care a fost vorba.

Concluzia lui N. Drăganu este foarte precaută : „Astfel stînd lucrurile, cu drept cuvînt se poate pune chestiunea dacă encliza articolului definit românesc nu este în unele cazuri de origine proclitică şi dacă atît articolul românesc enclitic cît şi cel proclitic n-au aceeaşi origine : din articolul sintagmei atributive sau din ceea ce d-l Gamillscheg numeşte Gelenkspartikel. Chestiunea a fost pusă de d-l Găzdaru, *op. cit.*, 111,

[96] Vezi BL, V, 1937, 211.
[97] ZRPh, LVII, 1937.
[98] Al. Graur, *op. cit.*

cît şi de d-l Graur, dar fără a avea în vedere toate motivele arătate mai sus" [99]. De fapt, D. Găzdaru spune numai că articolul a fost proclitic, fără a se ocupa de cauzele trecerii lui *ille* la sfîrşitul elementului determinat: „Cînd determinativul latinesc **illu* se găsea grupat proclitic pe lîngă un substantiv, de exemplu **illu dom(i)nu*, îşi pierdea accentul emfatic pe iniţială şi întreaga silabă rămînea expusă căderii, astfel că în limba noastră a rezultat **lu dom(i)nu*. Şi în alte limbi romanice s-a petrecut la fel, numai că, în vreme ce în acele limbi procliza a dăinuit mai departe, în limba românească *lu*, din motive *care rămîn să fie cercetate* (subl. noastră), şi-a schimbat ulterior poziţia şi a devenit enclitic, *dom(i)nu lu*, apoi *domnulu*" (*Desc. lui ille*, p. 25). Autorul se bizuie pe principiul că poziţia normală a articolului este procliza, formulat de Raoul de la Grasserie, la care se şi referă în mod expres (*op. cit.*, 111).

2.4.1.3. În expunerea de pînă aici am reprodus în esenţă tezele şi argumentele cele mai importante privind poziţia articolului românesc.

Este relativ uşor de văzut că teoriile semantice, care împing apariţia articolului în trecut pînă în faza latinei literare clasice, au defectul de a nu distinge suficient de clar în ce moment s-a produs golirea de conţinut demonstrativ a lui *ille*. Caracterul emfatic al lui *ille* din *ille Jupiter*, *ille rex Philippus* ş.a., formule atestate la Plaut (vezi G. Wolterstoff, *op. cit.*), în care Gamillscheg considera pe *ille* articol propriu-zis, nu probează că procesul de slăbire a conţinutului demonstrativ al lui *ille* se încheiase. Caracterul anaforic al lui *ille* în alte construcţii este şi mai puţin convingător, iar particula de legătură propusă de E. Gamillscheg nu reprezintă, cum a arătat în mod foarte convingător E. Lerch, decît un demonstrativ propriu-zis [100].

---

[99] DR, IX, 19, 285.

[100] ZRPh, LX, 1940, 113 ş.u.; v. şi E. Seidel în BL, VIII, 1940, 170 ş.u.; id., IX, 1941, 118; Louis Furman Sas în „Revista de filología hispanica", IV, 1942, 1, 100—103.

Evoluția lui *ille* se rezolvă mult mai convingător pe cale morfo-sintactică. În prealabil însă este necesar să ne fixăm asupra numărului și calității articolelor din limba română.

2.4.2. REGIMUL SERIEI **al, a, ai, ale**

După cum am arătat cu alt prilej, așa-numitele articole genitivale nu au în realitate calitatea de articole propriu-zise [101]. Împotriva considerării lor ca atare pledează următoarele fapte :

1. Sintaxa seriei dr. *al, a, ai, ale*. Într-o sintagmă ca *un băiat al morarului*, *al* nu se acordă cu substantivul *morar*. Absența acordului în gen se vede din *un băiat al morăriței*; absența acordului în număr, din *un băiat al morarilor*. Acordul lui *al* cu termenul precedent este însă asigurat, cf. *niște băieți ai morarului, niște fete ale morarului*, respectiv *ai morăriței, ale morăriței* etc.

Acordul în caz se observă trecînd întreaga sintagmă la cazul oblic. Astfel, față de *un băiat al morarului*, avem *unui băiat al morarului*. Indiferent cum considerăm pe *al*, el rămîne neschimbat, cf. și *unui băiat al morăriței* sau *unui băiat al morarilor*. Și alte structuri similare duc la aceeași concluzie, de exemplu : *băiatul acesta al morarului* devine la cazul oblic : *băiatului acestuia al morarului*.

Așadar, *al, a, ai, ale* sînt legate din punct de vedere morfosintactic de primul substantiv al sintagmei și, dacă s-ar lua în

---

[101] Îndoieli asupra calității de articole propriu-zise a elementelor seriei *al, a, ai, ale* s-au exprimat adesea și de multă vreme, cf. T. Cipariu, *Gramatica limbii române*, I, § 69, 70; G. Weigand, *Grammatik der rumänischen Sprache*, Leipzig, ed. II, 1918, § 91 ; A. Procopovici, *Ille ca articol antepus*, „Rev. fil.", I, 1927, 249 ș.u., care îl numește „pronume ajutător" ; S. Pușcariu, *Zur Nachstellung des rumänischen Artikels*, ZRPh, LVII, 1937, 252; N. Drăganu, DR, IX, 1938, 304 ș.u. E. Seidel, *Zu den Funktionen des Artikels*, BL, VIII, 1940, 15; I. Coteanu, *Despre poziția articolului în limba română*, SCL, VII, 1956, 1–2, 67; Valeria Guțu Romalo, *Unele valori ale articolului în limba română*, „Omagiu lui Iorgu Iordan", București, 1958, 369; Maria Manoliu Manea, *Sistematica substitutelor din româna contemporană standard*, București, 1968, 70 ș.u.

considerație numai acest fapt, ar trebui să se spună că ele reprezintă encliticele substantivului anterior.

Această comportare nu caracterizează însă pe *al*, *a*, *ai*, *ale* ca articole în dacoromână, unde ele au destinația principală de a marca numărul, genul și cazul substantivului determinat.

2. Într-o singură situație dr. *al*, *a*, *ai*, *ale* se apropie de valoarea articolului propriu-zis : cînd se combină în sintagmă cu posesivele *meu*, *mea*, *tău*, *ta* etc. Acordul devine atunci obligatoriu : *un cal* al *meu*, *doi cai* ai *mei* ; *o carte* a *mea*, *două cărți* ale *mele* etc., exceptînd însă cazul gramatical : *unui cal* al *meu*, *acestor cai* ai *mei*, *unei cărți* a *mea*, *acestor cărți* ale *mele*.

Calitatea lui *al*, *a*, *ai*, *ale* este ambiguă în exemplele de mai sus, pentru că între seria amintită și posesive nu se poate introduce nici un cuvînt care să provoace dislocarea termenilor, pe cînd între *al meu*, *a mea*, *al tău*, *a ta* etc. și determinatul lor se inserează fără nici o dificultate cîți termeni dorim, de exemplu : *acest cal negru și frumos al meu*. Printre acești termeni figurează și copula : *acest cal negru și frumos*, *de rasă pură*, *cu coada stufoasă*, *părul lucios*... *este al meu*.

Determinarea privește întreaga sintagmă, căci posesivul, afară de construcții fixe ca *frate-tău*, *fie-ta*, *fi(u)-său* etc., nu intră în relație decît cu un substantiv articulat sau determinat într-un mod oarecare.

3. Semantica seriei dr. *al*, *a*, *ai*, *ale* prezintă ca trăsătură caracteristică fundamentală faptul că oricare dintre membrii ei nu apare decît în prezența unui substantiv determinat în prealabil, de exemplu : *o carte a elevului*, *această carte a elevului*, *cartea aceasta a elevului* etc. Substituirea din *(o) carte a elevului* și *cartea elevului* nu este concludentă, căci intoleranță există nu numai între articol nehotărît *(o carte)* și articol hotărît *(carte-a)*, ci și între articol și demonstrativ proclitic ; **acest caietul elevului* nefiind corect în românește.

Este adevărat că unii autori [102] au susținut că limba română cumulează articolele spre a determina un substantiv, dar afirmația se întemeia pe acceptarea necondiționată a calității de

---

[102] Radu I. Paul, *op. cit.*

articole atît a lui *al*, *a*, *ai*, *ale* cît şi a lui *cel*, *cea*, de care ne vom ocupa mai departe. Este însă ciudat ca o limbă ca româna, care utilizează articolul diferenţiat şi nuanţat, să suporte totuşi ca un substantiv determinat printr-un element cu sens nehotărît să fie simultan determinat şi prin articolul hotărît enclitic, ca în *un băiat al...*, *orice băiat al...*, *o fată a...*, *fiecare fată a...* etc.

Prin urmare, nici din punct de vedere semantic, seria *al*, *a*, *ai*, *ale* nu reprezintă o succesiune de articole.

4. Aromâna nu cunoaşte pe *al*, *a*, *ai*, *ale*, care lipseşte de altminteri şi din unele dialecte dacoromâneşti. Încercarea lui D. Găzdaru de a demonstra că *a* invariabil din dialectele şi graiurile din jumătatea de nord şi din vestul teritoriului lingvistic dacoromânesc provine din *al*, *a*, *ai*, *ale* se izbeşte de imposibilitatea de reducere a seriei de mai sus la *a* prin mijloace fonetice obişnuite. Confuziile sintactice şi de fonetică sintactică la care s-a oprit autorul sînt posibile, dar nu duc cu necesitate la *a* invariabil. Autorul crede că în dacoromâna veche *al*, *a*, *ai*, *ale* s-a acordat un timp în număr cu numeralul, cf. *ai doii*, *ai treii*, apoi s-a produs o simplificare şi *ai* a trecut la *a* invariabil, că izolarea greşită a lui *al* din *al lu Ion*, *al lu tata* ar fi avut ca rezultat *a lu Ion*, *a lu tata* şi că *al* s-ar fi unit cu numele precedent, probabil în forma articolului hotărît (*Desc. lui ille*,).

Dar din situaţii cu totul speciale, ca cele din *ai doii*, *ai treii*, nu se vede cum şi mai ales de ce s-ar fi „simplificat" acordul cînd el pare consecinţa unei necesităţi contrare. Izolarea presupusă în *al lu Ion*, *al lu tata* este tot atît de puţin convingătoare, pentru că erau mii de cazuri mult mai frecvente (*al meu*, *al tău*, *al ei*, *al omului*, *al fetei* etc.) care se opuneau acestei false analize.

Aglutinarea lui *al* cu numele precedent lasă neexplicată transformarea lui *a* în *u*. Totul, în sfîrşit, are la bază ideea că deosebirea de gen nu mai juca un rol important, de vreme ce *al* şi *a* se puteau confunda, dar atunci *a* nu mai era nici el feminin, deci nu mai era *ille*, ci *ad*.

5. Seria *al*, *a*, *ai*, *ale* nu trebuie identificată nici în ansamblu, nici parţial cu *al* şi *ali* din aromână, folosit înaintea numelor

proprii şi a unor nume comune la genitiv-dativ. Ar. *al*, *ali* se acordă în gen şi în caz cu substantivul determinat (problema numărului nu se pune), cf. *ali Eve*, *ali mume* etc. Chiar dacă, datorită tendinţei de unificare a flexiunii numelui, găsim şi *ali Evă*, *ali mumă*, faptul nu schimbă nimic, căci formulele din urmă sînt posterioare celor care respectă acordul în gen şi caz.

Seria *al*, *a*, *ai*, *ale* nu ar mai trebui aşadar inclusă fără rezerve printre articole, căci ea este în realitate o serie specială de pronume anaforice, care dovedeşte că limba română, în speţă dacoromâna, incomodată în cursul evoluţiei ei de sincretismul genitivului cu dativul şi avînd nevoie de specificarea lor, a recurs la o particulă pronominală spre a distinge din punct de vedere gramatical genitivul de dativ.

2.4.3. REGIMUL LINGVISTIC AL LUI **cel, cea, cei cele**

Aşa-numitul articol adjectival se foloseşte în dacoromână în următoarele tipuri de sintagmă:

1. substantiv — *cel* — adjectiv:
   fata cea mică
   mielul cel blînd
2. Substantiv — *cel* — prepoziţie — substantiv:
   casa cea de piatră
   codrii cei de brad
3. Substantiv — *cel* — prepoziţie — adverb:
   pomul cel din sus
   ziua cea de mîine
4. Substantiv — *cel* — prepoziţie — numeral:
   elevul cel de al treilea
   nevasta cea de a doua
5. Superlativul relativ:
   (cerul) cel mai albastru
6. Ca element care substantivizează:
   cel de pe comoară,
   cel cu coarne,
   cel viclean

Caracteristica generală a primelor cinci tipuri constă în prezența obligatorie a articolului la substantivul din sintagmă cînd acesta se află pe primul loc. În altă poziție, substantivul nu mai primește articol, cf. inversiuni ca : *cel de al treilea elev*, *cea de a doua nevastă*, *cel mai albastru cer* etc. În general, în inversiuni, *cel*, *cea* etc. funcționează ca determinative suficiente pentru întreaga sintagmă, cf. *ziua cea de pe urmă*, dar : *cea de pe urmă zi*.

Cele cinci tipuri se pot reduce la trei mai simple :

1. Substantiv — *cel* — adjectiv
2. Substantiv — *cel* — locuțiune
3. Element de substantivare.

Afară de superlativul relativ, *cel*, *cea* se substituie în orice altă construcție printr-un demonstrativ obișnuit, cf. *fata aceasta mică*, *mielul acesta blînd*, *casa aceasta de piatră* etc., sau cu zero : *fata mică*, *mielul blînd*, *casa de piatră* etc. Substituția nu este însă posibilă cu un nehotărît dacă nu intervin transformări radicale ale sintagmei, de exemplu : *o casă oarecare de piatră*, *fiecare casă de piatră*, *orice casă de piatră* etc.

Cel, *cea* etc. se comportă așadar ca determinative negramaticalizate pe deplin.

Din punct de vedere morfo-sintactic, *cel*, *cea* par articole propriu-zise numai la superlativul relativ.

Superlativul relativ are însă un grad de gramaticalizare evident mai scăzut decît pozitivul și comparativul, pentru că el se echivalează cu forme în care *cel* poate lipsi : *cel mai voinic* = *mai voinic decît toți (decît oricare)*, *cel mai mare* = *mai mare peste toți* etc. Izolarea realizată de *cel*, izolare care reprezintă una dintre funcțiile articolului, are încă suport semantic transparent în relația singular — plural, căci nu există superlativ relativ dacă raportarea nu se poate face la un plural. *Cel* apare deci ca un element de s p e c i f i c a r e deictică. În această calitate, îl găsim, la grade semantice diferite, în toate situațiile de la 1 la 6, cf. *fata cea mică*, față de *fata aceea mică* și *fata mică* ; *codrii cei de brad*, față de *codrii aceia de brad* și *codrii de brad* ; *ziua cea de mîine*, față de *ziua aceea de mîine*, *ziua de mîine* ; *elevul cel de al treilea*, față de *elevul al treilea*. În aromână, *(a)țelu*, *(a)țea*, folosite uneori la superlativul relativ, sînt în

distribuţia complementară cu numeralul şi cu adjectivul substantivat articulat, cf. *doaule moaşe* „cele două babe", dar *aţeale dao surări* (BA, 164, 168). El face legătură între un substantiv şi un adjectiv, dar numai dacă acesta din urmă are articol enclitic : *calu aţel azburătorlu* (BA, 385/26).

Construcţiile de tipul *calul (a)ţel(u) azburătorlu* seamănă cu grupurile care prezentau în dacoromâna veche aşa-numita hiperextensiune a articolului, ca *omul cela bunul*, *viermii ceia neadormiţii* (Radu I. Paul, *Flexiunea nom.*, 47). Potrivit însă cu tot ce am constatat pînă acum referitor la *cel*, *cea*, aceste grupuri nu sînt decît consecinţa unor contaminări între *calul (a)cela*, *omul (a)cela*, *viermii (a)ceia* şi adjectivele articulate enclitic *zburătorul*, *bunul*, *neadormiţii* etc. În orice caz, encliza articolului hotărît destinat substantivării este anterioară utilizării lui *cel*, *cea* în acelaşi scop. De aceea aromâna are situaţia descrisă mai sus, iar dacoromâna a cunoscut aşa-numitele hiperextensiuni ale articolului. Vom conchide, prin urmare, că *cel*, *cea* au în ultimă instanţă rol fundamental de demonstrative.

Spunînd rol fundamental, am vrut să subliniem că valoarea de articol nu este imposibilă. În general, despre articol se spune că nu este decît un demonstrativ care determină un obiect mai vag decît celelalte demonstrative. După cum observă R. Menendez-Pidal „el serveşte numai spre a indica un individ deosebit dintre toţi cei cuprinşi în speţa determinată de substantiv", „de aceea, în vechea spaniolă, se utilizau cu acest sens vag toate demonstrativele, de exemplu : *mio Cid aguijó con estos cavalleros quel sirven* (se referă la cavalerii *lui* în general) ; *vayamos en* aquel *dia de cras* (= *el dia de manana*) ; *es dia es salido e la noche entrada es*" (*Manual de gramática hostórica española*, ed. V, Madrid, 1934, 224).

Calitatea de articol a demonstrativului în construcţii de felul acestora este însă mai mult decît discutabilă, căci condiţia principală a articolului este tocmai dispariţia valorii lui de demonstrativ. Am arătat în altă parte (v. 2.4.1.2.) că greutatea principală a stabilirii datei de apariţie a acestei părţi de vorbire consta, pentru cei care adoptă poziţia semantică, în fixarea momentului de pierdere a valorii de demonstrativ

a lui *ille*. Substituirea unui demonstrativ cu articolul nu este o dovadă din care să rezulte în mod decisiv că demonstrativul şi-a pierdut însuşirea deictică. Dacă, de exemplu, se poate echivala *acest om* cu *omul*, nu înseamnă că *acest (om)* este articol.

Importanţa precizării statutului pe care-l au *cel*, *cea* este dublă. Pe de o parte, se vădeşte că, datorită generalizării enclizei, limba română a putut să facă din articol mai uşor şi, eventual, mai repede decît celelalte limbi romanice un morfem cazual. Pe de altă parte, utilizarea frecventă a lui *cel*, *cea* în special la superlativ permite determinarea unei succesiuni cronologice a fenomenelor articulării, fapt foarte util pentru clarificarea unor chestiuni de istorie a limbii române.

Expunerea anterioară se întemeiază pe ideea că articolul se încadrează într-un sistem general de determinare. Din acest punct de vedere, între articolul hotărît şi cel nehotărît nu există diferenţe, căci ambele sînt membrii unei clase de determinative din care fac parte şi pronumele nehotărîte şi chiar unele demonstrative, cum rezultă din analiza lui *al*, *a*, *ai*, *ale* şi mai ales a lui *cel*, *cea*, *cei*, *cele*.

Articolul se deosebeşte de celelalte determinative printr-o singură caracteristică, aceea de a nu mai fi utilizat decît lîngă elementul pe care-l determină. El nu poate, de exemplu, să apară ca pronume, cum se întîmplă cu *unul*, *altul*, *oricare*, *orice*, *fiecare* etc., şi nici nu poate fi despărţit printr-un cuvînt oarecare de elementul determinat. El se opune aşadar restului determinativelor prin caracterul său neautonom. De aici decurge opoziţia fundamentală dintre substantivul determinat într-un mod oarecare şi substantivul determinat prin articolul hotărît.

2.4.4. ARTICOLELE PROCLITICE PROPRIU-ZISE

Potrivit cu analiza de mai sus, ca articole proclitice propriu-zise rămîn numai cele utilizate pentru indicarea genitiv-dativului numelor proprii. Din ceea ce ne furnizează

dacoromâna veche, aromâna, meglenoromâna și istroromâna nu se poate proba existența unui articol proclitic la nominativ-acuzativul substantivelor comune. Pe de altă parte însă, ca ipoteză, antepunerea articolului și în această categorie de nume este o necesitate. Exemplul istr. *lu țâțe*, considerat de D. Găzdaru (*Desc.* 113) drept nominativ cu articol proclitic nu corespunde realității (cf. S. Pușcariu, DR, VII, 460). Contextul la care se referă autorul este: *io știwu ke ie n-amnât ie ăntre omir și lu țâțe lui s-a șpoteit ke nu-l' fil'u ăntre omir ămnă* (D. Popovici, *Dialectele române din Istria*, partea a II-a, Halle a.d.Saale, 1909, 32), în traducerea noastră : „eu știu că el nu mergea (el) printre oameni, și tatălui lui îi părea rău că nu-i umblă fiul printre oameni". *Lu țâțe* este dativul cerut de predicatul *s-a șpoteit* „îi părea rău, regreta".

În dacoromâna actuală, sînt articole proclitice de genitiv-dativ :

1. *lu* și *lui* (pentru masculine și, mai rar, pentru feminine [103]

2. *al*, *ali*, *li* (pentru masculine și feminine).

În dacoromâna veche, pe lîngă cele de la 1 și 2 de mai sus, existau și procliticele feminine :

3. *ei*, *ii*, *i*, *îi*

4. *a ei*, *ai* [104].

În aromână, articolele proclitice corespunzătoare sînt :

1. v. ar. *alu* > ar. *al*, pentru masculine,

2. v. ar. *ale* > ar. *ali*, pentru feminine.

Articolele proclitice înaintea numelor proprii prezintă cîteva particularități morfologice care arată că utilizarea lor în această situație este mai veche decît la numele comune, la care s-au extins ulterior. Acest fapt rezultă din :

a) Utilizarea ar. *al* și *ali* la substantivele comune cu valoare foarte asemănătoare de aceea a numelor proprii : ar. *al papu*, *al amiră*, *ali mume*, *ali neveaste*, *ali lamnńe* etc., și numai în mod

---

[103] Ele s-au extins regional, într-o epocă relativ recentă, și la unele substantive comune, v.p. 116.

[104] În dacoromâna veche nu este atestat *ali*, nici sub această formă, nici ca *li*.

excepţional înaintea unor substantive comune obişnuite, de ex.: *ali lume* (BA 425/15), *al calu* (T. Papahagi, DDA, 49).

b) Utilizarea în dacoromână a lui *lu* şi *lui* în aproximativ aceleaşi situaţii ca articolele proclitice aromâneşti citate mai sus, deci, de exemplu: *lu(i) tata, lu(i) mama, lu(i) văru-tău* ş.a.m.d. În plus, în dacoromână, *lu(i)* apare şi înaintea unor nume proprii feminine, recent împrumutate, care nu s-au adaptat sistemului morfologic, apoi, după acestea, şi la nume proprii din vechiul fond. În regiunile inovatoare din punct de vedere morfologic, apar: *lu(i) Maria, lui(i) Ana, lu(i) Paraschiva* etc. Încă o deosebire importantă faţă de aromână: în dacoromână, numele comun precedat de *lu(i)* sînt în marea majoritate a cazurilor articulate şi enclitic, ceea ce nu se întîmplă niciodată în aromână.

c) În dacoromâna veche, articolele proclitice feminine nu se întîlnesc, afară de numele proprii, decît în cîteva exemple, toate conţinînd un posesiv, care este de cele mai multe ori el însuşi proclitic [105].

2.4.4.1. *lu, lui* DIN DACOROMÂNĂ

Ca proclitice, dr. *lu* şi *lui* au cîteva caracteristici la care considerăm necesar să ne oprim fiindcă din cercetarea lor se pot trage unele concluzii pentru întreg sistemul de articulare.

Observăm mai întîi că aromâna, deşi are articolul enclitic *-lui*, nu dispune şi nici nu sînt semne că ar fi dispus vreodată de procliticul corespunzător. Pe de altă parte, în dacoromână, *lui* şi *lu* prezintă deosebiri stilistico-funcţionale importante: *lu* este popular, pe cînd *lui* este livresc. În Muntenia, *lui* este ca şi necunoscut în vorbirea populară propriu-zisă, iar în dialectul bănăţean *lu* se utilizează aproape exclusiv ca indice proclitic la genitiv-dativ, cf. *vîr(v)u lu casă, ficaţii lu om*.

Dativul poate primi prepoziţia *la* înainte; genitivul nu se construieşte cu această prepoziţie decît foarte rar.

---

[105] Procliticele *al, ali, li* din dacoromână au o poziţie morfologică deosebită de seria *al, a, ai, ale*.

Situaţia din sudul şi vestul teritoriului lingvistic dacoromân actual nu este desigur străină de ce se întîlneşte în istroromână, unde ca proclitic la masculine apare numai *lu*, ca şi în meglenoromână, de altfel.

Cîteva sondaje făcute în textele dacoromâneşti din secolul al XVI-lea arată că, în această vreme, *lu* este în general mai frecvent decît *lui*. Astfel, în textele lui Coresi, *lu* este mai des utilizat decît *lui*; în *Codicele Voroneţean* apare aproape numai *lu*[106], în *Palia de la Orăştie*, *lui* alternează în unele capitole cu *lu*, în altele apare numai *lu* sau numai *lui* (Al. Rosetti, ILR, 536—537). În predoslovia *Cazaniei a II-a* a lui Coresi[107], din 30 de articole proclitice, 28 sînt *lu* şi 2 *lui*; între paginile 385—417, *lui* nu se întîlneşte niciodată. Între paginile 521—550, din 54 de cazuri, 52 sînt reprezentate de *lu*.

În unele hărţi din ALR întîlnim o situaţie asemănătoare. În ALR I h 37, din 9 proclitice, 6 sînt *lu*, 3 *lui*. În ALR II h 183, din 23 de proclitice, 12 sînt *lu*,10 *lui*. În ALR II h 207, din 25 de proclitice, 13 sînt *lu*, 9 *lui*.

În sfîrşit, în dacoromâna din secolul al XV-lea, se semnalează o serie de nume proprii masculine articulate la cazul oblic într-o formă care presupune şi existenţa lui *illo* ca enclitic: *Frumosulu*<*i*>, *Tatulu*<*i*>, *Stanciulu*<*i*>, *Radulu*<*i*>, *Bratulu*<*i*>, *Miculu*<*i*> (Rosetti, ILR, 451, 452). În aromâna din secolul al XVIII-lea, de asemenea, *a dărutlu*, *a domnulu*, *a dorrulu*, *a dascalu*, *a ğudeslu* etc. (v. M. Caragiu-Marioţeanu, *Liturghier aromânesc*, Bucureşti, 1962, 102) par a se afla în situaţia numelor proprii dacoromâneşti citate.

Absenţa procliticului *lui* din aromână, meglenoromână şi istroromână ca şi variaţia constatată mai sus în dacoromâna veche sînt, după părerea noastră, argumente suficiente spre a considera pe *lui* din dacoromână o inovaţie a acestui idiom, care l-a format după despărţirea lui de istroromână, deci aproximativ după secolul al XVI-lea.

Printr-o inovaţie dacoromânească înţelegem nu o construcţie etimologică din *lu*, urmat de un *-i*, semn de genitiv-dativ,

---

[106] Cu 4 excepţii semnalate de Al. Procopovici, „Rev. fil.", II, 1928, 338.
[107] Ed. S. Puşcariu, Al. Procopovici, Bucureşti, 1914.

cum a propus B. P. Hasdeu[108], ci rezultatul unei analogii provocate de pronumele demonstrative *acelui*, *acestui* şi poate chiar de pronumele personal *lui*, ca să nu mai vorbim de efectul unor false analize din sintagme ca *fratelui Gheorghe*, *vărului Dumitru*, *preotului Niculae* etc., faţă de *lu Gheorghe*, *lu Dumitru*, *lu Niculae* ş.a.m.d. Şi alte determinative proclitice au putut sprijini transformarea aceasta, cf. *cărui* şi *unui*, *oricui* etc. După cum întregul sistem al demonstrativelor a luat înfăţişarea cunoscută astăzi din cauza influenţei exercitate asupra lor de dativul *cui*, tot astfel s-a putut ca, mai tîrziu, să se producă şi analogiile care au făcut din *lu*, *lui*. Soluţia propusă aici are avantaje teoretice şi practice. Se explică astfel de ce în celelalte idiomuri din sud nu avem pe *lui*, se justifică variaţia din textele dacoromâneşti din secolul al XVI-lea, se lămureşte absenţa sau foarte slaba frecvenţă din graiurile populare a formei *lui*.

În concluzie, *lui* nu a existat în protoromână.

2.4.4.2. *al*, *ali*, *li* DIN DACOROMÂNĂ

Regional, în graiuri dacoromâneşti cu aspect arhaic, şi într-o serie de acte vechi din dacoromână s-au semnalat nume proprii de persoană şi de locuri cu articole proclitice care amintesc pe *al*, *ali* din aromână. Este vorba de cazuri ca *Savina a li Bodă*, *Ioan a li Pătru*, *Gheorghe a li Lip*, descoperite de T. Papahagi în Albac[109], şi ca *Negoe al Filip* (a. 1636), *Bancsul al Kaluger* (= călugăr), *Oine al Kaluger*, *Koman al Simoie*, *Stane* (= Stană) *al Kostan*, descoperite de N. Drăganu[110] în *Cuvente den bătrîni*, I, 232, şi în documente publicate în *Archiv des Ver. für sieb. Landeskunde*, XXXII, 1905, 598. Autorul citat a adăugat peste 100 de exemple de acelaşi tip din matricula de botez a comunei Zagra (Năsăud), dintre care: *Vasile al Buşcoiu Pintilie*, *Leontin al Drăgan Maxin*, *Anişoara al*

---

[108] În *Cuvente den bătrîni*, II, p. 641.

[109] *Cercetări în Munţii Apuseni*, „Grai şi suflet”, II, 52.

[110] N. Drăganu, *Formele de dativ şi genitiv cu* **ali** *şi* **al** *prepus în dacoromână*, „Rev. fil.”, II, 312—314.

Ieremiei Clepșa, Maria al Hilip Hurdii, Iuon al Morar Macavei, Irina al Dănilă Dan etc., înregistrate între anii 1784 și 1812.

În sfîrșit, nume ca *Dumitru al Iancu, Vîrvu al Geli, Maria al Iuon, Paraschiva al Petri, Dumitru al Anii, Dumitru a lu Ana, Ion al Petru, Ștefan ali Ion, Doru li Budilă, Măria li Mitrofan, Dumitru a li Ane*, la care s-a oprit și S. Pușcariu [111], completează tabloul acestei categorii de articole. Pentru originea lor, v. 2.4.5.3.

2.4.4.3. *ei, îi, i, ii* DIN DACOROMÂNĂ

Seria de mai sus este o unitate morfologică, căci *ii* provine din *ei* prin închiderea lui *e*; *i* este o simplă grafie a lui *ii*, iar *îi* este echivalentul lui *i*, sprijinit de *î*, ca și pronumele personale omonime. Cîteva antroponime din secolul al XVI-lea și de mai tîrziu au avut unul din procliticele *ei, ii, i, îi* ca semn al genitiv-dativului. Ne referim la genitv-dativele *ii Sara, ii Tamar* (PO, Gen. 18, 10; *ib.* 38, 13), *fetei ii Marie* (Maramureș, 1593, Mihály, 638, ap. Rosetti, ILR, 537), *feciorii ei Șoldănească* (a. 1654, Tanoviceanu, Arh., VIII, 329—344), *ginerile îi Bălăcioae* (a. 1666, id., *ib.*), *lîngă casa îi Păscăloae* (a. 1667, id., *ib.*), *sorora îi Dabijoae* (a. 1686, id., *ib.*), *nepoata îi Floare* (secolul XVIII, id., *ib.*), *pe podul îi Hagioae* (a. 1726, id., *ib.*) [112].

La acestea se adaugă toponime și antroponime regionale ca *Dîmbu i cioară, Rîpa i Potorii, Fîntîna îi Mărine, Valea îi Cuboaie, Iuonu îi Ane* (C. Lacea, DR, III, 798), *Pădurea i Cază, Iuonu i Mărie, Vasilica i Păraschi* (S. Pușcariu, ZRPh, LVII, 1937, 249).

Este puțin probabil ca genitivele și dativele cu articol proclitic mai sus citate să reprezinte continuarea stadiului primitiv.

În sfîrșit, într-un act din 1923 (extras de deces nr. 4760 din registrul de morți al primăriei sectorului I central), unde găsim „fiica lui Gheorghe Rohan și *a ei Elena*” și în alt act din

---

[111] În ZRPh, LVII, 1937, 249.

[112] Am citat aici numai cîteva din exemplele culese din diverse documente de Tanoviceanu în „Arhiva”, VIII, 329 ș.u.

același loc, datînd însă din 1926 (extrasul nr. 7028) : „fiul lui Ion [...] și al *ei Ancuța* [...]”, ni se pare semnificativă, căci, la datele amintite, în București, este exclus să se fi menținut articolul proclitic. În realitate, ultimele două exemple se datorează, ca și cele din limba mai veche, necesității de a nu modifica numele propriu. În același mod credem că se explică toate genitiv-dativele anterioare, începînd cu cele din secolul al XVI-lea. O dovadă în plus o avem în faptul că procliticul *ei* nu se întîlnește la numele comune decît înaintea unui posesiv, cf. *ispitire a ei voastre credință* (*Codicele Voronețean*, 139, 12), *după vestea eresului a ei noastre credință* (*ib.*, 74, 79, 100), *fetele împăratului în cinsti a ei tale* (*Psaltirea Hurmuzaki*, ps. 5, 9), *ale ei noastre credințe* (*Texte măhăcene* în *Cuvente den bătrîni*, II, 124, 141). Tot astfel la posesivele masculine, cf. *mulțumim dumilor voastre ca alor noștri iubiți priatini* (Al. Rosetti, LB, 27, 50, secolul XVII) ; *rugile alor tăi serbi* (Dosoftei, *Trebnic*, Iași, 1879, p. 30, 37, ap. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, 633).

Prezența unuia din termenii seriei *al*, *a*, *ai*, *ale* în fața posesivelor este cu totul normală la nominativ și acuzativ în condițiile cunoscute de determinare prealabilă a substantivului la care se referă aceste posesive, cf. în exemple similare : *mulțumim acelor prieteni ai noștri*, *rugile acestor șerbi ai tăi* etc. Inversiunea și absența elementului determinativ produc însă ezitări mai ales dacă sintagma este în genitiv-dativ : *mulțumim a noștri prieteni* nu se întîlnește în limba română. Dacă trebuie să se păstreze atît inversiunea cît și genitiv-dativul, soluția nu este decît aparenta f l e x i o n a r e a așa-numitului articol posesiv, cf., în limba populară de astăzi : *am spus alor mei*.

Este *alor* un dativ al lui *al* sau reprezintă prepoziția *a*, urmată de articolul enclitic *lor*, care ar fi făcut o „săritură” înaintea posesivului, cum spunea B. P. Hasdeu că s-au petrecut lucrurile în *rugile alor tăi șerbi* [113]?. În toate construcțiile cu inversiunea pronumelui posesiv, redarea genitiv-dativului nu are un regim gramaticalizat în limba română, cf. de exemplu *coperta a talei (?!) cărți*, *aducem mulțumiri alor (!) noștri*

---

113 *Cuvente den bătrîni*, II, 633.

prieteni etc. Dificultatea pornește de la sistem. Ea nu reprezintă o e t a p ă de evoluție, de aceea exemplele din secolele XVI—XVIII nu au valoare probantă mai mare decît cazurile imaginate de noi ca posibile în limba română contemporană.

Aromâna, care nu a fost constrînsă de norme literare riguroase, a rezolvat problema prin generalizarea flexiunii pronumelui posesiv, cf. *amilui*, *amil'ei*, *atăl'ei*, *anostrui*, *ańior* (plural de la *amilui* și *amil'ei*) etc.[114].

Rezolvare similară a dat aromâna și genitiv-dativului numeralelor, cf. *a treilui* (BA 460/38) și, mai ales, *a treilor*, *a yiγinților* etc. (Capidan, A., 404), acolo unde dacoromâna a recurs la așa-numitul articol adjectival : *celui de al treilea, celor de al doilea* etc.

În concluzie, în inversiunile *a ei voastră credință, ale ei noastre credințe* etc. din dacoromâna veche ni se pare mai potrivit să vedem ezitări de flexiune a pronumelor posesive decît procliză originară.

2.4.4.4. *a ei*, *a i* DIN DACOROMÂNĂ

Primul caz în care apare un *ai*, scris *a i*, datează din secolul al XVII-lea : *Gheorghe a i Mosostoe* (Cîmpulung — Suceava, Rosetti, LB, 12, 54). Exemple de acest fel se înmulțesc apoi și le putem urmări pînă în secolul al XIX-lea : *acel zapis a dumisale maicei noastre ai Moviloae* (a. 1615, I. Tanoviceanu, *loc. cit.*), *feciorul ai Șoldănease din Șofrăcești* (a. 1632, id., *ib.*), *viile al Nicorițoae* (a. 1643, id., *ib.*), *nepoții lui Vasilie Negrul și ai Antimiei ai Negroae* (a. 1648, id., *ib.*), *ai surori-sa ai Nicorițoae* (a. 1654, id., *ib.*), *toți nepoții ai băniasă* [. . .] *nepotul ai băniasă* [. . .] *mătușă-sa ai bănias* (a. 1663, id., *ib.*), *ginerile ai Săvinoae* (a. 1706, id., *ib.*), *acel moș ai Păscăloae* (a. 1716, id., *ib.*), *Varvara a lui Pavel Morariu și ai Pălaghie* (a. 1820, N. Drăganu, „Rev. fil"., II, 314).

Toate genitivele cu *ai*, din care am selectat mai sus pe cele mai semnificative, provin din Moldova (I. Tanoviceanu) și

[114] Pentru alte forme, vezi Th. Capidan, A., 413 ș.u.

de la Năsăud, satul Zagra (N. Drăganu), adică din regiuni în care nu funcționează seria de pronume de reluare *al*, *a*, *ai*, *ale*, iar genitiv-dativul este redat prin *a*. De aceea, *ai* se desparte în *a* și *i*, adică în prepoziție și *i*, articol proclitic feminin, identic cu *ei*, *ii*, *i* etc. din seria analizată anterior.

Cît privește pe *a ei*, atestarea construcției numai în relație cu posesivele face și mai ușoară identificarea lui *a* cu o prepoziție.

2.4.4.5. *al(u)*, *(ale)*, *ali* DIN DACOROMÂNĂ

Numele proprii de persoană au în aromână articulare proclitică la genitiv-dativ masculin : *al*, fem. *ali* : *al Nicola*, *al Barac*, *al Andreiu*, *alu Izdrail*, *alu Iosif*, *ali Eva*, *ali Lencă*, *ali Ghenă* [115] etc. Finala femininelor este *a* sau *ă*, dar Capidan (A., 398) citează din *Codex Dimonie* (86/15) *ale Ieve*, alături de mai noi *ali Ghene*, deci cu antroponime feminine care se declină, cf. în același sens *a Stămăriil'i* (Capidan, A., 398). Dacă la aceasta adăugăm articularea curentă a masculinelor la nominativ și acuzativ : *Goglu*, *Hristolu*, *Mitlu*, *Sîm-K'etrulu* etc. (Capidan, A., 397), *Andreiulu* (dar și *Andreiu* — BA 1/18, 1/22), constatăm că sistemul de articulare a numelor proprii în aromână este simplu și simetric : nominativ-acuzativul apare cu articol enclitic sau fără, genitiv-dativul numai cu articol proclitic. Acest sistem funcționează dinainte de secolul al XVIII-lea, căci, la această dată, el se întîlnește în *Codex Dimonie*.

Aromâna și-a organizat așadar declinarea numelor proprii, cel puțin a celor masculine, înaintea dacoromânei, care, încă în secolul al XIX-lea, are și encliză la genitiv-dativul masculinelor terminate în *-u*. Consecințele acestei constatări sînt următoarele :

1. Numele proprii de persoană au format în permanență atît în aromână cît și în dacoromână un capitol dificil al flexiunii, avînd tendința de a se diferenția de numele comune,

[115] Th. Capidan, A., 397.

ca urmare a schimbării modului latinesc de denominaţie a persoanelor, care nu a fost continuat de română, ci înlocuit, la început, prin porecle. Or, spre a se deosebi de numele comune, era important ca poreclei să i se creeze o situaţie morfologică aparte. În acest scop s-a utilizat articolul în poziţie proclitică.

2. Dacă ipoteza de mai sus se confirmă, şi avem impresia că extinderea ulterioară a articolului proclitic la unele substantive foarte asemănătoare pentru mentalitatea vorbitorilor cu numele proprii de persoană face acest lucru, atunci este evident că esenţialul consta în ceea ce am mai spus şi înainte : păstrarea cît mai puţin modificată a numelor proprii.

3. Potrivit cu cele arătate la 1 şi 2, avem dreptul să conchidem că încă din cele mai vechi timpuri utilizarea articolului a fost dominată de două tendinţe contrarii, de o parte de folosirea lui pentru specificarea prin encliză a cazului gramatical, de altă parte, de întrebuinţarea lui în acelaşi scop la numele proprii, dar prin procliză.

2.4.5. ORIGINEA ARTICOLELOR PROCLITICE PROPRIU-ZISE

2.4.5.1. Din cercetarea anterioară decurge următoarea simplificare a problemei :

1. Procliticul *lui* fiind o creaţie a dacoromânei, necesitatea postulării unui etimon latinesc dispare. Acest proclitic nu se mai raportează aşadar la *illui* şi rămîne să fie lămurit numai *lu*, care provine din lat. *illo*, dativ al lui *illus*.

2. Din seria de feminine proclitice *ei*, *ii*, *i*, *îi*, *(a) ei* şi *(a) i* nu rămîne să se explice decît *ei*, care are aceeaşi origine ca encliticul omonim. De aceea, îl discutăm o singură dată la articolele enclitice.

3. Ar. *alu* > *al*, avînd asigurată continuitatea istorică, va fi tratat deosebit.

4. Ar. *ale* şi *ali*, avînd de asemenea asigurată continuitatea istorică, explicăm pe *ali*, menţionînd aici că *-i* reprezintă închiderea normală a lui *-e*.

2.4.5.2. Ar. *al(u)* a fost considerat urmaşul lui *ad* + *illo*. Această etimologie ar trebui preferată lui *ad* + *illu(m)*[116], pentru că, încă din secolul al VII-lea, *ad* putea să fie urmat de dativul lui *ille*, iar dativul a dominat constituirea cazului oblic protoromân. Dar absenţa procliticului *lu* din aromână face neconcludente ambele etimologii de mai sus, căci în ar. *al(u)* se poate să se ascundă un *lu*<*illo*, cu aglutinarea ulterioară a prepoziţiei *a*, întrebuinţată obligatoriu în aromână atît înaintea genitivului cît şi a dativului. Aromâna nu ar mai continua deci direct combinaţia *ad* + *illo*, ci şi-ar fi format ea însăşi un mijloc de indicare a genitiv-dativului articulat proclitic în acelaşi mod în care a procedat şi la substantive. În felul acesta, pentru protoromână, situaţia devine mai simplă, căci protor. *lu* proclitic s-a dezvoltat în ar. *al(u)*, pe cînd dacoromâna, meglenoromâna şi istroromâna l-au menţinut ca *lu*.

În fond, deosebirea dintre cele două formule etimologice este o deosebire d i a c r o n i c ă, aromâna fiind în cazul de faţă inovatoare. Cum, în general, ea prezintă un sistem de articulare mai simplu şi mai organizat decît dacoromâna, ultima soluţie ni se pare mult mai interesantă decît derivarea lui *al(u)* direct din *ad* + *illo*. Ea este cu atît mai probabilă cu cît şi în italiană, începînd din secolul al XIV-lea, în loc de *ad illo* (Boccaccio), se spune din ce în ce mai des *a lui*, *a noi* etc., deşi la persoana III-a plural se face distincţie de nuanţă între *dissi loro* faţă de *penso a loro*, cf. fr. *je lui dis* şi *je pense à lui* (Bourciez, *Éléments*, 533). Să se compare în acelaşi sens dr. *a munte* pentru *la munte* care arată că *a* < *ad* s-a întrebuinţat pînă tîrziu ca orice altă prepoziţie. Ar mai fi de menţionat tot aici şi tratamentul fonetic al lui *d* din *ad*. În combinaţie cu *ĭlle*, al cărui *ĭ* se confundă cu un *e* (neaccentuat), *d* nu se putea altera, ci ar fi trebuit să se menţină, chiar dacă se găsea în poziţie intervocalică, v. *adancus* > dr. *adînc*. Prin urmare, *ad* a devenit *a* mai întîi în poziţii consonantice şi numai după aceea, şi în această formă, s-a combinat cu urmaşii lui *ille*, cînd aceştia nu mai aveau iniţială vocalică.

---

[116] La *ad illu(m)* s-a oprit Tache Papahagi, *Din morfologia limbei române*, Bucureşti, 1937, 9.

De aici decurge bineînțeles că și *ale (ali)* nu este decît *illae*, devenit *ale* și apoi *ali* tot prin aglutinarea prepoziției, dezvoltată din lat. *ad*.

Este adevărat că, pentru protoromână, etimologia de mai sus a ar. *ali(ale)* nu are importanță, dat fiind că dr. *ali*, *li* nu au aceeași origine ca ar. *ali*.

2.4.5.3. Pentru explicarea originii și, implicit, a vechimii dr. *al*, *ali* și *li*, am considerat util să stabilim mai întîi sintagmele în care apar aceste trei forme de articol. Ele formează șapte tipuri :

1. *Dumitru al Anii*
2. *Dumitru a lu Ana*
3. *Coman* (= Koman) *al Simoie*
4. *Dumitru al Iancu*, *Maria al Hilip* (*Hurdii*)
5. *Dumitru ali Ane*
6. *Savina ali Bodă*, *Ioan ali Pătru*
7. *Doru li Budilă*, *Măria li Mitrofan*.

Tipul 1 și 2 nu pun probleme speciale, datorită faptului că determinativul este marcat, iar *al* se acordă la fel ca în limba literară.

Tipul 3 se caracterizează, ca și 4, prin absența de la determinativ a mărcii genitivului. Pentru 4, S. Pușcariu a propus o sintagmă latinească *Iohannes ad illo Petru*[117], din care ar fi rezultat *Ioan al(u) Petru* și, evident, după modelul ei, celelalte cazuri citate. Trimiterea la o formă atît de veche presupune că atît ar. *al(u)*, dr. *al*, *a*, *ai*, *ale* cît și dr. *al* au același etimon. Dar în acest fel nu se explică nici tipul *Coman al Simoie*, nici *Dumitru al Anii*. *Simoie* este la origine un feminin, dar, ca nume de familie, el devine în principiu invariabil, iar, pentru cel care construiește genitivul, *Simoie* este numele capului familiei și acordul gramatical se face după sensul masculin, astfel încît în *Coman al Simoie* este mai potrivit să vedem un *Coman al(u) Simoie*, după cum *Ion al Petru* nu poate fi decît *Ion a*

[117] ZRPh, LVII, 1937, 256 ș.u.; v. și W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und romanisch*, 7 ș.u.

l(u) Petru. Această interpretare este sprijinită chiar de exemplele lui N. Drăganu din registrul de botez de la Zagra. Alături de *Nistor a lui Ilie Zinvel*, *Măria lui Sandul Cordul*, autorul citează : *Lupul al Neamţ Andrei*, *Agafta al Neamţ Andrei*, *Nastasie al Iuon Hurde*, *Evdochie al Iuon Hurdii*, *Maria al Hilip Hurdii*, *Vartolomei al Dumitru Moroşan*, *Sofronie al Dumitru Moroşan*, *Miron al Ieremie Toader Chira*, *Sofronie al Iacob Lupul Popii*, *Dochie al Nastasie Bucşoi*, *Glicheria al Maria Căienar* [118].

După cum se vede, preocuparea principală a celui sau a celor care au înregistrat numele copiilor botezaţi a fost păstrarea nemodificată a numelui „social", dacă putem spune astfel, al tatălui sau, în cazuri mai rare, al mamei. *Măria lui Sandul Corbul* arată ca şi *Lupul al Neamţ Andrei*, *Agafta al Neamţ Andrei*, *Sofronie al Iacob Lupul Popii* şi *Dochie al Nastasie Bucşoi* etc. că, pentru registrator, numele tatălui sau al mamei era *Sandul Corbul*, *Neamţ Andrei*, *Iuon Hurde*, *Iuon Hurdii*, *Hilip Hurdii*, *Dumitru Moroşan*, *Ieremie Toader Chira*, *Iacob Lupul Popii*, *Nastasie Bucşoi*, *Maria Căienar* etc., căci el nu intervine niciodată spre a forma un genitiv de la numele personal al tatălui sau al mamei. Astfel, copilul *Miron* este al lui *Ieremie Toader Chira*, fiindcă sub acest nume este cunoscut tatăl, nu *al Ieremiei*..., deşi genitivul este curent în localitate, cum reiese din *(al) Ieremiei Clepşa*, *Hilip Hurdii*, *(Iacob) Lupul Popii*. La fel, dar şi mai semnificativ, se procedează în cazul numelui mamei, cf. *al Nastasie*, *al Maria* etc.

În fond, sistemul de înregistrare descoperit de N. Drăganu prezintă o singură curiozitate : pe *al* înaintea unor feminine, dar o dată stabilită modalitatea de înregistrare prin păstrarea intactă a numelui tatălui cu ajutorul lui *a l(u)*, ea s-a extins „administrativ" şi asupra unor nume feminine.

În concluzie, acest genitiv-dativ nu continuă un tip primitiv de articulare proclitică *Iohannes ad illo Petru*, ci este o dezvoltare tîrzie petrecută în dacoromână, regional. Dispariţia lui *-u* din *a l(u)* nu constituie o problemă, căci *-u* a dispărut şi din *al*, masculinul singular din seria *al*, *a*, *ai*, *ale*, ca şi din ar. *al(u)*, deşi în aromână *-u* se menţine în celelalte cuvinte.

---

118 „Rev. fil.", II, 313–314.

Tipurile 5, 6 şi 7 conţin un articol care a fost la început pus în directă legătură cu ar. *ali* [119]. N. Drăganu a arătat însă în mod convingător că dr. *ali*, *li* şi ar. *ali* nu au origine comună [120].

El consideră că *(a)li* a rezultat din reducerea diftongului -*ui* al articolului masculin *lui*, reducere „care se întîmplă şi cînd acesta este postpus, cum se poate vedea din următoarele exemple, unele culese tocmai de la moţi" [121] (se citează formele *Bolduţuli*, *Oltuli*, *Haţăguli*, *hărţăganuli*, *cuculi*, toate dintr-o poezie populară, publicată de St. Paşca în „Făt-Frumos", III, 44, şi *di-al draculi* din Rîmnicul-Sărat, „Grai şi suflet", III, 329).

Ca proclitic, *li* este înregistrat şi de ALR II h 183 în punctul 325 şi h 207 în punctele 102 şi 325. Ca enclitic, *li* este mult mai răspîndit, v. ALR I h 5, punctele 131, 158, 170, 283, 289, 735, 780; h 19, punctele 100, 103, 131, 158, 160, 170, 289, 730, 890, precum şi hărţile 24, 56, 58, 59, iar în ALR II, hărţile: 15, 207, 296.

Cu toate acestea, explicarea lui *(a)li* prin contragere nu este perfect convingătoare din cauză că el apare şi înaintea femininelor, în regiuni în care *lui* nu pare să se fi extins la această categorie de substantive. Pentru N. Drăganu, care a observat fenomenul, este vorba de o eroare de acelaşi gen ca cea din *a lui Mili*, *a lui Geni*, *a lui soră-mea*, *a lui Ana* etc.[122].

Deşi, după părerea noastră, cele două categorii de fapte nu merg împreună, totuşi, o influenţă a formelor cu -*li* enclitic ni se pare posibilă. Dr. *(a)li* se explică deci, deşi deocamdată numai în parte, prin dacoromână.

Al. Procopovici a propus considerarea formei *a li* ca feminin al masculinului *ad illum* > *a lu* şi a crezut în dispariţia

---

[119] Cum a sugerat T. Papahagi în „Grai şi suflet", II, 52; autorul a revenit însă în *Din morfologia limbei române*, Bucureşti, 1936, 9.

[120] „Rev. fil.", II, 310; vezi şi Al. Procopovici, „Rev. fil.", I, 233 ş.u., 310 ş.u., 318 ş.u.; S. Puşcariu, *op. cit.*, 240, a construit pentru *Ioan li Petru* un lat. * *Johannes illi Petro*.

[121] Adică din regiunea în care T. Papahagi a descoperit numele cu *(a) li* prepus la substantive proprii.

[122] *Loc. cit.*, p. 310.

distincţiilor de gen şi de număr dintre *a lu* şi *a li*[123], ceea ce este hazardat, pentru că ştergerea deosebirii de gen şi de număr, întîmplată în istroromână şi în unele părţi din Muntenia, nu este generală şi nici atît de veche ca să explice situaţiile la care se referă autorul[124].

2.4.6. ORIGINEA ARTICOLELOR ENCLITICE

2.4.6.1. Etimologia articolelor enclitice, atît cele din dacoromână cît şi cele din aromână, pare în genere foarte clară. De la propunerile făcute de O. Densusianu în 1901, în *Histoire de la langue roumaine*, I, 144 ş.u., chestiunea se consideră ca şi rezolvată, cu excepţia derivării encliticului feminin *-a* direct din *illa*, propusă în 1936 de A. Graur şi A. Rosetti[125].

În realitate, au rămas fără soluţii convingătoare cel puţin patru aspecte ale articolului enclitic românesc, şi anume:

1. Trecerea lui *-illu(s)* la *-lu*
2. Forma *-le* din *cînele*, *fratele*, *păretele* etc.
3. Genitiv-dativul ar. *-l'ei*, dr. *-ei*
4. Vocativul în *-ule*.

2.4.6.2. Forma aşteptată din *illu(s)* era **elu*, la fel ca pronumele personal *elu*, devenit ulterior *el*, în româna modernă. Dar substantivele terminate în *-u*, deci majoritatea masculinelor provenite din fosta declinare a II-a latinească, nu puteau fi urmate de encliticul **-elu*, pentru că *pomu* + **-elu* ar fi devenit* *pomuelu*. Ca bisilabic, **-elu* se accentua pe *e*, iar, în encliză, accentul se retrăgea pe *-u*, cum rezultă din accentul secundar din *pomulu*, *pomul*.

Explicaţia pierderii lui *e* din **elu* o dau, după părerea noastră, pluralul şi tendinţa de organizare simetrică a articulării.

---

[123] În „Rev. fil.", I, 251.

[124] Al. Procopovici a revenit în parte, dar nu cu o explicaţie mult mai convingătoare în „Rev. fil.", II, 342 ş.u.

[125] În „Bulletin linguistique", IV, 1936, 46.

Din *pomi* + **-eli* se obține prin asimilare regresivă obișnuită, cu închiderea normală a lui *e*: **pomili* > *pomil'i*. În *pomil'i*, redicalul *pom* este urmat de desinența pluralului *-i* și de articolul plural *-l'i*. După modelul *pom-i-l'i*, singularul devine: *pom*, urmat de *-u*, desinență de singular, și de *-lu*, articol de singular reconstruit după *-l'i*, în opoziția *-l'i*/*-lu*. Prin urmare, opoziției tematice sg. *pomu* / pl. *pomi* îi corespunde, la forma articulată, o opoziție perfect simetrică: sg. *pomulu*/ pl. *pomil'i*.

Pentru felul în care a acționat în româna modernă această tendință, v. Al. Graur, *Studii de lingvistică generală (variantă nouă)*, București, 1960, 35—36, care a pus-o primul în valoare.

2.4.6.3. Pentru *-le* din *cînele*, *fratele*, *păretele* etc., soluția cea mai simplă ar fi derivarea lui directă din *ille* [126]. Acesta ar fi dat ** ele* și, în combinație cu finala substantivelor din fosta declinare a III-a latinească, *-le*: ** cane-(e)le*, *frate-(e)le* *perete-(e)le*.

Obiecția principală care se poate aduce acestei rezolvări atît de simple o constituie faptul că *illu(s)* ar fi fost la un moment dat înlocuitorul general al lui *ille*, cum rezultă din situația articolului în celelalte limbi romanice [127]. Dar nu este obligatoriu ca *illu(s)* să fi eliminat dintr-odată pe *ille* [128], iar ipsa lui din majoritatea limbilor romanice occidentale nu este și dovada că același lucru s-a întîmplat în latina dunăreană, tîrzie.

Dacă se admite că *ille* a existat alături de *illu(s)* în tracoromanică, nu se mai pune problema asimilării lui *-u* din *illu(s)* la *-e* al substantivului precedent (** cane-lu*), asimilare greu de acceptat datorită faptului că este progresivă. După D. Găzdaru, asimilarea „a fost ajutată de norma stabilită prin

---

[126] Cum au făcut Fr. Diez, *Grammatik der romanischen Sprachen*, Bonn, 1882; W. Meyer-Lübke, *Grammatik der romanischen Sprachen*, II, Leipzig, 1890—1902; S. Pușcariu, DA, I, 88; C. Găluşcă, *Slavisch-rumänisch Psalterbuchstück*, Halle a.d. Saale, 1913, 77. V. bibliografia la D. Găzdaru, *Desc.*, 80.

[127] E. Bourchiez, *Eléments*, § 188*a*.

[128] Spaniola păstrează pînă în secolul al XI-lea pe *ille* și *illum*, cf. *Didogo Cidiz majurino de ille rex*; [...] *dum vita visserit de jle abas*; *de ille solare medietate*; dar, în aceeași regiune (Leon), și: *mayoriko de illo rex*; *de illo meo Kanato*; *quando illo rege venit* etc., R. Menéndez-Pidal, *Origines del español*, ed. IV, Madrid, 1956, 330 ș.u.

analogie, după care articolul se termină în aceeaşi vocală ca şi substantivul: *omu-lu*, *oameni-l'i*. Acestei norme i se datorește păstrarea pînă tîrziu în vechea română a numeralelor ordinale *patru-lu*, *optu-lu* şi schimbarea de timpuriu în *-le* a articolului *-lu* de la celelalte numerale [...]"[129].

Norma concordanței obligatorii dintre terminația vocalică a substantivului și vocala articolului, formulată de D. Găzdaru, nu se confirmă, cum se vede din formele *cînelui*, *fratelui*, *păretelui* şi din feminine ca *Anicăi*, *Olgăi* etc.

Explicarea lui *-le* prin *ille* are calitatea simplității. Nu este exclus însă ca, la menținerea lui *ille*, să fie contribuit, cel puțin un timp, tendința de simetrie despre care am vorbit mai sus. Un plural *frațil'i* se analiza ca și *pomil'i*, în *fraț-i-l'i*. Cum lui *fraț-i* îi corespunde, la singular, *frat-e*, cu *e* desinență de declinarea a III-a, lui *-l'i* i se opune singularul *-le*, cu *-e* analogic terminației substantivului. Din acest punct de vedere, *-le* de la singular nu venea în contradicție cu un *ille*, păstrat mai mult sau mai puțin consecvent.

Articolul *-le* de la numeralele ordinale *doi-le-a*, *trei-le-a* etc. nu este un bun punct de reper pentru substantivele de tipul *cənele*, fiindcă, la numeralele ordinale, *-le* se justifică şi mai greu.

Într-adevăr, aromâna, care joacă un rol important pentru descifrarea structurii numeralului ordinal, are particularitatea de a folosi articolul enclitic şi la numeralele cardinale, cf. *dol'i*, *treil'i* etc.

Or, numeralele ordinale ar. *doilu*, *treilu* etc. fac impresia că sînt reconstruite după *dol'i*, *treil'i* etc. Este foarte adevărat că aromâna are şi *ținților*, *dzățile*, dar întregul sistem prezintă coordonate diferite de cel din dacoromână, de unde rezultă că cele două idiomuri şi-au constituit numeralele ordinale fiecare în felul său, pornind probabil de la o modalitate primitivă de exprimare din care nu trebuie exclusă, după părerea noastră, relația dintre singular și plural, cu o eventuală dominare a pluralului (v. *Numeralul*, p. 153).

2.4.6.4. Etimonul *illaei*, unanim acceptat astăzi pentru genitiv-dativul ar. *-l'ei*, dr. *-ei*, nu este satisfăcător din cauza

[129] D. Găzdaru, *Desc.*, 81.

lui *l'* din aromână şi a lui *e* din dr. *-ei*, căci, după cum pl. *illaie* a devenit ar., dr. *-le*, cf. *casae illae* > *casele*, tot astfel, *illae* ar fi trebuit să devină, atît în dacoromână cît şi în aromână, *-(e)lei*, cu un *l* dur, fiindcă lat. *ae*, ca *e* neaccentuat, nu a palatalizat pe *ll* precedent, iar considerarea lui *ae* ca accentuat nu are temei, chiar dacă W. Meyer-Lübke (*Rumänisch und romanisch*, 5) a vorbit de o semiaccentuare a lui.

Forma din aromână şi cea din dacoromână nu se explică deci decît printr-un genitiv sau dativ al lui *ille* cu *-ll-* urmat de un iot. Necesitatea ca *ll* să fie urmat de iot a fost remarcată încă de Al. Lambrior, care porneşte de la un *illae* > *lae*, apoi * *lie*, căci, spune el, *ē* fiind tratat ca un *ĕ*, s-a diftongat. Din * *lie* s-a ajuns la *l'iei* prin adăugarea unui *hic i* (*Carte de citire*, XXIII). Dar trecerea lui *ae(ē)* la *ĕ* nu este demonstrată. De aceea, mai indicat pare dativul *illi*. El dă în aromână *-(e)l'i*, cu *l'* care se păstrează, iar în dacoromână *-(e)i* cu *l'* > *i* şi asimilat de *i* final. Genitiv-dativele de felul *caseei*, *inimiei*, *muieriei*, *nopţiei* din dacoromâna veche constituie pentru secolul al XVI-lea, cînd sînt atestate, dar şi pentru vremurile anterioare pînă la trecerea lui *l'* în *i*, o dovadă concludentă a distribuirii în silabe deosebite a desinenţei substantivului şi a articolului feminin *-(e)i* [130].

În aromână, *illi* ar fi trebuit să arate ca *-(e)l'(i)* şi, deci, am fi avut *case* + *(e)l'i* sau *case(e)-l'*. Finalul *ei* al articolului aromânesc trebuie deci explicat. După toate probabilităţile, aromâna şi-a construit un nou genitiv-dativ articulat singular pe baza relaţiei dintre substantive şi pronumele demonstrative, pronumele posesive şi unele nehotărîte. Ne referim la genitiv-dativele *(a) nuştrei (a) vustrei*, *(a) vuştrei*, *aiştei*, *aţil'ei (aţil'eea)*, *unei*. Importanţa lor constă în faptul că formele cu *-ei* sînt vechi. Pentru *aiştei*, cel puţin, nu se pune problema modelării după genitiv-dativul pronumelui personal, care este la fel cu articolul, ci trebuie să presupunem, ca punct de plecare,

---

[130] În discuţia de faţă avem în vedere şi procliticul dr. *ei*, care are acelaşi etimon.

lat. * *istaei*. Un dativ *istae* este atestat la Plaut, *Truc.*, 790 : *istae dedi*. Reconstruirea lui * *istaei* nu are deci nimic exagerat, mai ales că, pentru *acestui*, s-a propus mai de mult un * *istui* (O Densusianu, HLR, I, 253 ; CDDE 102).

La *istaei* > ar. *aiștei* s-au adaptat posesivele, iar terminaţia analogică a acestora a influenţat articolul de la genitiv-dativele feminine, adăugîndu-se după forme ca * *vulpil'(i)*, spre a le distinge de plurale cu care s-ar fi aflat în omonimii greu tolerabile, cf. *casile*, *casili*. După stabilirea unui nou articol enclitic *-l'ei*, el a putut să atragă şi genitiv-dativul demonstrativului de depărtare, făcîndu-l să devină *aţil'ei*, în loc de *aţilei*.

În concluzie, *illaei* în poziţie enclitică neaccentuată nu pare a fi avut nici un rol în constituirea genitiv-dativului singular al femininelor din protoromână. El a rămas numai în sfera pronumelor demonstrative ca dr. *alei*, *acelei* etc.

Se consideră că *-ei* nu făcea încă în dacoromâna din secolul al XVI-lea corp comun cu substantivul, pentru că vocala lui iniţială nu a alterat pe *ă* în forme ca *Ancăei*, *Milcăei*, *Răbecăei* : „numele urmat de articol era încă analizat şi simţit ca un compus [. . .]. Dacă fenomenul ar fi fost vechi, ar fi trebuit să găsim atestate numai forme cu fonetismul evoluat : *Ankii* etc. Aşadar, procedeul enclizei nu era încă generalizat în secolul al XVI-lea" (Al. Rosetti, ILR, 538). Apar însă în secolul al XV-lea *(Marini) Lolki*, *Anuşki*, în documente slave (id., *ib.*, 461), cf. şi *Jurjii* (id., *ib.*, 463), şi o variaţie asemănătoare avem în dacoromâna actuală, cf. *Anicăi*, *Floricăi*, *Maricăi*, *Ravecăi*, faţă de formele munteneşti *Anichii*, *Florichii*, *Marichii*, *Ravechii* ca şi *mămicăi*, faţă de *mămichii*. Este vorba în fond de poziţia numelor proprii în sistem, adică de menţinerea lor într-o situaţie mai independentă, cum spune Knud Togeby faţă de articol [131], de păstrarea lor cît mai puţin modificată, cum am spune noi. Din această cauză, credem că numele proprii nu probează negeneralizarea enclizei în secolul al XVI-lea.

2.4.6.5. Vocativul articulat, aşa-numitul vocativ în *-le* sau în *-ule*, a fost studiat amănunţit de Th. Capidan, care a ajuns

---

[131] *Déclinaison romane et déclinaison roumaine*, „Revue Romane" , 2, 1968, 148.

la concluzia că el s-a născut prin adăugarea desinenței curente de vocativ, *-e*, la forma articulată a substantivului masc. La început, acest vocativ caracteriza numai antroponimele derivate din apelative. După amuțirea lui *-l*, petrecută în dacoromână și meglenoromână, *-ule* a devenit o caracteristică a unor vocative masculine [132].

După autorul citat, *-le* este așadar ulterior epocii de comunitate dintre aromână și dacoromână. Cum vocativul în chestiune a luat o dezvoltare deosebită în dacoromână, devenind în acest idiom după secolul al XVII-lea un vocativ cu valori stilistice aparte [133], se pare că, în protoromână, el a fost sau foarte rar sau chiar inexistent. Afară de dacoromână și de meglenoromână, nu dispunem decît de două atestări în istroromână : *fečiorule* [134] și *gospodinule* [135], care nu infirmă concluzia lui Th. Capidan, căci *-l* dispare și în istroromână, dar lărgesc aria de utilizare a acestui tip morfologic și împing data de apariție a vocativului masculin articulat cu cel puțin două secole înainte de primele texte dacoromânești, unde se întîlnește numai o formă de vocativ de acest tip, *dzeule* [136].

Rara frecvență a vocativului în *-ule* în textele dacoromânești din secolul al XVI-lea se datorează în mare măsură naturii acestor texte. Este probabil că în limba vorbită el apărea mai des.

Dar nici aceste fapte, nici vocativul ar. *dumnidzale* nu justifică, după părerea noastră, ideea că, într-o formă asemănătoare cu cea discutată aici, acest caz a existat în protoromână [137].

---

[132] Th. Capidan, *Originea vocativului în* **-le**, DR, I, 185 ș.u.

[133] Al. Graur, *Despre vocativul românesc*, *Mélanges*, I, 98 ș.u. ; Laura Vasiliu, *Observații asupra vocativului românesc*, SG, I, 10 ș.u. ; I. Coteanu, *Ce este* **-ule** *de la vocativ?* „Omagiu lui Iorgu Iordan", 213 ș.u.

[134] Lecca Morariu, *Cât av trei fraț proveit*, Jeiăni, 1928, 4.

[135] August Kovačeć, *Notes sur des formes de cas en istroroumain*, „Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia", 1962, 13, 4, 84.

[136] Forma este discutată de I.-A. Candrea (*Psaltirea Scheiană*, București, 1916, II, 384), care o și denumește vocativ în *-ule*.

[137] Th. Capidan (*op. cit.*) se exprimă cu vădite rezerve în acest sens. Al. Procopovici crede însă că „străromân este și vocativul în *-li* [meglenit], dr. *-le*", DR, IV, 41 ; cf. și E. Gamillscheg, ap. Th. Capidan, *op. cit.*

Pentru ar. *dumnidzale* trebuie să pornim de la un nominativ ca *dumnidzălu* (BA, 588), la care s-a adăugat desinența *-e*.

După cum reiese din vocativele dr. *Dumitre*, *Ioane*, *Pavele*, *Stane*, *Simioane*, *Tudore* etc., de o parte, și *Niculе*, *Radule*, *Sandule*, cu care merg și porecle ca *Grosu*, *Lungu*, *Lupu*, *Micu*, *Scurtu*, *Surdu*, *Ursu* etc., de altă parte, desinența *-e* se atașează cînd la forma articulată, cînd la cea nearticulată.

Numele ar. *dumnidză* ca și dr. *dzeu*, *dumnezeu* se comportă cînd ca antroponimele, cf. dr. *lui dumnezeu*, cînd ca substantivele comune, cf. dr. *dumnezeului*, *dumnezeii*, *dumnezeilor*, ar. *dumnidzălu*. În situația din urmă, el putea să primească în aromână desinența *-e*, devenind *dumnidzale*, cu trecerea lui *-ă* la *-e*, sub influența unor cuvinte terminate în *-ale* [138].

În protoromână nu a existat așadar un vocativ propriu-zis în *-ule*, dar *-e* se putea așeza uneori după forma articulată de nominativ; ar. *dumnidzale*, istr. *fečiorule*, *gospodinule* sînt deci efectele aceleiași tendințe [139]. Vocativele articulate din meglenoromână, atît de asemănătoare cu cele dacoromânești, (*domnuli*, *dușmanuli*, *pinuli*, *uomuli*, Capidan, M., I, 146) nu duc în mod necesar la reconstruirea unor forme în *-ule* în protoromână, căci ele s-au putut dezvolta independent, potrivit cu tendința amintită.

2.4.7. CRONOLOGIA ARTICOLULUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

2.4.7.1. Ținînd seama de dificultățile, deocamdată de nerezolvat, pe care le ridică evoluția semantică a lui *ille* în latina tîrzie, modalitatea cea mai convenabilă de stabilire a unei cronologii, chiar aproximative, a articolului în limba română nu rămîne decît aceea de a proiecta în trecut structurile morfosintactice actuale ale dacoromânei și aromânei, sprijinite unde

---

[138] Vezi, de exemplu: „*soare*, sufrînțeale, *agută-ți năfeamă*" (BA, 257/27—28), pe care Pericle Papahagi îl traduce: „soare, sprincene (= frumosule)", BA, 705.

[139] I. Coteanu, *Schiță a declinării numelui în româna comună*, SCL, XV, 1964, 467.

este cazul de meglenoromână şi istroromână. Procedeul acesta a fost folosit de aproape toţi autorii care au încercat să determine datele de apariţie a articolului românesc. Nu este deci o deosebire esenţială între felul în care tratăm chestiunea în continuare şi felul în care ea a fost tratată pînă acum. Deosebiri importante apar însă în alte privinţe. Ele se datorează pe de o parte soluţiilor pe care le-am propus mai înainte pentru diverse forme ale articolului, pe de altă parte faptului că vom încerca să ne îndepărtăm cît mai puţin de documentarea istorică propriu-zisă.

Primul lucru care trebuie precizat spre a ajunge la un rezultat acceptabil este data de separare a dacoromânei de aromână. Din motivele expuse în introducerea noastră, considerăm că aromâna nu a mai avut legătură cu dacoromâna începînd cel mai de vreme din secolul al XII-lea sau al XIII-lea. Aproximativ în aceeaşi vreme s-a despărţit şi istroromâna din dacoromână, deşi, în cazul ei, nu este exclus nici o dată mai tîrzie. Situaţia meglenoromânei apare mai puţin clară din acest punct de vedere, dar cum ea nu joacă un rol important în discuţia noastră, ne putem dispensa măcar parţial de mărturia ei pentru cronologia articolului.

2.4.7.2. Morfo-sintaxa articolului în aromână, dacoromână, istroromână şi meglenoromână se caracterizează prin următoarele 7 trăsături :

a. În toate, la nominativ şi la acuzativ, articolul este numai enclitic.

b. În aromână şi în dacoromână, la genitiv-dativul numelor comune, articolul este de asemenea enclitic. Şi în istroromână, unde se credea că în situaţia aceasta există numai articolul proclitic, s-au semnalat recent enclize, mai întîi de Matilda Caragiu-Marioţeanu în recenzia lucrării lui Traian Cantemir, *Texte istroromâne* (Bucureşti, 1959), publicată în „Limba română'', IX, 1960, nr. 3, 195, apoi de August Kovačeć (*Notes sur des formes de cas en istroroumain*, „Studia Romanica et Anglica Zagrebiensia'', 13—14, 79), care dă următoarele exemple (cu transcrierea simplificată de noi) :

ăn casa uomului, ujului av zădahnit laptele, sup comanda neves telor, de vacilor fir; casa fratelui, căsa sorel'ei; id., *ib.*, 77. Vezi la Traian Cantemir, în *Texte istroromîne*: *av zis hospodarul tatului* (138), *Hobo* [...] *zis-a mul'arel'ei a lu tatu* (122), *cadu școde carnel'ei* (122), *și av zis cohilor și cemxierilor* (122).

c. În aromână procliza este generală la genitiv-dativul numelor proprii (vezi 2.4.4.5, 2.4.5.2.) și foarte rară la numele comune.

d. În dacoromână, procliza este foarte frecventă la genitiv-dativul numelor proprii masculine, mai rară la cele feminine, accidentală și tîrzie la numele comune.

e. În meglenoromână se întîlnesc ambele situații (c, d), cf. *lu Gona*, dar *Gonal'ă, Zlatăl'a*, dar *ali Zlată*[140], ceea ce ne face să credem că asupra acestui idiom s-au exercitat, probabil în momente diferite, atît influența aromână cît și cea dacoromână.

f. În dacoromână s-a constituit, după despărțirea de aromână, seria de pronume anaforice *al, a, ai, ale*, cu ajutorul cărora se exprimă genitivul cînd substantivul la care se raportează acest genitiv este determinat în prealabil și cînd posesivul se află în aceeași situație.

În cazul în care istr. *lu a mə că*[141] și *zis-a mul'åre-l'ei a lu tåtu, ie a mev cumpar*[142] se dovedesc a fi autentice, atunci istroromâna se grupează cu dacoromâna, căci cel puțin în *a lu tåtu*, poate și în *a me că*, avem semnele dezvoltării unor formanți identici de genitiv; interpretarea exemplelor putînd fi: *lu a/l/ me că, ie a/l/ mev cumpar* și *mul'årel'ei a lu tåtu*.

g. Utilizarea demonstrativului de depărtare înaintea adjectivelor în aromână și dacoromână nu este foarte semnificativă pentru istoria articolului, în schimb, structura superlativului relativ dacoromânesc prezintă importanță mult mai mare, dat fiind că în *cel mai* urmat de adjectiv, *cel* se apropie de funcțiile articolului.

---

140 Th. Capidan, *Meglenoromânii*, I, 150.

141 I. Popovici, *Dialectele române din Istria*, partea a II-a, Halle a.d. Saale, 1909; 12.

142 August Kovačeć, *op. cit.*, 79, 82.

2.4.7.3. Dintre aceste șapte trăsături, cea mai ușor de fixat cronologic este constituirea formanților genitivului (f). Neexistînd ca atare în aromână, seria *al*, *a*, *ai*, *ale* nu putea să apară în dacoromână și, eventual, în istroromână decît după separarea lor de aromână, adică cel mai devreme în secolele XII—XIII, cel mai tîrziu în secolul al XIV-lea. Această serie nu reiese, membru cu membru, din combinarea lui *ad* cu *ille*.

Dacă pentru *al*, *a*, *ai*, etimologiile înșirate mai sus sînt plauzibile, fără a fi însă și demonstrate, *ale* nu se deduce din *ad — illae* pentru că *illae* ca plural feminin nu are marca dativului (care era *illorum*), după cum n-o are nici *ai*.

Din obligativitatea ca substantivul care urmează după un formant de genitiv să fie marcat, inclusiv prin articol enclitic, rezultă că sintagme ca *o (această, acea etc.) casă a omului* sînt posterioare sintagmelor de tipul *casa omului*, pentru că aromâna nu cunoaște decît tipul de genitiv-dativ sincretic *perlu a lupului*, *stealile a nopților*, *ficorlu a istui avut*, *muntile a l'ei* etc.[143], distincția dintre genitiv și dativ făcîndu-se prin topică, prin pronume neaccentuate de reluare etc.

Prepoziția *a* exprimă și singură genitivul în dacoromână și atunci nu cere determinarea prin articol, cf. *mamă a doi copii*, *adunare a tot satul* etc., de unde rezultă că, între sintagmele din dacoromână prin care se exprimă genitivul și cele din aromână sînt deosebiri de structură importante.

După cum am arătat, formanții *al*, *a*, *ai*, *ale*, *ai* genitivului dacoromânesc au regim de pronume care reiau primul termen în prealabil determinat al sintagmei de tipul *pomul vecinului* : *un pom al vecinului*, *pomul frumos al vecinului*. Conținutul determinatului trece în aceste condiții asupra lui *ai*, *a*, *ai*, *ale*, în așa fel încît, în *al (a, ai, ale) vecinului*, *al* deține locul substantivului determinat.

Luînd în considerație acest fapt precum și absența acordului dintre *al (a, ai, ale)* și *vecinului*, dar obligativitatea ca ultimul termen al sintagmei să fie marcat printr-un element cu formă

---

143 Pentru alte exemple, vezi I. Coteanu, *Schiță a declinării în româna comună*, SCL, XV, 1964, 451—452.

de genitiv-dativ: *al (a, ai, ale) unui, acestui, acelui, oricărui vecin*, sîntem nevoiţi să renunţăm la etimologiile care introduc pe *a(d)* în *al, a, ai, ale* şi să considerăm această serie ca adaptarea demonstrativelor *al(ăl), a, ai(ăi), ale(ăle)* la necesităţile de redare a genitivului [144].

Numai în felul acesta se satisfac condiţiile sintagmelor de tipul *un (acest) pom al vecinului, pomul frumos al vecinului*. Formula *al (a, ai, ale) vecinului* are aceeaşi structură ca *pomul vecinului* (substantiv dativ — substantiv dativ), *al* fiind substitutul primului substantiv determinat, ale cărui mărci şi funcţii gramaticale le reprezintă.

Formula *ad + ille*, care nu corespunde etimologic, nu constituie nici un punct de vedere morfo-sintactic o soluţie din cauza implicaţiilor cazuale, *a(d)* nefiind urmat de un dativ cu articol enclitic.

Răspîndirea dialectală a formanţilor de genitiv justifică în linii mari explicaţia anterioară, căci seria *al, a, ai, ale* este utilizată în condiţii egale cu cele din limba literară în regiunile în care există paralele *al(ăl), a(ă), ai(ăi), ale(ăle)* şi nu apare — sau cînd apare prezintă inconsecvenţe morfo-sintactice — în regiunile în care demonstrativul paralel este *cel(a), ceea(cea), cei(a), cele(a)*.

Forma invariabilă *a* a seriei *al, a, ai, ale* din dialectele nordice, din Moldova şi din Banat nu reprezintă un *a* < *ad* păstrat [145]; ci o contaminare între *al, a, ai, ale*, venit din alte regiuni, şi prepoziţia *a* care preceda un genitiv-dativ invariabil [146], cf. v. dr. *trestie a cărtulariu, veselie a toate fapturile*;

[144] Pentru etimologia *al* < *ille* s-au pronunţat A. de Cihac, „Romanische Studien", IV, 1880, 432; vezi şi *Dictionnaire d'étymologie dacoromane*, I, s.v.; G. Weigand, WJhb, II, 220; H. Tiktin, *Gramatica română*, Iaşi, 1891, 42; Al. Philippide, *Originea românilor*, II, 56; W. Meyer-Lübke, *Grammatik der romanischen Sprachen*, II, 595; id., *Rumänisch und romanisch*, Bucureşti, 1930, 8; S. Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Heidelberg, 1905, s.v.; id. în DA, s.v. Vezi istoricul acestei etimologii la D. Găzdaru, *Desc.*, 125.

[145] D. Găzdaru, *Desc.*, 183 ş.u.; Al. Rosetti, ILR, contestă valoarea argumentelor lui D. Găzdaru.

[146] G. D. Poerck et L. Mourin, *Réflexions sur les prépositions* **in** *et* **ad**, „Vox Romanica", XIII, 1954, 2, 266 ş.u.

se giudece a seracu şi plecatul, scriem [...] *a tot cinstit svatul dumiitale*[147].

2.4.7.4. Demonstrativul *cel* din superlativul relativ dacoromânesc este o inovaţie care ne pune probleme deosebite (v. Adjectivul, p. 143).

2.4.7.5. Procliza articolului la numele proprii arată că, la masculine, aromâna şi dacoromâna au procedat la fel, căci ar. *al(u)* şi dr. *lu* provin din *illo*, iar, din punct de vedere morfo-sintactic, relaţia dintre nume şi proclitic este aceeaşi: procliticul este unicul indice de genitiv-dativ, cf. ar. *al Andreiu, al Cola*, dr. *lu Vasile, lu Gheorghe, lu Ionescu*.

Prin urmare, genitiv-dativul numelor proprii masculine stă în opoziţie cu nominativul şi acuzativul după formula: procliză (genitiv-dativ) / encliză (nominativ-acuzativ), care este aplicată fără excepţie în aromână. În dacoromână, nu se încadrează aici genitiv-dativele numelor proprii masculine terminate în *-u*, cf. *Bălcescului*[148].

Cele două idiomuri se deosebesc însă la antroponimele feminine. Aromâna procedează la fel ca la masculine, iar dacoromâna tratează antroponimele feminine ca numele comune (cu excepţia celor discutate mai înainte, vezi 2.4.5.3., 2.4.6.3.), deci, ar. *(ale) ali Evă*, dr. *Evei*.

Articularea antroponimelor nu se înţelege dacă nu se ia în consideraţie schimbarea sistemului de denumire a persoanelor, survenit după secolul V—VI ca urmare a desfiinţării administraţiei romane şi apariţiei creştinismului. Prin botez, fiecare persoană primea un nume, de cele mai multe ori al sfîntului care patrona ziua naşterii, dacă ne luăm după tradiţia multă vreme respectată în biserica creştină. Acest nume avea de obicei formă grecească sau ebraică destul de puţin bine adap-

---

[147] Al. Rosetti, ILR, 533; alte exemple la Paula Diaconescu, în „Limba română", XV, 1964, 224.

[148] Genitiv-dativele de tipul *Bălcescului* nu sînt însă prea vechi. În secolul al XVI-lea nu apar, iar după această dată sînt rare, deşi forma de nominativ articulat este frecventă.

tată la latină (a se vedea în această privință variațiile numelor proprii din *Vulgata*). După secolul al X-lea, cînd se adoptă liturghia slavă, se utilizează și nume slave.

Pe lîngă numele personal, apăreau fără îndoială porecle și supranume. Cele mai vechi atestări de antroponime românești sînt porecle, cf. *Puiul* (?) (a. 1231, *ab homine Buyul*), *Micul*, *Copil*, *Ursul*, *Albul*, *Ureacle*, *Berbeace*, *Surdul*, *Opăritul*, *Fečor* etc. [149], toate din secolul al XIV-lea.

Spre a se deosebi de numele comune, ele nu se articulează enclitic la genitiv-dativ, ci sînt izolate de context la fel cu substantivele indeclinabile. În acest scop, se recurge la articolul proclitic *lu*. Dar este de la sine înțeles că *lu* proclitic trebuie să existe ca atare, căci el nu poate fi adus din poziție enclitică. Tentația de a-l considera curent la numele comune este foarte mare, dar nu avem dovezi istorice în acest sens. De aceea, mai precautǎ ni se pare ipoteza de a considera că procliza articolului la antroponimele masculine datează din epoca schimbării sistemului de denumire a persoanelor, fiind deci anterioară secolului al X-lea, cînd încep să pătrundă din ce în ce mai multe antroponime slave în acest sistem.

Antroponimele feminine, deși se dezvoltă paralel cu cele masculine, se deosebesc totuși de acestea prin faptul că, din punct de vedere social, femeia poartă toată viața numai numele de botez, al doilea fiind întîi numele tatălui apoi cel al soțului. Raportarea la numele masculine este deci mult mai răspîndită, fără a se exclude bineînțeles și denumirea prin referire la numele mamei și nici necesitatea de exprimare a genitiv-dativului în alte situații. Dar din diverse cauze, femininele se conduc după alte reguli în dacoromână, unde nu se constată simetria din aromână apărută aici prin utilizarea procliticului *ale* (< *illae*).

În concluzie, sistemul aromânesc de redare a genitiv-dativului la antoponimele feminine se deosebește prea mult de

---

[149] Vezi B. P. Hasdeu, „Arhiva istorică a României", III, 85 (unde se discută cartea de donațiune de la 1348 a lui Ștefan Dușan); I. Bogdan, *Un hrisovul al regelui sîrbesc Ștefan Milutin*, „Convorbiri literare", XXIV, 488, reprodus în Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, ed. G. Mihăilă, București, 1968, 159 ș.u.; Al. Rosetti, ILR, 448 ș.u.

cel dacoromânesc spre a putea spune că s-au dezvoltat împreună. E aproape sigur că ar. *ale* dinaintea antroponimelor feminine s-a format prin analogie cu *alu* de la masculine și este deci posterior perioadei comune, deci după secolul al XII-lea sau al XIII-lea. Modul de exprimare a genitiv-dativului înainte de această dată nu poate fi reconstruit ușor, cu toate că genitiv-dativul ar. *Stămării'i* prezintă encliza. Numele de sărbători nu au însă valoarea probantă decisivă, căci ele constituie un sistem periferic față de antroponime și toponime, cf. dr. *Sînvăsii*.

De altminteri, cea mai concludentă dovadă a dezvoltării separate a sistemelor discutate o oferă înseși etimonurile utilizate. Pe cînd aromâna a recurs la *illae*, dacoromâna a utilizat pe *ili* > *el'(i)* > *ei*, ca și la encliză.

2.4.7.6. Elementul decisiv în procesul de trecere a lui *ille* de la situația de pronume la cea de articol a fost, după cum se vede din modul în care a fost utilizat *ille* în declinare, apariția unei opoziții constante între numele articulat și numele nearticulat. Dat fiind că această opoziție se manifestă în plan morfologic prin reorganizarea declinării și deci, în limba română, prin crearea unui genitiv-dativ determinat deosebit atît de nominativ-acuzativul determinat cît și de celelalte forme cazuale fără determinare, se poate considera că demonstrativul devine efectiv articol de îndată ce cazurile gramaticale sînt angrenate în noile condiții ale determinării. Prin urmare, *ille* este în mod cert articol numai atunci cînd devine necesar pentru exprimarea noului sistem de flexiune a numelui. După cîte ne putem da seama din evoluția unor forme de pronume demonstrativ utilizate în scopul arătat mai sus, momentul de trecere este secolul al VII-lea, cînd *illorum* capătă valoare de dativ și, mai ales, se generalizează în această formă, servind simultan la indicarea cazului oblic determinat al tuturor genurilor gramaticale. Absența de la feminin a lui *illarum* arată că, la plural, s-a petrecut o neutralizare semnificativă, ale cărei rezultate permit să se presupună că pluralul unic al lui *ille* se transformase într-un morfem al cazului genitiv-dativ determinat, deci într-un articol.

Opoziția articulat-nearticulat, producîndu-se în legătură cu refacerea declinării, nu a funcționat desigur de la început în toate situațiile în care se simțea nevoia unor precizări cazuale. Așa credem că se explică deosebirea dintre articularea totdeauna enclitică a nominativ-acuzativului și cea proclitică a genitiv-dativului numelor proprii. Antroponimele masculine prezentau sau puteau de cele mai multe ori să prezinte ca și astăzi opoziția: nom. -ac. nearticulat / gen. -dat. articulat, care ar reproduce, cu întîrzierea obișnuită la numele proprii, momentul de coexistență în cadrul aceleiași modalități de exprimare a cazurilor a articulării și nearticulării. Antroponimele feminine, păstrînd mai bine flexiunea, nu impuneau aceeași rezolvare. Interpretarea noastră nu constituie, bineînțeles decît o ipoteză, dar ea decurge dintr-o serie de constatări care ni s-a părut că o justifică.

3. ADJECTIVUL

3.0.1. Organizarea adjectivelor în clase diferă din principiu de cea a substantivelor din cauză că primele au acelaşi radical pentru toate genurile. La substantiv, genul se manifestă ca o proprietate intrinsecă a radicalului şi desinenţei, în timp ce la adjectiv el este mobil, schimbîndu-se în funcţie de acordul gramatical. Apar deci de la început două posibilităţi de clasificare a adjectivului. Radicalul poate fi privit ca un element care prin însuşi conţinutul lui nu are gen, variaţiile datorîndu-se exclusiv desinenţelor. Adjectivul, luat ca un tot, este caracterizat astfel prin numărul de forme flexionare.

Interpretat separat, după genuri, ca şi cînd ar reprezenta două sau trei cuvinte, el intră în aceleaşi grupe ca substantivele, cu care prezintă identitate de flexiune.

După cum se va vedea în continuare, este necesar să se ţină seama de ambele posibilităţi.

3.0.2. Adjectivele nu au desinenţe deosebite faţă de substantiv, exceptînd pe *-ora* (> *-ure*), care nu apare la adjectiv. Astfel, în protoromână, *bunu* şi *anu*, *acru* şi *socru*, *curatu* şi *bərbatu*, *greu* şi *dzeu* intră în aceeaşi grupă; iar *bunə* şi *arine*, *acrə* şi *cuscrə*, *curatə* şi *featə*, *greau* şi *məseauə* etc. au aceeaşi flexiune.

3.0.3. În protoromână nu se pot descoperi adjective neutre prin forma sau conţinutul lor, pentru că nu mai există o desinenţă de neutru ca la substantive, iar în conţinutul adjectivului nu se poate descoperi ceva similar cu nota „însufleţit" sau „neînsufleţit" din conţinutul substantivelor neutre.

Cu toate acestea, adjectivul fiind dominat de acord, trebuie să se admită şi o clasă de gen neutru, căci în *lemnu bunu* / / pl. *leamne bune*, de exemplu *bunu* comportă aceleaşi opoziţii

ca *lemnu*. Această clasă nu prezintă însă utilitate morfologică. Neavînd deci de profitat de determinarea ei numai pe baza acordului, ea nu va fi luată în considerație în cele ce urmează.

3.1. CLASELE DE ADJECTIVE DUPĂ NUMĂRUL DE FORME FLEXIONARE

3.1.1. ADJECTIVE CU PATRU FORME

Adjectivele cu patru forme, cîte una pentru masculin și feminin singular și cîte una pentru plural la fiecare din cele două genuri, provin din adjectivele latinești cu trei terminații. Potrivit cu raportul dintre singular și plural și dintre nominativ-acuzativ genitiv-dativ, protoromâna are două categorii în această clasă :

		sing.	pl.
a.	M.	*amaru*	*amari*
	F.	*amarə*	*amare*
b.	M.	*greu*	*grei*
	F.	*greauə*	*greale*

După *amaru* merg : *acru*, *albu*, *aspru*, *bunu*, *caldu*, *desu*, *frumosu*, *galbenu*, *ləptosu*, *macru*, *measeru*, *naltu*, *negru*, *perosu*, *raru*, *secu*, *udu* etc., participiile-adjectiv ca *adevəratu*, *bətutu*, *curatu*, *dusu*, *luminatu*, *purtatu*, *spusu*, *trecutu*, *urətu* etc., derivatele cu sufixul *-ońu* / *-oańə* : *albońu*, *asprońu*, *greóńu* etc., al căror plural nu putea fi, la masculin, decît *albońi*, *asprońi*, *greońi* etc., iar la feminin *alboańe*, *asproańe*, *greoańe* etc.

Desinența *-ə* s-a menținut după o palatală spre a asigura opoziția cu pluralul *greoańe*. Asimilarea lui *-ə*, la *-e* nu pare să fi fost obligatorie, căci aromâna și meglenoromâna au și astăzi succesiunea palatală *-ă* (= *ə*). Prin urmare, și **veacl'ə*, **roșiə*

au avut, cel puţin în primă fază a protoromânei, formele aici indicate. Mai greu este de stabilit cum arăta desinenţa de feminin la adjectivele formate cu sufixul lat. *-torius*, ca dr. *arător*, pentru că *r* în această poziţie ar fi putut determina mai repede decît *ń* şi *cl'* schimbarea lui *-ə* în *-e*, după cum în *seri*, pl. lui *seară*, şi în *veri*, pl. lui *vearə*, s-a ajuns la *-i* în loc de *-e*, care era de aşteptat (dacă bineînţeles nu au intervenit influenţe de altă natură). Deosebirea dintre substantive ca cele citate şi adjectivele formate cu sufixul *-toriu* este însă dublă : pe de o parte, *r* din *seară* nu este palatal, pe de altă parte ca sufix adjectival *-toriu* prezintă variaţii de gen. Din punct de vedere morfologic, la adjective existau aşadar piedici mai mari în faţa asimilării lui *-ə* la *-e* decît la substantive. Tipul dr. *învăţătoriu*, *învăţătoarie* are o importanţă incontestabilă pentru clarificarea desinenţei adjectivale de feminin singular, căci substantivele de acest fel sînt şi adjective. Deci dacă admitem că *-ə* apare fără dificultate după palatală în protoromână, sîntem obligaţi să admitem opoziţia sg. *nvəţətoariə* / pl. *nvəţətoarie*.

Potrivit cu aplicarea strictă a principiului că o palatală nu determină asimilarea lui *-ə* la *-e* în această perioadă, toate adjectivele care aveau radicalul sau tema în palatală puteau fi adjective cu patru forme, adică : *vecl'u*, / *vecl'i* / **veacl'ə* / **veacl'e* ; *arətoriu* / *arətori* / **arətoariə* / **arətoarie*.

Adjectivele cu radicalul sau tema în consoană velară, ca *lungu*, *largu*, *micu* ; fem. *lungə*, *largə*, *micə* etc., aveau probabil un plural feminin în *-e*: **lunge*, **large*, **mice*, reconstituit potrivit cu principiul opoziţiei de gen. Ele se deosebeau aşadar de substantivele cu aceeaşi structură fonologică la care am admis variaţie liberă între *-e* şi *-i* la plural. Această presupunere se întemeiază pe faptul că un substantiv ca *furcə*, plural **furce* şi *furci* nu punea problema genului, din cauză că plural în *-i* exista şi la *cruci*, de exemplu, unde era justificat etimologic.

Cîteva adjective, ca *reace* şi *dulce*, prezentau însă condiţii asemănătoare substantivului *cruce*, deci şi virtuala capacitate de a da naştere la plurale în *-i* : *reaci*, *dulci*, căci în cazul lor se anula la plural opoziţia masculin / feminin.

După *greu* s-a adaptat **reu* > *rəu*, cf. ar. fem. *reao*, [reprezentînd pe *reaua*, iar, la plural feminin : *reale*, *rele*.

În concluzie, deşi înclinăm spre gruparea tuturor adjectivelor care prezintă opoziţia masculin / feminin la singular în clasa adjectivelor cu patru forme de flexiune, nu excludem nici posibilitatea ca, în interiorul acestei clase, să se fi născut şi o categorie cu t r e i forme de flexiune.

3.1.2. ADJECTIVE CU TREI FORME

Adjective ca *nou*, *viu* şi *tərdziu* (dintre adjectivele primare) constituiau în mod cert o clasă de adjective cu trei forme de flexiune, potrivit cu formula de mai jos :

	sing.	pl.	sing.	pl.	sing.	pl.
M.	*nou*	*noi*	*viu*	*vii*	*tərdziu*	*tərdzii*
F.	*noauə*	*noauə*	*viuə*	*viuə*	*tərdziuə*	*tərdziuə*

Pierderea lui -*u* din tema femininelor nu este foarte veche, după cum se vede din *noauă*, feminin singular şi plural din aromâna şi dacoromâna actuală.

Spre deosebire de adjectivele terminate în velară care ar fi putut să aibă şi trei forme, *viu*, *nou* şi *tərdziu* nu realizează în latină o neutralizare de gen. Prin urmare, ele nu prezentau nici condiţii favorabile încadrării lor în clasa adjectivelor cu două terminaţii.

Desinenţa -*ə* la pluralele *noauə*, *viuə* şi *tərdziuə* reprezintă adaptarea normală a lui -*e* la -*u* precedent.

3.1.3. ADJECTIVE CU DOUĂ FORME

Adjectivele care aveau în latineşte două terminaţii de singular au devenit în protoromână adjective cu două forme, una de singular, a doua de plural. Astfel : *moale*, *dulce*, *reace*, *vearde* ; pl. *mol'i*, *dulci*, *reaci*, *veardzi* etc.

La acestea, raportul dintre singular şi plural a fost mai puternic decît opoziţia de gen, din cauză că ultima

se neutralizase parțial încă dintr-o veche fază de evoluție a limbii latine; *mollis* era și formă de masculin și de feminin.

Opoziția dintre singular și plural la aceste adjective este bine marcată la masculin, cf. *moale*, cu aceeași înfățișare ca *soare*, pl. *mol'i*, *dulce*, cu aceeași înfățișare ca *berbeace*, pl. *dulci* etc.

Respectarea desinenței feminine *-e* ar fi dus la omonimii între numere, astfel încît, după modelul substantivelor din fosta declinare a III-a latinească, adjectivele în discuție au fost incorporate într-o categorie în care se respecta raportul singular/plural.

Schema generală a opozițiilor acestor adjective era:

	sing.	pl.
M.	*dulce*	*dulci*
F.	*dulce*	*dulci*

3.1.4. ADJECTIVE CU O SINGURĂ FORMĂ

Adjective cu o singură formă, deci cu raportul de gen și cel de număr neutralizate total, nu au existat în protoromână; dr. *ferice* nu apare în aromână, iar în dacoromâna veche este atestat numai ca adverb. Derivatul *fericat* „fericit" din secolul al XVI-lea dovedește că limba avea nevoie de un adjectiv de la tema *felix*, dar *ferice* nu mai îndeplinea această condiție. Cît privește pe *foarte*, și el necunoscut aromânei, lucrurile s-au petrecut ca și cu *felix*; adjectivul *fortis* s-a transformat curînd în adverb, cf. și *clarus* > dr. *chiar*.

O situație aparte are adjectivul *mare*. El prezintă în secolul al XVI-lea forma de plural *mare*: *38 de boi mare* (*Cuvente den bătrîni*, I, 208/1; a. 1588), dar și *mari*: *mari pești (Palia*, 1581, 15/15). Ambele forme alternează în diverse texte pînă în secolul al XIX-lea, cf. *stejarii cu cregile mare tare* (Conachi, *Poezii*, ed. II, p. 260).

În aromână, el are chiar astăzi două plurale, *mare* și *mări*.

S-ar putea ca evoluţia din cele două idiomuri să fie paralelă şi accidentală, căci şi *tare* a putut la un moment dat să apară în dacoromână cu pluralul nediferenţiat de singular (vezi mai sus exemplul din Conachi).

Unele adjective şi-au schimbat clasa fie în aromână, fie în dacoromână. Ar. *limpidu, -ă, limbidu, -ă* continuă pe *limpidus*, pe cînd dr. *limpede* a fost grupat cu *dulce, moale, tare* etc. Aceeaşi modificare s-a petrecut şi cu dr. *turbure*, faţă de ar. *turburu, -ă*, care presupune un **turbulus* (REW 8998). S-ar putea însă ca, încă din latină, să fi existat două forme, căci calabr. *trúvule*, napol. *truvẹlẹ* şi fr. *trouble* trimit la o formă cu *-e*. O menţiune specială trebuie făcută pentru adjectivele demonstrative, posesive, relativ-interogative şi nehotărîte, care nu au fost luate în discuţie. Flexiunea lor nu este la fel cu aceea a adjectivelor calificative, cf. *casei acesteia* şi *casei albe, omului nostru* şi *omului bun, bunului om* faţă *de unui om* ş.a.m.d., ci prezintă, alături de caracteristici nominale, şi caracteristici pronominale.

3.2. COMPARAŢIA

3.2.0. Trecerea de la sistemul caracterizat prin sufixe al limbii latine la cel perifrastic din limba română reprezintă dezvoltarea unei modalităţi subiacente sistemului latinesc originar, modalitate utilizată de vorbitori din ce în ce mai des în perioada latinei tîrzii, datorită îndeosebi faptului că perifraza nuanţa gradele în care diverse obiecte erau considerate ca avînd o anumită însuşire.

3.2.1. Comparativul de s u p e r i o r i t a t e a rezultat în protoromână din formula latinească populară *magis* + pozitivul, cf. dr. *mai bun*, ar. *ma(i) bunu*. Aromâna a întărit

acest comparativ prin *ca* < *quam*, cf. *cama ńicu* „mai mic", *cama mușată* „mai frumoasă" etc.

3.2.2. Comparativul de inferioritate, care are la bază perifraza *mai* + pozitivul unor adverbe cu sensul lui „puțin" se exprima probabil și în protoromână în același fel.

3.2.3. Comparativul de egalitate cunoștea probabil o autonomie mai largă a termenilor lui constitutivi și tocmai de aceea adverbele sau locuțiunile adverbiale concrete utilizate la acest grad de comparație sînt mai greu de stabilit. Ele nu puteau fi însă mult deosebite de cele din dacoromâna din secolul al XVI-lea și nici de cele din dacoromâna și aromâna de astăzi.

3.2.4. Superlativul absolut a avut desigur mai multe modalități de exprimare, căci aromâna s-a oprit la *multu* + + pozitivul adjectivului, pe cînd dacoromâna la *foarte* + pozitivul adjectivului, ca structuri curente.

Deși *foarte* nu este atestat în aromână, el nu putea totuși să lipsească dinaintea adjectivului la superlativ absolut în protoromână, de vreme ce îl găsim în această funcție și în limbi romanice ca franceza veche. În protoromână au funcționat însă și perifraze cu alte adverbe de indicare a superlativului absolut. Astfel, *vîrtos* și *mult* sînt atestate atît în aromână cît și în dacoromâna veche. (Pentru dr. v., vezi Al. Rosetti, ILR, IV—VI, p. 275; pentru aromână, Th. Capidan, A., 401).

3.2.5. Superlativul relativ seamănă foarte bine cu comparativul de superioritate, de care nu se deosebește decît pentru că precizează gradul în care un obiect are o însușire, izolîndu-l de obiectele cu însușire identică. Pe cînd comparativul de superioritate raportează însușirea la care se referă adjectivul la singular, superlativul relativ îl raportează la plural. Un comparativ ca *mai bun* conține comparația cu un obiect *bun*, deci indică însușirea unui obiect pusă în legătură cu însușirea altui obiect. Superlativul *cel mai bun* presupune referirea la ideea de plural: „dintre ei". De aceea, procedeul cel mai simplu de exprimare a superlativului relativ într-un sistem perifrastic, procedeu răspîndit în limbi foarte diferite ca origine,

este izolarea cu ajutorul unui demonstrativ a însuşirii exprimate prin comparativul de superioritate, ca în ar. *aţel cama fricoslu* (BA 39), *aţeali cama mărli* (id., *ib.*, 53) etc.; dr. *cel mai fricos*, *cei mai mari* etc.

Deosebirea dintre aromână şi dacoromână consistă în absenţa articolului enclitic de la superlativul relativ dacoromânesc, unde articolul nu apare în mod obişnuit nici la comparativul de superioritate. În aromână însă el este frecvent.

Se pune chiar întrebarea dacă articularea enclitică nu creează o distincţie mai profundă între structurile amintite din aromână şi dacoromână. Într-adevăr, cînd ar. *cama* precedă un adjectiv articulat : *cama muşatlu*, *cama mărlii* (BA 34), putem avea foarte bine de a face nu cu un comparativ, ci cu un superlativ, căci izolarea realizată de articol este adesea de tipul celei de superlativ relativ, cf. ar. *avdu ş-treili fraţi. Cama marle dzîse*... (BA 62) ; *era nă oară trei surări* [...] *cama marea dzîse* [...] (BA 285).

„Spectrul'' gradelor de comparaţie din aromână nu coincide aşadar cu cel din dacoromână, în sensul că, acolo unde dacoromâna distinge net comparativul de superioritate de superlativul relativ, aromâna utilizează nediferenţiat două construcţii cu aproximativ aceeaşi valoare. Faptul nu are nimic surprinzător dacă luăm în consideraţie că unele exprimări populare ca dr. *el este mai mare peste toţi*, *el este mai marele vostru*, *el este mai mare aici* care conţin din punct de vedere formal un comparativ, dar cu valoare de superlativ relativ. Compararea unei însuşiri prin raportarea termenului care o exprimă la un plural nu constituie decît o specificare primitivă — adică elementară şi spontană — a relaţiei în discuţie. Procedeul dacoromânesc *(cel mai mare)* rezultă dintr-o selectare elaborată pe cale cultă, pe cînd procedeul aromânesc este mai apropiat de vorbirea populară curentă. Protoromâna semăna mai mult cu aromâna. Spunem acest lucru ca o concluzie logică a constatărilor anterioare, căci mijloace de determinare concretă a cauzelor care au dus la întrebuinţarea articolului în aromână în felul arătat n-am găsit. Numai necesitatea izolării termenului care redă comparativul de superioritate nu explică totul. Acelaşi fenomen a avut loc şi în dacoromână, dar articolul enclitic nu a fost necesar.

3.3. TOPICA

Poziția adjectivului calificativ față de substantivul la care se referă nu ne este cunoscută direct, după cum nu ne sînt direct cunoscute nici multe alte aspecte ale protoromânei. În plus, posibilitățile de reconstruire a sintagmelor formate dintr-un substantiv și adjectiv sînt în mod incontestabil mai mici decît cele care privesc formele gramaticale propriu-zise. Cu toate acestea, din compararea locului adjectivului deținut în mod normal în aromână și dacoromână în enunț se schițează unele reguli. Meglenoromâna și istroromâna nu sînt de folos în cazul de față din cauza puternicei influențe slave exercitate asupra lor după perioada de comunitate.

Luînd ca punct de plecare frecvența și caracteristica stilistică a adjectivului care însoțește un substantiv, se constată că atît în aromâna cît și în dacoromâna populară de astăzi adjectivul la gradul pozitiv se așază d u p ă substantiv. El nu prezintă în acest loc vreo nuanță de afectivitate suplimentară, cf. *om bun*, *casă mare*, *măr roșu* etc., ar. *omu oarfăn*, *fumel'e greao*, *meru coptu* etc. Așezarea proclitică este însă însoțită în ambele idiomuri de nuanțe stilistice suplimentare, cf. dr. *bun om* !, *mare casă* !, *roșu măr* ! etc., ar. *greao minduire* (BA 174/28), *mărata ș-lăita di noră* (BA 301/28), *cît veade albul soare* (BA 372/5) etc., cu intonație aparte pe adjectiv.

Regula de mai sus este valabilă în linii mari și pentru comparativul de superioritate, cu deosebirea că inversiunile sînt și mai rare decît la pozitiv. Astfel, în dacoromână, sînt posibile astăzi construcții ca *bunul om*, *orice bun om*, *acest bun om*, *fiecare bun om*, în timp ce sînt greu acceptabile sau pur și simplu imposibile chiar în limba cultă formule ca : *mai bunul om*, *orice mai bun om*, *acest mai bun om*, *fiecare mai bun om*. Nici în aromână nu apar asemenea inversiuni, și construcția ca *două coarni cama mări (di a boului)* (BA 44), de exemplu, nu se poate transforma în : *două cama mări (coarni di a boului)*. Restricția se datorează determinărilor suplimentare variabile (articolul, pronumele demonstrative sau nehotărîte), dar ea

există ca atare şi constituie un test pentru problema care ne interesează. Putem deci conchide, indiferent de alte aspecte ale problemei, că adjectivul la comparativ este şi, după toate aparenţele, a fost totdeauna mai rar supus inversiunii.

Adjectivul la superlativul relativ pare a fi avut o topică mult mai liberă, căci construcţii ca ar. *aţel cama fricoslu căne* (BA 39), dr. *cel mai tare om*, *cea mai frumoasă fată* sînt curente, alături de *aţel căne cama fricoslu*, *omul cel mai tare*, *fata cea mai frumoasă* etc. Cauza rezidă în faptul că superlativul relativ este mai expresiv prin sine însuşi decît comparativul, iar în structura lui intră obligatoriu un demonstrativ care exclude utilizarea oricărui alt determinativ înainte sau după sintagma de superlativ. Demonstrativul are rolul de a anticipa sau a relua substantivul, prezent astfel printr-un substitut care-i exprimă genul, numărul şi cazul, adică îi creează un cadru de determinări gramaticale suficiente pentru ca momentul exprimării lui în sintagmă să nu mai fie la fel de important ca la celelalte două grade de comparaţie.

(Notăm, în treacăt, că limbile mai cunoscute care pun adjectivul înainte de substantiv au totodată şi comparaţie sintetică.)

O întărire a presupunerii anterioare referitoare la topica superlativului relativ o dă superlativul absolut, care, construindu-se fără demonstrativ, urmează topica pozitivului, cf. *un vîsil'e multu avut* (BA 59), *ună ańurizmă multu muşată* (BA 58), dr. *un împărat foarte bogat*, *o mireazmă foarte frumoasă* etc. Ca şi la pozitiv, inversiunile sînt rare avînd un vădit caracter expresiv.

Comparaţia dintre aromână şi dacoromână şi analiza factorilor de structură ai gradelor de comparaţie ne duc la concluzia că, foarte probabil, protoromâna se caracteriza prin aşezarea după substantiv a pozitivului şi superlativului absolut în construcţii expozitive fără nuanţe stilistice particulare şi că, la comparativ, adjectivul era mai puţin liber decît la pozitiv şi la superlativul relativ.

4. NUMERALUL

Numeralul din protoromână se reconstituie mai greu decît celelalte părţi de vorbire care formează numele, pentru că :

a) nu avem cum să ştim dacă sistemul de numărare de la *unsprezece* în sus, calchiat după limbile slave, era în întregime în funcţie în perioada cuprinsă între secolul al VII-lea şi al IX (X)-lea ;

b) nu se poate uşor stabili dacă deosebirile dintre aromână şi dacoromână provin din perioada de comunitate, în care caz ar fi constituit caracteristici ale unor eventuale arii lingvistice, sau sînt dezvoltări paralele ulterioare.

Ţinînd seama de faptul că influenţa slavă asupra protoromânei începe în mod activ în secolul al VIII-lea sau al IX-lea şi are efecte mai puternice numai după această dată, presupunem că numai unele forme ale numeralului s-au modificat în cursul primei perioade a influenţei slave, iar altele s-au organizat ulterior, separat, în aromână şi dacoromână.

4.1. NUMERALUL CARDINAL

4.1.0. Seria numeralelor cardinale de la 1 la 10 avea în protoromână forme foarte asemănătoare cu cele din aromâna şi dacoromâna actuală. Probleme de morfologie nu pun decît *unu*, *doi*, *trei* şi *şease*.

Numeralul *unu* nu are în mod normal plural, fiind prin conţinutul lui însuşi indicatorul unităţii în şirul de enumerare.

Observația critică a lui Tache Papahagi din DDA s.v. împotriva afirmației lui Th. Capidan (*A.*, 404) că, în aromână, *un(u)* nu ar avea plural trebuie extinsă și la dacoromână, cu condiția însă ca ea să se limiteze în mod clar la numeral. De îndată ce *un(u)* funcționează ca adjectiv sau pronume, el are plural, născut prin integrarea lui în aceste părți de vorbire. De aceea, forma ar. *(a) unor*, dată de Pericle Papahagi în BA 725 nu este de reținut ca numeral, ci ca una dintre celelalte două părți de vorbire amintite.

Se impune prin urmare tratarea diferită a numeralului *unu*, față de adjectivul *unu* și față de *unu* pronume și articol nehotărît.

Dacă admitem că numeralul *unu* excludea din principiu pluralul, atunci rezultă că în această calitate el avea în protoromână numai formele *un(u)* în opoziție cu *unə*, ca și *doi*, în opoziție cu *doauə*, adică exact ca în aromâna actuală.

Formîndu-și ulterior din *unə* articolul nehotărît *o*, dacoromâna și istroromâna au exclus pe *unə* din funcția de deschizător al enumărării, căci v. dr. *uă*, forma anterioară a lui *o* provenit din *unə* se confunda ca articol cu *uă (< unə)* numeral. Inconvenientul nu era eventual prea mare, căci, la masculin, confuzia nu s-a rezolvat nici pînă astăzi, dar faptul că dacoromâna a diferențiat cele două funcții prin formarea unui feminin distinct la articol față de cel de la numeral rămîne.

Ca adjectiv, *un(u)* nu interesează decît din punct de vedere funcțional, căci el avea în realitate flexiune pronominală cf. dr. *unui(a)*, *unei(a)*, *unor(a)*, ar. *(a) unui*, *(a) unei*, *(a) unil'ei*, *(a) unor* . Formele ar. *(a) unului*, *(a) unil'ei* nu schimbă situația, fiindcă ele sînt analogice și ulterioare protoromânei.

Numeralele *doi* și *trei* se explică, la masculin, prin înlocuirea lui *-s* din formele latinești *dos*, *tres* cu *-i*, semn al pluralului (Al. Rosetti, ILR, 144). Femininul protor. *doauə* a fost dedus dintr-un lat. **doae*, refăcut din *duae*, sub influența lui *doi* (CDDE 503). Dar nu masculinul ar trebui luat ca punct de plecare, ci femininul. Unui *duae* i-a corespuns la un moment dat un masculin *dos*, care era însă aberant, pentru că *-s* nu a avut niciodată rolul de a marca pluralul în limba română. Cum

duae avea desinența de feminin normală, este mai probabil că *dos* s-a adaptat la sistem, devenind *doi*, analizat în mod necesar în *do* + *i*. Cînd *doi* a apărut ca atare, *duae*, pronunțat bisilabic **duə*, și-a modificat radicalul după masculin, fiind la rîndul lui analizat în *do* + *ə*. Refacerea radicalului în felul arătat este sprijinită și de dr. *amîndoi*, *amîndouă*, ar. *amindoil'i*, față de it. *amendui*, v. fr. *andui*, și de *noauə*<*novem*.

Avînd un precedent în *doi*, *trei* reprezintă nu numai înlocuirea așteptată a lui *-s* prin *-i*, ci și rezultatul unei analogii cu numeralul anterior din serie, care, datorită poziției lui, s-a și modificat desigur înainte de *trei*.

Numeralul *șease* (lat. *sex*) a fost refăcut după *șeapte* (lat. *septem*). Un **sesse*, presupus și de O. Densusianu (HLR, I, 297) pentru *șease*, apare foarte probabil încă din perioada anterioară protoromânei.

4.1.1. Seria de numerale cardinale de la *unsprezece* la *nouăsprezece* este considerată calc din limbile slave. Membrii seriei au aceeași structură în aromână și în dacoromână, cf. ar. *unăspră(dzațe)*, dr. *unsprezece*, *unșpe*, *dospră(dzațe)*, dr. *doisprezece*, *douăsprezece*, *doișpe*, *douășpe*, ar. *trespă(dzațe)*, dr. *treisprezece*, *treișpe* etc.

De la 20 la 29, aromâna se desparte de dacoromână pentru că menține lat. *viginti* > *yingìți*, *yigìnți* „douăzeci" și așază unitățile, în continuare, înaintea numeralului care înseamnă douăzeci: *un(ă)sprăyi(n)gìți* „douăzeci și unu", *dosprăyi(n) gìți* „douăzeci și doi", *tresprăyi(n)gìți* „douăzeci și trei" etc. Procedeul acesta de numărare nu se mai datorează unei influențe slave directe, căci în limbile slave unitățile se plasează după numele zecilor. Avem deci de a face cu o extindere a sistemului utilizat de la 11 la 19, o inovație aromânească realizată prin analogie. Forma *yi(n)gìți*, fiind la fel de neanalizabilă pentru vorbitori ca și *dzațe*, reprezenta un punct de sprijin al numărării la fel de important ca și precedentul, ceea ce explică tratarea lui în același mod.

Dacă aromânii nu au urmat și în această parte a numărării sistemul slav, faptul dovedește că ei nu mai aveau contact cu slavii, nu-i mai auzeau numărînd și, deci, puteau lărgi

printr-un fel de „hipercorectitudine” modul de formare a numeralelor de la 11 la 19 şi asupra seriei de la 20 la 29.

Aromâna se deosebeşte de dacoromână şi în modul de formare a numeralelor de la 30 la 99. În aromână, unităţile sînt juxtapuse zecilor, fără conjuncţie, cf. *treidăţiţinţi* „treizeci şi cinci”, *şadzăţ(i)patru* „şaizeci şi patru” etc. ca în lat. *triginta quinque*, *sexaginta quattor* etc. Este însă de remarcat faptul că numele zecilor pot fi interpretate ca efect al influenţei limbilor slave, pentru că, la fel ca în aceste limbi, compunerea este evidentă : *trei* + *dzăţi*, *patru* + *dzăţi* etc. Certitudine absolută nu avem însă nici aici din cauză că sistemul este acelaşi în latină, *triginta* fiind un compus ca şi *treidzăţi*, cu deosebirea că numele zecilor nu erau analizabile în compusul latinesc. Elementul de legătură dintre *dzăţi* şi numele unităţilor enclitice din numeralele aromâne nu reprezintă conjuncţia slavă *i*, care nu apare în aromână [1]. Din numeralele în care numele zecilor este urmat de *optu* se vede că *i* nu constituie decît semnul de plural al numeralului „zece”, cf. ar. *treidzăţ(i)-optu*.

4.1.2. În concluzie, aromâna se caracterizează prin faptul că :

a) a calchiat din slavă numai sistemul de numărare de la 1 la 11 ;

b) şi-a constituit un sistem propriu de la 20 la 29 prin analogie cu seria 1—11 ;

c) utilizează de la 31 la 99 un sistem mai apropiat de cel latinesc.

De aici decurge pentru protoromână că numărarea de la 1 la 19 era aceeaşi pentru toate grupurile de vorbitori, că numeralul *sută*, fiind identic în aromână şi dacoromână, intra şi el după secolul al IX-lea în patrimoniul comun, ca împrumut slav [2].

---

[1] Iar dacă apare rareori, are sensul de „sau” cf. *fure că-i bărbat.*, *i fure că-i mul'are* (BA 78/5); *i piscar dzîţea nts*, *i ţiva* (id., *ib*, 84/6) etc

[2] *Sută* este slav. Dispariţia lui *centum*, asupra căreia s-au emis diverse ipoteze, nu prezintă în realitate un mare interes pentru protoromână. Ipoteza originii traco-dace a lui *sută*, reactualizată în ultima vreme, nu ni se pare convingătoare. A. Rosetti a arătat că împrumutul de numerale este relativ răspîndit (ILR,304).

O perioadă oarecare, protoromâna a avut şi pe *viginti*, transformat la început în **viģenţi* sau *viģinţi* şi apoi, în aromână, în formele cunoscute. Aşadar, pînă la modificarea petrecută în aromână cu seria 21—29, protoromâna trebuie să fi avut următoarele forme de numeral din seria aceasta : **viģenţi unu*, **viģenţidoi*, **viģenţitrei* ş.a.m.d. Abia după separarea aromânei de dacoromână s-a ajuns într-o parte la *unsprăyiģi(n)-ţi*, *dosprăyinģiţi*, *trespryiģi(n)ţi* etc., iar în cealaltă parte la *douăzeci şi unu*, *douăzeci şi doi*, *douăzeci şi trei* etc.

La fel credem că trebuie interpretat şi sistemul de numărare utilizat de la 30 la 99. Forma actuală din aromână a acestui sistem coincidea cu cea din protoromână, iar dacoromâna s-a îndepărtat de ea după secolul al X-lea.

Numărarea de la o sută şi de la o mie în sus fiind aceeaşi în aromână şi în dacoromână, presupunem că se prezenta şi în protoromână în acelaşi fel, deci : *unə sutə unu (unə)*, *unə sutə doi (doauə)*, *unə sutə trei* etc. ; *unə mil'ə unu (una)*, *unə mil'ə, doi (doauə)*, *unə mil'ə trei* etc.

4.2. NUMERALUL ORDINAL

Analiza numeralului ordinal scoate în evidenţă deosebiri la fel de importante între aromână şi dacoromână ca şi cele descrise la numeralul cardinal. În primul rînd, în aromână, numeralul ordinal apare mult mai rar decît în dacoromână. Din textele populare ale lui Pericle Papahagi ca şi din *Dicţionarul dialectului aromân* al lui Tache Papahagi, am putut izola de-abia 13—14 forme sigure. Acestea sînt, exceptînd pe *protul*, *prota*, împrumutat din neogreacă : *unlu*, *doilu*, *treilu*, *trea*, *paturlu*, *ţinţile*, *ţinţirlu*, *şasile*, *şaptile*, *optulu*, *noaulu*, *dzaţile*, *patrudzaţile*. Dintre ele, *unlu* nu pare a avea feminin ; celelalte însă îl pot forma fără dificultate, de ex. *doaua*, *ţinţea*, *şasea*, *şaptea*, *opta*, *noaua*, *dzaţea* ; de la *paturlu*, femininul *patura* este atestat la T. Papahagi, DDA, s.v.

Slaba frecvență a numeralului ordinal aromânesc are mai multe explicații. Prima, dar nu și cea mai importantă, este utilizarea paralelă pentru exprimarea noțiunii cuprinse în numeralul ordinal a construcțiilor de tipul : *tu* (prep.) + numeral cardinal articulat, de exemplu : *tu noaul'i meși l'i se află un ńic* (BA 127/28) „la nouă luni se trezi cu un copil"; *cari călcă tu dosprădzațl'i de ani* (BA 292/33) „cînd ajunse la doisprezece ani" ; *ca vîr ğone cînd, tu opt'le, l-toarnă soacră-sa parpičea* (T. Papahagi, DDA, s. *optu*) „ca un mire cînd, în (cele) opt zile (în a opta zi de) după nuntă, îl invită soacră-sa la ospăț" (traducerea lui T.P.) ; *pîn tu trei* (BA 39/34) „pînă la trei, pînă la a treia oară".

O construcție populară cu aceeași valoare are și dacoromâna în formula : *în* + numeral cardinal, de exemplu, *era în nouă luni, în zece zile din martie.*

A doua explicație a rarei apariții a numeralului ordinal în aromână este sincretismul dintre el și numeralul cardinal articulat enclitic, echivalent al structurii dacoromânești cu *cel, cea* proclitice, cf. ar. *treil'i frați* (BA 40/24) ; *treile ntribări* (BA 79/1) ; *patrudzățl'i frați* (BA 112/30) ; *doaule moașe* (BA 164/33) etc. Să se compare în această privință cele două numerale din propoziția următoare (primul este cardinal, al doilea ordinal) : *optul'* [*fičori*] *eara mintioși și noaulu, kirut* (BA 106/22) „opt feciori erau deștepți și al noulea, prost". De asemenea : *ș-feațiră zbor, unlu s-adućă pînea, doilu mîcarea și treilu vinlu* (BA 82/32), unde *unlu* cumulează valorile ambelor tipuri de numeral în discuție, ca și în construcțiile de același fel din dacoromână, de altminteri.

O comparație între numeralul cardinal articulat și numeralul ordinal este, din acest punct de vedere, foarte semnificativă :

	numeralul cardinal		numeralul ordinal	
	sing.	pl.	sing.	pl.
MN	*treilu*	*treil'i*	*treilu*	—
F	*tre(e)a*	*treile*	*tre(e)a*	—

Am considerat că numeralul ordinal nu are plural, pe de o parte pentru că nu există nici un exemplu aromânesc clar, pe de altă parte pentru că nu este atestat nici în dacoromână

decît în mod cu totul accidental (v.2.4 2. —4). Spre a reda ideea de plural la numeralul ordinal, dacoromâna recurge la *cei* : *cei de-al doilea*, *cele* : *cele de-al doilea* etc., dînd acestui numeral regimul unui adverb sau locuţiuni. Formule ca *celor de-ai doilea* sînt numai în aparenţă deosebite de precedentele, căci numeralul propriu-zis *(doilea)* rămîne neschimbat.

Sincretismul celor două tipuri de numeral din aromână nu poate fi continuarea unei stări existente în protoromână. Dacă în această perioadă, numeralul cardinal ar fi primit articol enclitic, atunci ar fi trebuit ca, măcar accidental, el să fi apărut şi în dacoromână. Este foarte puţin probabil că, după separarea acestor două idiomuri, dacoromâna ar fi pierdut total şi fără urme articularea enclitică la numeralul cardinal. De aceea, în cazul de faţă, dacoromâna trebuie considerată arhaică, şi situaţia numeralului cardinal din acest idiom luată drept o fază mai apropiată de protoromână. Articularea numeralului cardinal aromânesc este prin urmare o inovaţie posterioară perioadei de comunitate cu dacoromâna.

Forma articolului la numeralul cardinal constituie, pe de altă parte, un indice al rezolvării separate a situaţiei numeralului în cele două idiomuri. Într-adevăr, pe cînd aromâna utilizează pe *-lu* şi pe *-le*, dacoromâna s-a oprit numai la *-le*.

Singurul element comun care ar putea fi luat în consideraţie pentru admiterea unor deprinderi comune de exprimare a ideii de ordine numerică a obiectelor în aromână şi în dacoromână este articolul *-le*, acelaşi la cîteva numerale în ambele idiomuri : *ţinţile*, *şasile*, *şaptile*. Numai el ne permite să emitem ipoteza — cu multe rezerve de altminteri — a unui început de organizare a numeralului ordinal încă din protoromână.

4.3. CELELALTE TIPURI DE NUMERAL

4.3.0. Numeralele c o l e c t i v e se disting foarte clar în aromână faţă de dacoromână. În aromână, baza lor este particula *amin-*, element de compunere, neutilizat în dacoromână

decît în *amîndoi*, *amîndouă*. În aromână el formează serie, cf. *amindol'i*, *amintrei*, *aminţinţi*, *aminşase* etc. Nu se întrebuinţează însă nici *tot*, ca în construcţiile dr. *toţi trei*, *toate trele*, nici elementul de compunere derivat din tot : *tus-* (*tustrei*, *tuspatru*, *tuscinci* etc.).

Numeralele colective s-au format deci separat, căci coincidenţa dintre ar. *amindol'i* şi dr. *amîndoi* este mai mult lexicală decît morfologică.

4.3.1. Numerele *d i s t r i b u t i v e* ca şi cele *a d v e r b i a l e*, fiind de fapt grupuri sintagmatice, nu au structură morfologică proprie, cf. dr. *cîte unul*, *cîte doi*, ar. *ună cîte ună*; dr. *o dată*, *de două ori*, *de trei ori* etc., ar. *(u)nă oară*, *doară* (BA 6/25), *doau'ori* (T. Papahagi, *Antol.* , 201; în DDA, s. *oară*). Cu toate acestea nu se poate neglija caracterul unitar al modului de formare, care indică un tipar comun.

4.3.2. Numeralele f r a c ţ i o n a r e nu apar în aromână. În dacoromână, unde nu sînt decît substantive, ele se organizează prin sufixare, cf. *doime*, *treime*, *sutime* etc.

4.3.3. Numeralele m u l t i p l i c a t i v e, inexistente în aromână, sînt adverbe în dacoromână şi se formează după modelul participiilor : *îndoit*, *înzecit*, *însutit* etc.

ERATĂ

Pagina:	rîndul:	în loc de:	se va citi:
113	16 de sus	a cunoscut	nu a cunoscut
117	5 de jos	al XVI-lea	al XIV-lea

I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (română comună)*

Redactor : VERONICA GANĂ
Tehnoredactor : CONSTANTIN STANCIU

Dat la cules 04.04.69. Bun de tipar 16.06.69. Apărut 1969. Tiraj 2520 ex. broșate. Hîrtie scris I A de 63 g/m². Coli editoriale 9,44. Coli de tipar 10. A. 6064/69. C.Z. pentru bibliotecile mari — 459.0—22. C.Z. pentru bibliotecile mici — 459.

Întreprinderea Poligrafică „Informația". Str. Brezoianu nr. 23—25, București, Republica Socialistă România. Comanda nr. 109